

AKADEEMIA

G. SOREL JA DUNAAMILINE RIIK - - - - -	ED. LAAMAN
PRAGMATISM — AMEERIKLASTE MAAILMAVAADE	A. KOORT
INIMESE VÖIMETE ARENDAMISEST - - - - -	ED. BAKIS
MAAILM PÜSTI TÄIS SANGAREID - - - - -	R. NURKSE
POPULAARTEADUSLIKU KIRJANDUSE JA SELLE LUGEMISE KRIISIST - - - - -	J. ROOS
SOTSIAALKÜSIMUSI KÄSITLEVAST KIRJANDUSEST EESTIS - - - - -	A. KAELAS
SIHIASETUSEST ÜHISKONNA TERVENDAMISEL - -	N. ANDRESEN
VASTUSEKS EELOLNULE - - - - -	A. ANNIST
V. TAULI: ÕIGEKEELSUSE JA KEELEKORRALDUSE PÕHIMÖTTED JA MEETODID - - - - -	J. MÄGISTE
VEEL KORD MÄRKUS „SIHITEADLIKKUSE LOOGI- KAST” - - - - -	A. ORAS

AKADEEMIA

NR. 4 (18)

JUUNI

1939

GEORGES SOREL JA DÜNAAMILINE RIIK

Mõne aasta eest oli üks saksa publitsist üsna hämmastunud, kui talle poolnaljatades tähendasin, et rahvussotsialism oma filosoofilistes alustes põlvneb juut Bergsonist.

— Aga Moeller van den Bruck?, vaidles ta vastu.

See „kolmanda riigi“ prohvet oli „noor-konservaator“, mitte rahvussotsialist sõna otsemas mõttes. Teiseks oli ta kirjanduse ning kunstiarvustaja ja publitsist, seega siis popularisaator, mitte aga filosoof.

Bergsoni tunnevad sakslased vähe, veel vähem aga Georges Sorel'i, kes Bergsoni „élan vital“ (eluhoo) filosoofiast tuletas oma poliitilise dünamismi. Otsemalt mõjus ta Itaalias, kus Mussolini ütleb Sorel'i „Réflexions sur la violence“ (Mõtted vägivalla üle) alaliselt endaga kaasas kandvat. Ja alles nüüdseil Berliin-Rooma telje päevil tunnustavad rahvussotsialistidki Sorel'i enda vaimseks esiisaks.

MÄSSULINE RANTJEE

Bergson oma irratsionaalse, tundeplahvatusliku elufilosoofiaga pani ratsionalismist pettunud mõtted käärima. See oli üks pensioneeritud Prantsuse rantjee, endine teedeinsener, kes tema ideed poliitilise elu jaoks edasi arendas.

Selle asemel et korraliku Prantsuse rantjeena, oma elu teist poolt pühendada aiaasjandusele või keeglimängule, sattus Sorel kummalisele ideele — oma mälu mõistuslikest fiktsioonest ja konventsionaalseist abstraktsioonest puhastama hakata. Ja seda tegi ta provintsi sügavas erakluses haruldase visadusega.

Ta kuulus Prantsuse vaimsesse eliiti. Tema onupoeg Albert Sorel oli kuulus ajaloolane ja akadeemik. Ta ise kandis alati uhkusega auleegioni rosetti. Oma eluviisidelt ja kommetelt oli ta eeskujulik kodanlane, oma vaadetelt aga — revolutsiooniline sündikalist ja mässulise vägivalla prohvet, kes oma viimase teose pühendas Lenini ülistuseks.

Juba vana mehena astus ta Sorbonne'i Bergsoni kuulama. Peale selle loeb ta veel Karl Marxi enda õpetajaks. Kuid ka Vico ja Nietzsche pole talle mõjuta jäänud.

Irratsionalistlik, nagu tema õpetus, on ka selle süsteem: õieti — süsteemi seal ei olegi. Autodiktaktina pole ta sellest hoolinudki, vaid oma

mõtteväljatused paberile pannud, nagu nad pähe tulid, — sünteesist küsimata. „Igakord, kui üht küsimust üritasin, leidsin, et mu uurimused uutele probleemidele viivad, mis seda häirivamad, mida kaugemale ma läksin.“

Mis tegi selle rantjee revolutsionääriks? Ei klassivaenust ega isiklikest ressentimentidest ei saanud siin juttu olla. Mässule näib teda viinud olevat konservativismi meeleheide. Ta nägi vana Prantsusmaa aluseid laostumas: aristokraatidest said plutokraadid, monarhidest Caesarid, rahvast — mass. Ja põlgusest demokraafia vastu kuulutab ta Lenini uueks Peefer Suureks, Mussolinist ennustab aga juba enne sõda, et see sotsialist õigupärast on 15. sajandi condottiere, kes kord „püha pataljoni ees mõõgaga Itaalia lippu tervitab“.

Vaikse mõtlejana on Sorel teo kummardaja. Siin järgneb ta Giambattista Vico'le: Inimene mõistab ainult, mis ta teinud. „Verum et factum convertuntur“. Igavene Jumalariik on inimesele arusaamatu.

Siit ründab Sorel mõistuse-kultust: Meie teadused ulatavad ainult niikaugele, kui meil võimu on maa valitsemiseks, — kõik muu on — tühjad hüpoteesid. Bioloogiline loodus on läbitungimatu ja tume. Ses pimeduses on inimene oma tööga üht piiratud ruumi valgustada suutnud. Seda valgust — kultuuri — tuleb väsimatult hoida, sest et pimedus ikka valgust ära neelata ähvardab. Maailma saatus on — laostumine. Kultuur tähendab järeljätmatut võitlust laostumise vastu.

Sorel ei usu teaduse „seadustesse“, — need on ainult inimese enda mõtlemise ja töö seadused. Pareto'l järgneb siit — absoluutne teaduslik skepsis. Sorel pääseb sellest, rajades teaduse lõpukorras mitte teadmisele, vaid nagu Proudhon'gi — sisetundele: me teame, sest et usume. Läänemaade teadus seisab ja langeb ühes ristiusuga.

See ongi, miks Lenin Sorel'i — „konfusionsraat'iks“ kirus: Kui ei ole ajaloo looduslike seadusi nende determinismiga, siis variseb kokku ka ajalooline materialism selle tuleviku ennustustega.

Küll on aga Lenin ammutanud Sorel'i vägivalla-õpetusest. Aetud enda kõlbelisest pessimismist, näeb Sorel võitluses, hinge kirglikus pingutuses, sõjas — kultuurielu ürgavaldust. Sõda on talle püha ja jumalik, see on ajaloo ajur ja kultuuri viimane tõukejõud. Võitlus on kõlbluse looja. Võitlus äratab kõige sügavamaid hingejõude, — neid, mis rahvaid kannavad — müüte. Mitte ideedest ei teki inimsoo võitlused, vaid ümberpöörduvalt — ideed tekivad võitlustest ja saavad alles seal teadlikeks. Alguses oli tegu. Kõik inimlik suurus tuleb võitlusest. Rahvad, kes rahu tahavad, on laostumas. Oma lahinguis elab ja leiab rahvas iseene. Vägivald on ainuke vahend, et humanitaarselt nürinenud Euroopa rahvad jälle leiaksid oma muistsed energiad. Ainult alp pehmus loeb vägivaldale barbaarsuse jäänuseks, mida igavene edu pidavat kõrvaldama.

Sorel'i õpetuse keskuseks on — ühiskondliku müüdi mõiste. See pole mingi muinaslugu, ega üldse mingi lugu ega mõistuslik süsteem, vaid irratsionaalne elamus, nagu seda on usulinegi elamus:

mitte usk millessegi mõeldavasse, mida arvustus võib laostada, vaid hinge ürgjõud, üks kõlbeline instinkt, rahva tugevaimate tendentside avaldus.

Nii on Soreli mõttes — müüt — Prantsuse revolutsioonisõdade „gloire“ või proletaarse klassivõitluse „lõpulik üldstreik“. Kuid ei ole seda mitte ei Alfred Rosenbergi „tõu-müüt“ ega ka enamluse „maailma-revolutsioon“, sest mõlemad on — intellektuaalsed kujutelmad.

Kuna Sorel ütles, et müüt ei pea olema ratsionaalselt tõestatav, loogiliselt tõelik, vaid mõjuv, tegevusse-panev, siis on mitmedki, nagu Pareto ja Heller sellest järeldanud, n. n. desillusionismi: Soreli müüt olevat ainult „nagu oleks“-usk („Religion des Als-ob“), paljas võimuabinõu ühe desilluseeritud, tsüünilise ja skeptilise oligarhia käes, ideoloogiline kate aktiivse vähemuse vägivallale, see, mida Spengler kutsus — „caesarlikuks skepsiseks“.

Teised selle vastu, nagu dr. R. Heyne („Archiv des öffentl. Rechts 29 B. 3. H. 1938) leiavad, et „caesarlik skepsis“ on Pareto'lt, mitte Sorel'ilt. Vahe nende vahel olevat ka selles, et Pareto jaoks on riiki loov vägivaldne vähemus — üks organiseeritud hierarhia, partei ja aparaat, nagu seda on enamlik, fašistlik ja rahvussotsialistlik partei. Sorel'i eliit on aga — „sotsiaalsed autoriteedid“ konservatiivses mõttes, s. t. ajalooline ja teenistusaadel nende traditsiooni kõlblusega.

Sorel'ile on traditsioon — irratsionaalne tõde, millest ta nii kindlalt kinni hoiab, et hukka mõistab ürgkristluse, kui ka Sokratese: mõlemad olnud antiikse ühiskonna laostajad.

Sorel eitab Vico fatalistlikku igavese ringkäigu seadust, nagu üldse seadusi. Ühes Bergsoniga tunnistab ta ajaloo — loova vabaduse ruumiks, mida piiravad ainult irratsionaalsed võimud. Inimene ei ole lüli looduse paratamatus mehhanismis, vaid vaba omas tahtes. Mitte mõistus, vaid kirglik, heroilik tahe on, mis inimest edasi viib. Nagu Luther, loeb ta intellekti oma vaenlaseks. „Refleksiooni barbaarsus“ tapab „anima appassionata“. Päästa sellest kultuuri pehmenemisest ja utopismi laostumisest võib ainult vägivald — töölisliikumise ja rahvuste vägivald.

Kas Sorel'i müüt irratsionaalse elamusena ei peaks lõpukorras ühte langetama religiooniga? Mitmed järglased kalduvadki sinna poole. Rahvuslikust müüdist saab siis rahvuslik religioon.

Nii kuulutab parun J. Evola „paganlikku imperialismi“, kus ühte on restaureeritud antiikse maailma sacerdoteliteet ja regaliteet, — „Caesar Divus“ — „jumalik Caesar“.

Giuseppe Lo Verde otsib sedasama rahvuslikku religiooni teisest kandist — konfutsiaanlusest. Ta toob fašismisse ürgse kauge-ida riigikäsituse, püüdes usku selle eeskujul sekulariseerida, nagu Auguste Comte seda teinud oma „riik-kirikus“. Laterani lepingud paavstiga olevat seks teed valmistanud, et usku jumalasse ja isamaasse kokku sulatada fašismis üheks ja sekssamaks usuks.

Niisama pöörab ka Alfred Rosenberg silmad konfutsiaanluse poole, mis ei lahuta riigiideed religioonist, vaid annab hiina rahvale kõikemäärava tõupärase ideaali. Seda tahaks Rosenberg oma „vere religioonis“ anda sakslastelegi.

Kuid on teisi, kes rahvuslikus usus näevad kõrvalekaldumist Sorel'ist. Sorel'i müüdi mõiste ei asuvat mitte usu asemel, vaid usu kõrval, kuigi samalaadse irratsionaalse seotusena. Rahvas juurduva kõlbelise isiksuse dialektiline pingeline seisvat tema kahesuguses seotuses — oma rahvaga ja oma jumalaga, kui oma rahva jumalaga. Seega siis puuduvat Sorel'il poliitika ja usu täiuslik totaliteet, kuigi ta sellele üsna lähedal seisab.

Kuna Sorel'i müüdi mõiste on iseseisev usust, siis annab ta ka uue aluse autoritaarsele riigivõimule. Autoritaarne riik tähendab seotust ühe üldise, kõrgeima, absoluutse autoriteediga, mis seni ikka kandnud usulist laadi. Autoritaarse võimu kandja teotses selle usulise võimu delegaadina: „Dei gratia“.

Rahvuslik müüt Sorel'i mõttes ei vaja seda Jumala patronaasi. Ta on rahva hinge iseseisev irratsionaalne ürgjõud, rahvust koos hoidev loomissaladus. Ta ei vaja jumalat — ta on ise jumalik. Mitte võimukandja autoritaarne isiklik otsus ei loo siin õigust, vaid õigus elab ebaisiklikult rahvas, kelle müüt kannab autoriteeti, millest õigus tekib. Müüt ise ei anna otsustusi, vaid teatava hoiaku nõudmiste suhtes. Seega vajab ta oma avaldumiseks rahvajuhti, kelles irratsionaalne saab teadlikuks.

*

Nii kõlab Sorel'i filosoofia tuum. Kui ta sellega sotsialismi tahtis uuesti rajada, fähendas üks arvustaja, see olevat sotsialismi „facies hippocratica“, — see viimane kangestumiseks ülepinguldatud ilme, mida surm surija näole laotab.

Sorel'i filosoofia on voluntarism, mille ülepingutus peab tema sisevastuolusid katma. Hinnates tegu üle vaimu, peab ta tõe mõjuvat eelistama. Sellest skeptiku tsünismist pääseb ta, kuulutades teaduse aluseks — kõlbelise sisetunde ja rahvaelu aluseks irratsionaalseid instinkte — müüte. Kuna need aga subjektivismi anarhiasse suubuvad, siis on loogiliseks pääseteeks — igavene võitlus, vägivald, mis peab õigeist sisetundeist ja müütidest need kõige õigemad valima. Selle jõu-jumaldamise loogiline lõpp peaks olema — kõikide sõda kõikide vastu, muistsete germaani jumalate võitlushukk, Ragnarök.

REVOLUTSIOONILINE KONSERVATIVISM

Sorel'i vastuolud suubuvad ühte põhivastuolusse: tema revolutsioonilisse konservativismi. Ta on konservatiivne: ta peab vajalikuks rahvast selle enda juure, tema tervete ürginstinktide juure tagasi tuua. Ta on revolutsiooniline: ta arvab, et seda suudaks ainult üks võimas vägivald. Kas peab vägivald ainult sünnitusabiks olema terveile instinktidele, või peavad ka terved instinktid ise olema vägivaldsed? Esimesel juhul võidakse konservatiivsus, teisel — revolutsioonilikkus. Kuid mõlemad koos on — *contradictio in adjectu*.

Ometi on see *contradictio in adjectu* just meie ajale iseloomulik. Ta on eriti tuntav fašismis ja rahvussotsialismis. Kuid ka enamlus oma uuemas arengujärgus suubub ikka enam sinnapoole.

Fašism on konservatiivne: ta kuulutab orgaanilist traditsionalismi nii usus kui ühiskonnas ja on seepärast nii individualismi kui ka sotsialismi

vastu — autoriteedi, hierarhia ja distsipliini poolt. Kuid ta on ka revolutsiooniline, või nagu ta seda nimetada armastab — dünaamiline. Ta näeb elus — võitlust ja võitluse ülimalt korraldust — riigis, kes on Rooma müüdi kandja ning seepärast nõuab endale inimest kõiges tema kehalises ja vaimses totaliteedis. Ta hülgab üldise vennastuse, maise õnne ja piiritu edu müüte ning ülistab sõda, kui heroilise tahte kasvatajat.

Coudenhowe-Kalergil („Totaalne riik — totaalne inimene“) on siiski õigus, kui ta ütleb, et fašismi totaliteet seni ainult peamiselt poliitikaga piirdub, kuna ta kodanikule südametunnistuse ja majanduseküsimumustes teatava vabaduse jätab.

Kraad kangem on rahvussotsialismi totaliteet: see määrab mitte ainult poliitika, vaid ka maailmavaate. Ainult majanduses sallitakse veel isikupärast eraomandust.

Totaliteedi täius on enamulus: see määrab kodanikule nii poliitika, maailmavaate, kui ka majanduse. Riik, usk ja majandussüsteem on femas üheksainsaks Leviataniks kokku liidetud.

Saksa rahvuslastel sai revolutsiooniline konservativism pärast kokkuvarisemist Maailmasõjas usutunnistuseks. Moeller van den Bruck'i ümber koguneb noorte ring, kes tahab „selle järel, kui sõja oleme kaotanud, vähemalt revolutsiooni võita“. Moeller loobus saksa konservatiivsest traditsioonist ja võttis revolutsioonilise konservativismi hüüdsõna üle Dostojevskilt, kellega teda ühendas niihästi vaen läänemaailma ja selle liberalismi vastu, kui ka sugulus sotsiaalküsimumuse käsituses. Analoogiliselt Dostojevskile, kes unistas Moskvast, kui „kolmandast Roomast“ võttis ta üles keskaja sakslaste müstilise unistuse „kolmandast riigist“. Revolutsioonilise ülestõusuga pidi sellele teed valmistatama, et teda siis konservatiivselt siduda.

Omas vihas lääne vastu sõdis Moeller van den Bruck ka Bergson'i kui Prantsuse nooruse inspireerija vastu. Ometi on tema ajalookäsitus bergsonistlik ja sorelistlik, eriti kui ta Spengler'i võrdlevate ajalookonstruktsioonide vastu vaieldes kinnitas, et ajalugu on ainult metafüüsiliselt käsitatav; kui ta „Preisi müüti“, kui uut maailmaprintsiipi kuulutas, või riiki võttis dünaamiliselt — pigem energiakeskusena, kui kindlaist piiridest ümbritsetud ruumina.

Elu kui võitlust kuulutas ta: „meil peab jõudu olema vastuoludes elada“. Klasside võitlust püüdis ta ületada rahvuste võitlusega, „rahvuste klassivõitlusega“ kapitalistlike ja proletaarsete, ekspuuteerijate ja ekspuuteeritavate, vanade ja noorte rahvaste vahel ning taotles seks lepitust sotsialismiga, nähes seal viimaseid reserve kaitses lääne kapitalismi vastu.

Moeller van den Bruck'i mõjud olid eriti suured rahvussotsialismi pahemtiiva haritlasringis, n. n. Tat-Kreis'is, kes jutlustas autoritaarset sotsialismi, revolutsioonilist konservativismi ja föderalistlikku impeeriumi. Sorel'ile sugulast irratsionalismi on ses ringis eriti arendanud W. Rössle oma käsitluses heroilisest poliitikast.

Nagu Sorel'gi, lähtub Rössle sellest, et ajaloo seadusi pole olemas ja seega ajalugu ei saa seletada. Ajaloo tuumaks on saladus.

Ajaloo sisuks on aga mõni ajaloolik ülesanne. Ajalugu läheb edasi revolutsioonides. Ta ei tunne õiglust.

Rahvas saab ajalooliseks natsioonina ja natsiooniks — riigina. Riik on ajaloolise kehastus. Ajalugu, niivõrd, kui see inimestest tehtav, on poliitika.

Poliitika olemuseks on võitlus. Sõda ja revolutsioon on tema ehtsamad vormid. Poliitika põhjeneb isiklikul kaalulepanekul (Einsatz).

Poliitilise osaduse ürgkujuks on erakond. See põhjeneb ühe ühise idee valitsemisel. Erakond on kodusõja mõiste. Mida enam erakond kokku langeb ürgse võitlusrühmitusega, seda enam läheneb ta ka ürgsele kodusõja iseloomule.

Ühiskond on poliitilisem kui üksikisik. Apoliitiline kodanlane on loonud mõiste „privaat“ — era —, millega ta ennast riigi poliitilise ja ajaloolise omaseaduslikkuse vastu kaitseb. Ajalugu loob ainult heroiline meelsus. Ajaloo tegemiseks peab riigil olema eriline kiht — poliitiline aristokraatia.

Nii järgneb sellest revolutsioonilise konservatismi käsitlusest — rahvus-sotsialistliku partei — ellidi-idee.

*

Omamoodi konservatiivsest revolutsioonist unistati pärast Saksamaa sõjalist kokkuvarisemist ka Saksa alalhoidlike monarhistide seas, kes selles nägid teed monarhia restaureerimiseks. Esiatgu loodeti seda saavutada sõjaväelise riigipöörde abil (Kappputsch 1920), 1923. a. Müncheneri mässust saadik aga pandi enam lootusi vabajõukudele ja vahel ka uutele radikaal-parempoolsetele massiorganisatsioonidele.

Kui maailma majanduskriisi tulekul Saksa parlamentarism töötamast lakkas, kerkis monarhia restaureerimine juba tegelikult päevakorda. Kantsler Brüning tahtis luua monarhia Inglise kuningavõimu eeskujul, kuid seda pidas liiga nõrgaks president Hindenburg. Kantsler Papen tahtis 1932. a. restaureerida absoluutse monarhia, nagu see Saksamaal olnud enne 1848. aastat. Kuid selle vastu seisid lääne riigid.

Siis pöördusid alalhoidlased tagasi nn. „Harzburgi rinde“ ideele — koostöös rahvus-sotsialismiga enne kindlustada Saksamaad seesmiselt ja väliselt, et siis puhta sõjalise diktatuuri kaudu tagasi jõuda monarhia restaureerimisele.

Seda poliitikat jutlustas eriti Papen'i erasekretär, natside poolt mahalastud Edgar Jung; see olevat ohtlik küll, kuid paratamatu ringtee (Umweg), et Saksamaad ühe massiliikumise kaudu tagasi tuua tema ajaloolise aristokraatia valitsemise juurde. Hitleri juhi-ülesanne seisvat selles, et õige sõrmeotsste-tundega parajat hetke tabada, kus juba võib massiliikumisest loobuda.

Filosoofilise põhjenduse saksa alalhoidlaste vaadetele andis Oswald Spengler, kes „õhtumaade languses“ leidis Saksamaa viimaseks ülesandeks olevat levitada Euroopa tsivilisatsiooni uues caesaristlikus impeeriumis üle kogu maailma. Ta luges rahvus-sotsialismi ainult „vahelahenduseks“ ja „üht liiki enamluseks“, kuna ta midagi ei pidanud ei selle eneseavustusest „rinde-generatsioonist“, ega irratsio-

naalsest kollektivismist ega sotsialismist. Natside intelligentsipuudus ei tähendavat veel ratsionalismi ületamist, nende karjatunde apoteoos olla viimaseks vahendiks idealiseerida oma vastutushirmu. Tulevik olla mitte partei, vaid sõjaväe, mitte demogoogi, vaid Caesari päralt.

DÜNAMISM

Rahvusotsialism raputas end alalhoidlastest ja nende monarhia restaureerimiskavatsustest varsti nn. „kombineeritud riigipöörde“ abil lahti, varjates valitsuses oleva partei legaliteediga enda revolutsioonilist pealetungi põhiseaduslikule korrale. Alalhoidlaste parteile ja selle poolmilitaarsetele abiorganisatsioonile „Teraskiivriale“ tehti elu niisama võimatuks, nagu kõigile teistelegi erakondadele. Siis suruti valitsusest välja alalhoidlikud ministrid, eesotsas Hugenbergi ja Papeniga. Sõjaväe juhatusega, kes jäi monarhismi viimaseks lootuseks, lepiti 1934 suvel kokku, sellele ohvriks tuues natside radikaalsema tiiva SA juhi Röhmiiga, kes oli tahtnud SA ülemjuhatuselt teha sõjaväe uue ülemjuhatus.

Nii oli rahvusotsialism ühe-aastase võimulolekuga saavutanud totaliteedi. Mida see tähendas?

Saksa sõna „totaalne riik“ on tulnud kindral Ludendorff'i jutlustatud mõistest: „totaalne mobilisatsioon“, mis pidi tähendama rahva kõigi elujõudude piiramatut mobiliseerimist väliseks võitluseks. Rahvusotsialistlik jurist Carl Schmitt viis selle välise võitluse erandseisundi üle rahva elu normaalsele olukorrale: totaalne riik on see, kus rahva kõik elujõud on alaliselt ja täielikult riigi teenistusse asetatud. Riigi ja ühiskonna vahe, nagu see liberaalses või seisuslikus riigis olemas, kaob ära, seega siis ka võimude jaotus, õiguslik kord ja kodaniku põhiõigused.

Seda totaliteeti võib saavutada kolmel teel. Riik võib alistada ühiskonna omaenda tahtele. Absolutistlik riik korraldab seks ühiskonna väljastpoolt, muutes seda oma eestkostmisobjektiks, kuid loobub seda seestpoolt haaramast ja poliitiliselt aktiveerimast.

Seda viimast teeb fašistlik riik, kelle jaoks mitte rahvus ei loo riiki, vaid ümberpöörduvalt: riik annab rahvusele tahte ja korporatiivse aparadi kaudu organiseerib ühiskonna ka seespidiselt. Nii saavutab fašism tõeliku totaliteedi, mis absolutismil alles puudub.

Teine tee on: ühiskonna elemendid vallutavad riigi ja kasutavad seda ära oma sotsiaalseis sihtides. Nii sündis enamlik diktatuur: see ei läbistanud rahvast seestpoolt, vaid heitis ta välise võimuga enda alla, et siis klassivõitluse ja riigivõimu vahenditega teda sotsiaalselt ümber moodustada.

Kolmas tee: riik ja ühiskond liidetakse kolmanda poliitilise jõu poolt uueks tervikuks — totaalseks rahvusriigiks. Seks poliitiliseks jõuks on — rahvusotsialistlik erakond, kes kehastab rahvusliku idee totaalsust, selle dünamiilist jõudu, — Sorel'i keeles: rahvuslikku müüti, ning vahendajaks on rahva ja riigi vahel, juhtides elavaid rahvajõudusid riigisse, mille staatiline aparaat muidu ähvardaks bürokratiseeruda.

Rahvusotsialism politiseerib rahva ühes kogu selle majanduse, kultuuri ja isegi usuga: ei jää ühtki külge rahva elus, mis mitte ei oleks rah-

vuspoliitilise idee teenistuses. Selle rahva ainsaks riikikandvaks ja kõike läbistavaks eliidiks on — rahvusotsialistlik partei ja partei tipuks — charismafiline juht, kes on rahvusliku idee kehastaja ja rahva ainuesindaja. Tema kaudu saab rahvahulkade tume irratsionaalne tung — riiklikuks teoks. Seepärast ei tarvitse ta käia rahva kõikuvate meeolude või vahelduvate enamuste järel, vaid teotseb omaenda autoriteedi põhjal, mis rajaneb tema vahenditl kooskõlal rahvusliku ideega, rahva sisemise olemusega, tema ürginstinktidega.

*

Natside võimuleaitamisel oli vana junkur von Oldenburg-Januschau joviaalselt tähendanud: Nende sümpaatsete noortemeestega saame me juba valmis!

Kust tuli, et junkrud nendega siiski valmis ei saanud?

Kui uskuda pilti, mida natsidest tavaliselt annavad marksistlikud arvustajad, siis muutub lugu aina mõistatuslikumaks: üks suur kultuur-rahvas, kellest üle 40% on proletariaati ja teist sama palju — proletariiseeritud keskkihete, satub äkki mingis petlikus võlus kodanluse kõige drastilisema diktatuuri alla, ilma et kätt ega jalga selle vastu oskaks liigutada.

Seletus seisneb selles, et rahvusotsialism on d ü n a a m i l i n e, s. o. r e v o l u t s i o o n i l i n e r a h v a l i i k u m i n e.

Totaalsele võimule tuli ta Malaparte „kombineeritud riigipöörde“ meetodi järel: „pookides revolutsioonilist vägivalda põhiseadusliku legaliteedi külge“. Sest otsesed riigipöörde katsed frontaalse rünnaku teel olid 1920 ja 1923 nurjunud, — meie aja riigiparaat suudab neid kergesti maha suruda.

Kui revolutsioon, oli rahvusotsialism sihitud maksva korra hävitamiseks. Selles võis ta täielikult toetuda revolutsioneeritud masside ürginstinktidele. Ja sellest irratsionaalsest tungist oli küllalt, et teda „kuutõbise enesekindlusega“ viia tegeliku poliitika probleemide ette, mille lahendamiseks tal mingit aimu ei olnud, kui mitte arvata piiritut eneseusaldust, et asi peab ju kuidagi minema.

Ses instinktiivses tungis oli tema ülimalt mureks, end ikka liikvel hoida sütitavate ideedega, mis massi alaliselt üles kihutasid. Seal juures oskas ta ideid olude kohaselt vahetada, tagasi surudes sotsialistlikke tendentse ja ette nihutades natsionalistlikke, kui taktika seda vajas.

Prantsuse revolutsioonis — niisama ka Vene revolutsiooni leninistlikus järgus löid teatavad ideed ja doktriinid revolutsioonilise õhkkonna. Siin aga, nagu stalinismiski, on ideed juba revolutsiooni saadused. On palju neid, kes kahtlevad, kas vähemalt juhtivais ringides neid ideid endid, kui „usku“ üldse ongi ja kas seal revolutsioonilise temperamendi taga ei valitse lihtsalt Pareto „desillusionism“, Spengleri „caesarlik skepsis“, Dostojevski Schihalevi nihilism.

Nagu Lenin pöördus tööliste klassiinstinkti poole, nii näeb rahvusotsialism inimeses aina — instinktide olevust, mitte loogilist olevust. Alles ürginstinktides saavat masse liikuma panna. Nagu Leningi, sai ta aru, et just see vägivaldsuse barbaarne jõud, mida reformistlik sotsialism tahtis taltsutada, suudab riigi ja ühiskonnakorda ümber paisata.

Et massi instinktidele teed avada, on vaja eeskätt teda senistest seotustest vabastada. Siit rahvussotsialismi antiliberalism.

Konservatism on antiliberaalne, nähes liberalismis väärtuste relativiseerijat ja laostajat. Rahvussotsialism on antiliberaalne, sest et liberalism seniste seotuste laostamises poolel teel peatub. Rahvussotsialism kaotab rahvast kõik senised liigitused, isegi korporatiivsed, muudab ta täiesti lahtiseks, atomiseerituks massiks, kes siis seda vastuvõtlikum on massielamustele.

Selle massi üle seisab — revolutsiooni tõeliku kandjana — massieliit, kes välja sõelutud võitlusevalikus ja seepärast ei mingit muud, ei vaimset ega seltskondlikku eliiti oma kõrval ei vaja. Nagu Pareto ütleb: ülestõusev kiht, rippumatu igasugusest ideoloogilisest doktriinist. Siit selle eliidi põlgus haritlaskonna, kodanluse ja aadli vastu. Sest ta ise peab end ülal ainult seega, et revolutsioonilist protsessi järeljätmatult edasi kihutab. Kui ta seda tegemast lakkaks, siis tuleks tal lahkuda.

Selle eliidi võimuaparaadid pole kunagi mingi iseseisva tahte kujundamise organid, vaid organid masside mõjutamiseks. Mass peab alati tundma end hooldatuna ja kontrollituna.

Eliidi peaülesandeks on massi alaline revolutsioneerimine, tema võitlustahte õhutamine, liikumise dünaamilise iseloomu säilitamine. Arvustajad on seda ka „edasikihutavaks hüsteeriaks“ nimetanud.

Tähtsaks instrumendiks sel teel on — rahvussotsialistlik maailmavaade. Selle vastuolude üle on palju räägitud, kuid siin eksitakse: see pole üldse mingi intellektuaalne süsteem, mis maailma loogiliselt peab selgitama, vaid pigem rida sugestiivseid kujutelmi, mis inimesi peavad liikvele kihutama. „Maailmavaateliselt kasvatama“, tähendab — „inimestele meie liikumise võitlusiseloому ikka lähedale tooma“. „Maailmavaateliselt kõnelda“ — tähendab: sugestiivselt kõnelda, ähvardada, vaimustada, vihastada, töötada. Ei mingit üksikasja ega huvidepoliitikat, — ei mingit diskussiooni ega õpetamist!

Massi alalist loidumist tuleb ikka jälle stimulantidega ületada. Võitlustahte teritamiseks on vaja vaenlasi. See on, miks juut sellise toitaalselt kurja iseloому on saanud.

„Sõber-vaenlase“ vahekorrale ehitab prof. Carl Schmitt kogu rahvussotsialistliku õigusfilosoofia.

Oma massile, mis aegajalt joovastuses ühendatud ja marsi rivides vormitud, annab rahvussotsialism rahvatervikus apoteoosi ja jõuunde. Selle massi käsitemisuskus on üks partei-võimu rekviisiite. Rahvusliku müüdiga hoitakse eksalteeritud mass igatahes sugereeritavaks. Pidulik riitus, millega koosolekutel massi, kui kokkutulnud ja ühinenud rahvast tselebreeritakse, on tehniliseks ettevalmistuseks, et teda sugestiivseile paroolidele vastuvõtlikuks teha. Siis järgnevad kõned, mis kunagi ei pöördu mõistuse, vaid ikka alateadvuse poole. Seks harjutavad ka vähemadki ametikandjad erilist ekstaatilist stiili.

Vastuolu ristiusuga ei tule ainult sellest, et ristiusk on individualistlik ja rahvusvaheline, vaid veelgi enam sellest, et ristiusu põhidogma pärispatust desavueerib ürginstinkte; need on aga just, mida rahvussotsialism

kiibile tõstab. „Sakslane on pärisaadlik, aga mitte pärispatune“, ütleb A. Rosenberg.

Ei ole juhus, et rahvusotsialism, nagu enamluski on sõdurlik, ja isegi kõige igapäevasemaidki töid armastab ristida sõjaliste nimetustega. Võitlus on tema element.

Siitsamast järgneb, et mõlemad süsteemid majanduses on paratamatult riigisotsialistlikud või riigikapitalistlikud. Teisiti ei saa see ollagi, kui kogu ühiskond on atomiseeritud mass, keda ühestainsast keskusest juhitakse.

Mõlemad on XX sajandi „masside ülestõusu“ kujukamad avaldused.

*

Osalt marksistliku propaganda mõjul, kes kõik oma vastased ühte patta heidab, vahetatakse sagedasti dünaamilist riiki nende autoritaarsete riigivormidega, mis viimastel aegadel kesk-ida Euroopas tekkinud ja dünaamiliselt riigilt mõningaid väliseid külgi, vahel isegi terminoloogiat järele aimanud. Ometi on seal sügav vahe, mida dünaamiliste riikide kirjandus teravalt toonitab, lugedes enda riiki XX sajandi uue autoritaarse riigi alguseks, teisi autoritaarseid riike aga XIX sajandi riigi väljakidunemise nähtuseks.

Nii kirjutab F. Ronneberger („Geist der Zeit“, 1938 Nov.): „Uued riigid loodi lääne riikide mõõga tähe all. Mis neil puudus, oli aga omaenda poliitiline sisu, oli poliitiliselt aktiivne rahvas, kes neid riike oleks kanda võinud. Vaimne heitlus käis seepärast pärastõja aastatel sisulise õigustamise ümber... Vabastav tegu oli äkki toimunud, inimesed olid ärkvele raputatud. Aga keegi ei võinud öelda, mis osa nüüd rahvas peaks mängima. Mis oli paremaks muutunud, kui võõrrahvusliku võimu asemele nüüd sama absolutistlik ja brutaalne omarahvuslik astus?“

Ja Giselher Wirsing väidab („Zwischeneuropa und die Deutsche Zukunft“), et neis riikides demokraatia asendamine diktatuuridega pole nende siseraskusi lahendanud, vaid diktatuurid olevat ainult nende demokratismi järjekindlalt lõpule viinud.

Saksa rahvusotsialistide arvates olevat ida autoritaarsed riigivormid nimelt sealse liberaal-kodanliku ühiskonna kidumise järk, mitte aga uue ühiskonna algus. Sest nendes olevat lõplikult kadunud kontakt riigivõimu ja rahva vahel: riigivõim on tagasi jõudnud XVIII ja XIX sajandite bürokraatliku absolutismi juure ja seega rahva elavaist jõududest kaugel, sattunud kivistumis- ja kidunemisohtu.

Nende kesk-ida Euroopa autoritaarsete riigivormide aluseks ei ole aktivistlik-dünaamilised rahvalikumised, — viimastega, kui nad tekkinud, seisavad nad tihtipeale otseses võitlusvahekorras. Neid ei kannu mõni uus massieliit, vaid mõni osa vanast eliidist, kellel korda läinud liberaalse ajajärgu võistluses või selle likvideerimisel teistest osadest üle jõuda. Nad kehvastavad sisuliselt vana korda, mis iseennast on likvideerimas. Vastuoksa dünaamiliste liikumiste võitlustahtele, vajavad nad seepärast äärmist rahu, et veel kuidagi püsida. Seks taotleavad nad rahva täielist apolifiseerimist ja passiviseerimist, nagu seda tegi omal ajal absoluutne

monarhia. Viimase loomulikuks aluseks oli aga rahva patriarhaalne mentaliteet: nad seisid „Jumala armul“ (Dei gratia). Selle mentaliteedi väljatuuldumise tõttu tekib uue aja vastuolude dialektilises keerises oht, et rahva politiseerumine toimub ilma riigivõimuga ja koguni selle vastu. Bürokratlik ülemusvalitsus kivineb liiga ruttu, kui et rahvaelu liikumisega sammu pidada. Rääkimata sellest, et ta oma apolitiseeritud rahva jõudusid ei suuda mobiliseerida küllaldaseks osavõtuks dünaamilise ajastu rahvaste heitlustest. Seepärast olevat see riigivorm rahvussotsialistide arvates ainult üks üleminekuaja ülepingtonuse ajutine laostumisahtus.

RAHVUSENAMLUS

Kui dünaamiline riik tähendab revolutsioonilist riiki, siis allub ta ka revolutsioonide tavalisele tsüklile. Revolutsiooni esimeses faasis käib järjest teravam radikaliseerumine, „revolutsiooni süvenemine“, mis tingitud juba sellest, et revolutsioonilise protsessi arendamiseks vajatakse järjest tugevamaid stimule. Teine faas — allakäimine — tuleb siis, kui stimuleerivad enam ei suuda mõjuda.

Massiliikumisenähtusena on rahvussotsialism algusest peale endas sisaldanud tugevaid sotsiaalrevolutsioonilisi elemente. Konservatiivne Spengler nimetas teda just seepärast „ühel enamluse liigiks“. Pärast poliitilise võimu vallutamist tõusis parteis kohe hüüd „teise revolutsiooni“ järele, millele pandi väejuhatuse pealekäimisel 1934 30. juuni veresaunaga ajutiselt piir.

Kuid radikaliseerumine on hiljem uuesti jätkunud. Relvastamispoliitika ajal on majandus ikka enam riigi juhtimisele minemas, nii et seda juba Vene omaaegse „nep'iga“ võrreldakse. Kodanliku kursi viimne mohikaanlane, endine majandusminister ja riigipanga president dr. H. Schacht suruti aste astmelt välja. Isegi sõjaväe juhatuse, mis üksvahe räägiti mängivat nagu mingi konservatiivse ülemdiktatuuri osa keset rahvussotsialistlikku diktatuuri, tagandati 1938 algul juhtivad „vana kooli“ jõud. Samal ajal sündis seesama ka diplomaatkonnas. Igal pool tungib peale uus rahvussotsialistlik massiliit. Kuna see eliit ongi, kes revolutsioonilist protsessi selle edasijärgmisega ülal hoiab ja kujundab, siis oleneb temast väga palju. On seepärast väga arusaadav, et nii enamlus kui ka rahvussotsialism oma eliidi järelepanu kasvatamisele erilist rõhku paneb. Küsitavaks jääb ainult, kui palju suudab kasvatus mõjutada üht revolutsioonilist protsessi.

Prantsuse revolutsioonist õppust võttes panid Vene revolutsiooni juhid erilist rõhku kommunistliku noorsoo juhtimisele. Sellest hoolimata radikaliseerus see noorus kogu „nep'i“ kestes, kuni asetas Stalini alternatiivi ette: kas langeda või noorusega ühes minna „teisele revolutsioonile“. See viimane toimuski üldkollektiviseerimises ja viisaastakute kursis. Revolutsiooniline eliit ei uuendu evolutsiooniliselt, vaid revolutsiooniliselt: Saturnus sööb oma lapsi.

Saksamaal on kaks kihti, kust senise parteieliidi kukutajad võivad tulla: rahvussotsialistlik noorus ja töölikklass. Need

mõlemad seisavad vastuolus kõigega, mis kuulub lääne kodanlikku vaimu, — selle humanismiga, individualismiga ja edumõttega.

Rahvussotsialismi radikaalne noorus vaatab põlgusega senise parteieliidi demagoogilistele katsetele hulki meelitustega võita. „Meie ei võitle mitte,“ ütleb Ernst von Salomon, „et rahvast õnnelikuks teha. Meie võitleme, et teda tema saatuseliinile sundida.“ Ja Ernst Jünger leiab, et mass igal pool lakkab olemast otsustav suurus, kus talle kindlalt vastu astutakse. Mass ei olevat enam võimne sekka lööma, ei isegi mitte ennast kaitsma.

Selle nooruse püüdesihiks on võimusaavutamise järjekindla dünamismi teel. Sotsialism on seal juures totaalne tööplaneerimine, nagu Egiptuse vaaraodel.

Seega hülgab Jünger ka kodanliku maailma majandus-utoopiat, tema edu, jõukuse ja mugavuse kummardamist. Tehnika ei tähendavat edu, vaid võimu (Herrschaft). Nii ei saavat ka tuleviku riigil mingit põhiseadust olla, vaid tööplaan, mida täidetakse mobilisatsiooni ja käsutamise korras.

Täielist lahtiütlemist rahvussotsialismi esimese ajajärgu „vere ja pinna“ romantikast („Blubo“) tähendab Ernst Niekisch „Die dritte imperiale Figur“, mis 1935. a. natside tsensuuri all ilmus ja mille eest autor ühes oma pooldajatega tänavu aasta algul natside kohtu poolt vangimõisteti.

Ka Niekisch lähtub võimutahtest. Igal suurrahval tekkivat unistust piiramatu maailmavõimust. See haarab kõiki ta kodanikke: igat kerjustki Caesarite Roomas, Napoleoni Pariisis, Disraeli Londonis. See on tugevam kui ükski otstarbekohasuse kaalutus.

Ka rahvussotsialismil olevat see maailmavallutamise tung, kuid tal puuduvat seks messianistlik idee. Tema müstika olevat liiga rahvuslik ja provintsiaalne — ta ei kiirga teistele rahvustele.

Vaen juutide vastu ei suuda kaasa tõmmata kogu inimsugu ja veel vähem teda süüdata uue usuga. „Pan-antisemitismi“ jaoks on ka juute liiga vähe.

Antikommunism on negatiivne ja seetõttu viljatu, seda enam, et kommunismist on lahkunud ka Nõukogude Venemaa ise.

„Saksa usk“ ja Votani kultus võib ehk leida vastukaja sakslaste romantilises südames, kuid kaugemal on ta arusaamatu, sagedasti isegi naeruväärne.

Maailmavallutamiseks on vaja „figuuri“ planetaarse ulatusega ja imperialistliku hooga, mis oleks sama radikaalne nagu praegune maailmakriis: vastand läänele, selle kapitalismile, ristiusule, eraomandile ja rahvuslusele.

Maailma ajalugu olla seni tunnud kahte „imperiaalset figuuri“: Caesarite Rooma ja juutlikku ristiusku. Kolmandana on tulemas tööstuproletariaat.

Kogu ühiskond muutub siis vabrikuks ja bürooks. Masin organiseerib tootmisprotsessi. Iga inimese tegevus arvestatakse ette kuni millimeetrini. Isik muutub kruvikeseks ühiskonna masinavärgis. Vabadus kaob, ühes noores ja terves ühiskonnas pole teda vajagi.

Selle asemel on saavutatud totaalne mobilisatsioon ja võim, mis sõdade ja kodusõdade rea kaudu viib maailmavalitsemisele.

See „rahvusenamlus“ viiks Saksamaa Liitu Nõukogude Venemaga. Niekisch võtab siin üles Lenini õpetuse: kui proletariaat omaenda hooleks jääb, siis upub ta oma aineliste huvide taotlemisse või paljasse terrorismi. Alles kutseliste revolutsionääride vähemus suudab teda viia suurtele maailmarevolutsiooni ülesannetele. Saksamaa kutselised revolutsionäärid, astudes Venemaa antikapitalistlike rahvaste effeotsa, pidavat andma läänele viimse lahingu, mis aluse paneks uuele maailmavõimule.

*

Et rahvusotsialismi radikaalne tiib enamlusele üsna lähedal seisab, see on ammu teada. Rääkimata Strasseri ning Tat-Kreisi haritlaste sotsialismist, ei olevat ka propagandaminister Göbbels vahel kaugel seisnud liidumõtted Venemaaga. Seda liitu on sõjalisest seisukohast natsidele jutlustanud mitmed reichswehri juhid kindral von Seecktiga eesotsas.

Rahvusenamlus oleks säärase liidu ideoloogiliseks sillaks. Mis eeldused oleks sel pöördel Saksa praegustes massides?

Marksismi väljarookimise, töölisklassi apolitiseerimise ning kärede enamlusvastase kihutuse juures näib seks praegu väljavaateid vähe olevat. Kuid on vaatlajaid, kes kinnitavad vastupidist.

Üks rahvusotsialismi endisi juhte, endine Ida-Preisi suurmaaomanik ja Danzigi senati president dr. H. R a u s c h n i n g, seletab, et see nihilism, mis aasta 30—40 eest Saksa haritlaskonna tippudes moes oli, nüüd natside eliiti on ulatunud: neile olevat rahvusotsialistlik maailmavaade ainult „kuliss“, mida massi jaoks vahetatakse otstarbekohasuse järgi, umbes nagu katolitsism oli Itaalia XV sajandi condotjeeridel.

Saksa töölisklassis olevat tasalülitus hävitanud reformistliku sotsialismi, selle eest aga revolutsioonilisele loonud monopoli. Ainult olevat see oma terminoloogia nüüd rahvusotsialistlikuks ümber vahetanud ja avaldab ikka enam oma poliitilist tahet natside parteiaparaadi kaudu. — Tühistatud õiguslikust korrast mitte enam ohjendatud, saavat revolutsiooniline dünamism siin ikka enam end välja elada. Ses mõttes leidvat ka võitlus kirikute vastu neis massides alalist toetust: mitte kui eeldus hingeliseks kokkuvõtmiseks totaalses sõjas, vaid veel enam kui vanade korraõimude revolutsiooniline kõrvaldamine. Ja juutide eksproprieerimine ei olevat psühholoogiliselt mitte sotsiaalse revolutsiooni aseaine, millena ta mõeldud, vaid ennem — propedeutika: ta kasvatavat masse aina aplamaks ja ohjendamatumaks, välja juurides temast vanad kodanlikud õiguskäsitused. Nagu Vene pogrommid olid eelharjutuseks „kehvikute nädalaile“.

Tõelikult apolitiseerivalt olevat rahvusotsialistlik tasalülitus tabanud just neid väikekodanlike keskkihite, kes vanasti puhvriks olid kodanluse ja töölisklassi vahel ja kust seni on enamikus tulnud niihästi natside eliidi kui ka usklikte enamus. See keskkiht on massistunud: ühes iseseisva eksistentsiga on siin kadunud ka tahe iseseisvaks otsustamiseks. Ilma majandusliku ja poliitilise esinduseta, on ta tuhandaesse

isesuguseisse huvidesse purunenud ning vegeteerib vaimselt kui ka aineliselt allpool töölisklassi taset. Ta ei suutvat enam natside eliiti täiendada.

See liigitamatu mass on vastuvõtlik propaganda- ja juhtimise-sugestioonile. Kuid olles sisemiselt pidetud, on ta ühtlasi ka püssirohuks, kust äkki revolutsiooniline meeleolu võib kõrgele paiskuda. Ja kuna see mass oma propagandistlikuks ärakasutamiseks järjest radikaalsemaid stimulante vajab, siis võivad seega pinevused tekkida, mille lahenduseni ulatuvad ainult sõja või kodusõja eksaltatsioonid.

*

Nii teeb revolutsioon oma ringkäiku: totaalse riigi dünamiism suubub oma dialektilistesse antiteesidesse.

Georges Sorel'i revolutsioonilise sündikalismi süsteemist sündinud, leiab „otsene aktsioon“ oma esimese süstemaatilise kasutamise fašismis ja rahvusotsialismis, et dünaamilises arengus jälle tagasi tulla sotsiaalse revolutsiooni idee juurde.

Teiselt poolt — enamluse „otsene aktsioon“, alates sotsiaalsest revolutsioonist ja „proletaarsest vägivallast“, on meie silme all lähemas korral, mida Mussolini nimetas „Tšingiskhani fašismiks“.

Ja permanentse dünamiismi lõppunistus? On elu ja liikumise totaalne vastand: kui mitte tsivilisatsiooni surm sõdades ja kodusõdades, siis — inimsoo muutumine üheks elutuks masinavärgiks, — masina võit inimese üle. Või — prostratsiooni pohmelus, kui unistused kättesaamatuks osutunud. Vististi need väljavaated ongi põhjuseks, miks dünamiismi üks realistlikumaid prohveteid — Mussolini on hakanud jutlustama „pikka rahu“ ja „tagasipöördumist normaalolude juurde“.

Ed. Laaman

PRAGMATISM — AMEERIKLASTE MAAILMAVAADE

II. John Dewey

1.

Käesoleva aasta septembrikuus pühitseb oma 80-ndat sünnipäeva ameerika filosoofia kuulsaim esindaja John Dewey (sünd. 1859). Kakskümmend aastat W. James'i kõrval ja pärast viimase surma (a. 1910) tänapäevani on ta olnud nimekamaid pragmatismi esindajaid. Dewey (loe: djuui) filosoofias kajastub veel enam ja otsemalt kui James'i omas ameeriklaste omapärane suhtumine vaimsesse ja poliitilisse elukorraldusse. Dewey filosoofiat võib käsitada kui katset säilitada ja süvendada neid kogemusi isikliku ja ühiskondliku elu alal, mis olid omandanud pioneerid-rindemehed maa vallutamisel ja elu korraldamisel. John Dewey püüab neid kokku võtta lihtsasse ideaali ja näidata, et neil on kandejõudu ka veel 20. sajandil. Ameeriklased ise on Dewey'ist väga hea arvamusel: Emersonist saadik polevat ameeriklaste omadused kunagi nii har-

mooniliselt kokku nähtud ja nii täielikult vaimsusse üle kantud kui J. Dewey'l. Seepärast peavad teda nii ameerika filosoofia kui ka pedagoogika oma meistriks.

Kuid ei tohi arvata, et Dewey filosoofia on huvitav ainult ameerikaliku elutunde kajastusena. Tema teosed on täis peeni psühholoogilisi ja tunnetusteoreetilisi analüüse. Pragmatism on saanud John Dewey'lt hoopis avarama ja asjalikuma põhjenduse kui ühelteki teiselt filosoofilt. James'ile jääb teedrajaja kuulsus, kes osavasti ja elegantset suutis käsitada pragmatismi meetodit. Kuid alles Dewey suutis anda James'i filosoofilistele impulssidele süstemaatilist kindlust ja seostust. James oli põhihariduselt loodusteadlane ja euroopalise filosoofia traditsioon ei suutnud teda niivõrd kütkestada, et ta oleks tahtnud sellesse põhjalikult süveneda. Ent seevastu John Dewey, kelle püsivusel ja tööjõul ei näi olevat mingit inimlikku piiri, tunneb euroopalist filosoofiat kuni peenusteni. Ta on läbi teinud põhjaliku euroopalise filosoofia kooli, ja tema õpetajaiks on olnud sellised mehed, nagu Leibniz, Kant, Hegel. Dewey tunneb filosoofilist traditsiooni nii ligidalt, et ta suudab seda lahustada elementidesse ja neist „rekonstrueerida“ uut filosoofiat; tema „rekonstruktsioonid“ näivad seetõttu olevat ka püsivama väärtusega.

John Dewey sündis ja kasvas põhjapoolses Uus-ingleses (Burlingtonis). Filosoofia doktoritiitli ta omandas John Hopkins'i ülikoolis (Baltimore) — uurimusega Kant'i filosoofia üle. Õpetanud mõne aasta Michigan'i ülikoolis loogikat ja moraalifilosoofiat, saab ta a. 1894 Chicago ülikooli professoriks. Olles ühtlasi filosoofilise ja pedagoogilise seminari juhatajaks, ta kutsus varsti (1896) ülikooli juures ellu katsekooli. Sellel koolil on olnud pedagoogika ja tegeliku kasvatuse seisukohalt nii suur tähtsus, et ameeriklased dateerivad tema asutamisega „uue kasvatuse“ algust. A. 1904 kutsutakse ta professoriks New Yorgi Columbia ülikooli, kuhu ta jääbki emeriteerumiseni.

Tema teoste ja kirjutiste hulk on erakordselt suur. Tema pedagoogilised teosed, nagu *School and Society* (1900), *Interest and Effort in Education* (1913), eriti aga *Democracy and Education* (1916) on saanud otse klassilisteks teosteks. Samuti on leidnud suurt levikut ja tunnustust tema teosed filosoofiliste eriprobleemide kohta niihästi psühholoogia kui ka tunnetusteooria ja metafüüsika alalt, nagu *Studies in Logical Theory* (1903), *How We Think* (1910), *Human Nature and Conduct* (1922), *Experience and Nature* (1925), *The Quest for Certainty* (Gifford-loengud 1929) j. t.

Tema ammutamatut tööindu jätkub ka aladele, mis pole otseselt seotud akadeemilise tegevusega. Peale Maailmasõda saab ta paljudelt riikidelt korduvalt kutseid tulla nõuandjaks kasvatuse ja kooli korraldamisel. Nii viibis ta mõned aastad Hiinas, kus revolutsiooniline noorpõlv teda nimetas teiseks Kung-tse'ks (Konfutsius). Samuti viibis ta nõuandjana Türgimaal ja Mehhikos. Ka Nõukogude Vene kommunistid kutsusid a. 1929 selle kodanlasest filosoofi tutvustama oma pedagoogilisi ideid.

Paljudele võiks näida, et Dewey energiline tegevus kasvatuspoliitilisel alal ei sobi tema kui filosoofi hoiakuga. See näivus tekib peami-

selt seetõttu, et filosoofi sagedasti kujutletakse eluvõõra teoreetilise inimesena. Sellise käsituse vastu protesteeris isegi Kant; filosoofil tuleks end pidada väärtusetumaks juhutöolisest, kui ta ei saaks uskuda, et tema filosoofilised harrastused viivad mõnevõrra edasi seda võitlust, mida inimkond peab oma vabaduse eest. Kui kaasaegsetest filosoofidest üldse keegi suudab seda väärkujutlust filosoofist hävitada, siis on see kindlasti John Dewey. John Dewey näitab, et filosoofia võib olla eluligidane, ilma et ta seejuures tarvitseb muutuda labaseks ja banaalseks. Dewey' käsituse järgi pedagoogika on rakendatud filosoofia. Pedagoogika on selleks pinnaks, kus kõik abstraktsed filosoofilised probleemid võtavad inimese eluprobleemide ilme. Ja teiselt poolt, kasvatuspraktika muutub tooreks käsitööks või rutiiniks, kui ta sihid ja eesmärgid pole leidnud selgitust avara elu- ja kultuurikäsituse taustal. Sellise selgituse andmine on Dewey' arvates filosoofia ülesanne.

Kui siinkohal mainida veel asjaolu, et Dewey oma filosoofiaga on saanud demokraatia ideoloogiks, siis peaks olema arusaadav, kui teda peetakse kõige esinduslikumaks kujuks kaasaegses Ameerikas. Ei ole siis ka midagi imetleda, kui reisija-filosoof krahv H. Keyserling (vt. tema teost *Amerika — Der Aufgang einer neuen Welt*) John Dewey'd nimetab „Ameerika südame-tunnistuseks“, meheks, kes representeerib ameeriklaste nähtamatuid sisetunge ja õilsamaid igatsusi. Keyserling'il on õigus, kui ta ütleb, et ühelgi rahval pole isiksusi, kes nii ilmekalt suudaksid teda esindada kui Dewey ameeriklasi. Kui aga Keyserling Dewey' kui „uue maailma“ esindusliku kuju esiletõstmisega tahab ühtlasi väita, et Dewey'l pole midagi öelda vanale euroopalisele maailmale, siis tuleb selle väite puhul vähemasti ettevaatlik olla.

2.

John Dewey arenguloost on teada, et ta oma õpinguaastail John Hopkinsi' ülikoolis (Baltimore), kus valitses saksa filosoofilise idealismi vaim, hakkas süvenema Kant'i ja Hegel'i filosoofiasse. Seda kõrget idealismi, mida hoogsalt ründas W. James, õppis ta tundma otsesest allikaist. Kuid juba tema esimesest teosest („Psühholoogia“, 1887) leiame jälgi sisemisest rahulolematusest selle kõrge spekulatiivse filosoofiaga. Ja kui ligemalt jälgida tema mõtteavaldusi, siis leiame, et Hegeli mõju kõrvale on hakanud tekkima Darwini oma. Dewey arvab, et Darwin'iga on tulemas uus vaim ka filosoferimisse. Seni on filosoofid armastanud rääkida olemise absoluutsest algusest ja absoluutsest lõpust, nad on armastanud rääkida „ideest“ kui jumalikust plaanist ja „evolutsioonist“ kui sisemisest arengust. Seevastu darvinism õpetab nägema „spetsiifiliste“ muutuste võimalusi, kusjuures otsustav valik võib tulla väljastpoolt. Darwinism õpetab nägema „juhuste“ tähtsust; juhuste kasutamisel või mittekasutamisel võib olla määravat tähtsust arenguloo kujunemisel. Darwin'i arenemisõpetuse mõju all kujunevad Dewey' filosoofilised kontseptsioonid. Erilist hoogu ja äratust oma vaadete väljakujunemisel võlgneb ta, nagu ta ise funnistab, James'i teosele psühholoogia printsiipidest (1891), mille põhitendents samuti on tugevasti bioloogiline. Ühes tagasivaates

ta mainib, et siitpeale tema mõttekeskus on üha enam hakanud kristalliseeruma aktsiooni, toimingu mõiste ümber. Paljude filosoofide kõrval, kes kõnelevad organismist, on olnud James see, kes õpetab elu käsutama toimingu mõistetes. Tegelikult ongi toimingu mõiste keskne mõiste niihästi John Dewey psühholoogias ja tunnetusteoorias kui ka eetikas.

Oma tunnetusteooria ajalooliste aluste käsitusel juhib John Dewey tähelepanu füsioloogia ja arenemisõpetuse tulemustele 19. sajandil. Kõigi nende uurimuste tulemusi võidavat kokku võtta üksmeelses väites, et elusoles on osa maailmast, kes jagab selle maailma muutlikku saafust ja püüab oma toiminguid otstarbekohaselt korraldada. Vastavalt sellele asjaolule ei tohi siis ka tunnetust füüsilikult lahutada toimingust. Kui elus ja kogemusi organiseeriv oles nii suurel määral on lülitatud maailma sündmustesse, nagu arenemisõpetus seda näitab, siis tuleb tunnetust käsitada kui üht toimimise vormi neis sündmusis. Tunnetust ei saa samastada palja tegevusega kontemplatsiooniga ja mõistelise abstraksiooniga. Seega pole õigustatud see radikaalne piir, mis tunnetusteoorias tõmmatakse teooria ning praktilise ja tunnetuse ning toimimise vahele.

Nagu James nii ka Dewey võitleb ratsionalistlikkude ja intellektuaalstikkude käsituste vastu tunnetusteoorias. Dewey' arvates traditsiooniline tunnetusteooria on liialt ühekülgsest orienteerunud tunnetuste valmisproduktidele ja ignoreerinud produktiivse mõtlemise ja tunnetuse protsessi. Tunnetusteooria on pidanud silmas eeskätt loogiliselt korraldatud tunnetustesüsteemi — teadust. Seejuures unustatakse, et teadus on ikka alles saamisel, et ta on elav ajalooline protsess, nagu seda on ka maailm ise. Kui tahame mõtlemis- ja tunnetusprotsessi loogilist loomust õieti käsitada, siis peaksime Dewey' arvates neid vaatlema õppima inimese ja maailma vaheliste seostena. Mõtlemine on ilmumiste hulgas ja tema, nagu iga teise ilmumi puhul, peame küsima, millal ta esile kerkib ja milles ta väljendub. Senises tunnetusteoorias on aga käidud teist teed. Siin on lähtutud arvamusest, et inimene on eelkõige mõistusega või vaimuga varustatud oles. Ning seejuures kujutletakse mõtlemist ja tunnetamist iseseisva, endasse suletud sfäärina, milles valitsevad puhtad loogilised printsiibid. Ka Dewey ei eita inimeses erilist vaimset tegurit, kuid esiteks pole see mitte nii radikaalselt eraldatav orgaanilise elu sfäärist, vaid vitaalsete ja vaimsete nähtuste puhul on meil tegemist pideva üleminekuga, ja teiseks tuleb niihästi elu kui ka vaimu interpreteerida bioloogiliste mõistetega. Ses mõttes on Dewey radikaalne naturalist. Mõtlemist ja tunnetust tuleb käsitada esijoonelise kohanimisorganina ümbrusele.

Milline on siis mõtlemise koht ja funktsioon inimese ja maailma vahelistes seostes? Mõtlemine on eri käitumisvorm, mis esineb teatud situatsioonides. On ju üldiselt tuntud tõsiasi, et looma käitumisviisid on hoopis suuremal määral ette kindlaks määratud instinktide ja tungide poolt, kui inimese omad. Looma käitumine on määratletud suhteliselt sirgejooneliste ja kindlate teedega. Kuid me teame, et ebaharilikes olukordades loomade kohanimis- ja endaabistamisvõime on võrdlemisi pii-

ratud. Seevastu inimesele on iseloomustav käitumisteede labiilsus. Temas võivad kergesti tekkida diskoordinatsioonid, häired. Aga seal, kus need olemas, seal astub esile mõtlemine. Tavalistes elusituatsioonides me käsitleme asju, ilma et sellega tarvitseks kaasa käia mõtiskelu, refleksiooni. Alles seal, kus teatavate ebaharilikkude situatsioonimuutuste tõttu oleva käsitsemise pidevus kaotsi läinud, kus me oleme sattunud raskustesse või ummikusse, kerkib esile otsimine ja küsitlemine. Ja see vaibub alles siis, kui mõtlemises ja tunnetuses on leitud mingi instrument, mis võimaldab katkestamatut asjade käsitsemist uuesti jalule seada. Meie mõtlemine ja tunnetamine on ses mõttes alati instrumentaalse iseloomuga ja seda arvestades Dewey nimetab oma pragmatismi *i n s t r u m e n t a l i s m i k s*.

Dewey on mitmel korral eri aspektidelt analüüsinud tunnetusprotsessi ja ta arvab, et selles võib eraldada faase: 1) Oletame, et seni on asjade käsitsemine toimunud häirimatult ja ilma erilise refleksioonita. Ühel heal hetkel tunneme aga teatud segadust või pörkame raskustele. Segadus ja nõuetus, millesse oleme nii sattunud, teatavad meile, et asjad on kaotanud endastmõistetavuse ja muutunud küsitavaiks. Kui seni inimese käitumine ja asjad moodustasid teineteisega koordineeritud seose, siis nüüd tekib distants asjade ja inimese vahel. 2) Teises tunnetusprotsessi faasis püüame analüüsida küsimusaluseid objekte fantaasias (või ka tegelikult), et eraldada käsitsetavate asjade kõlblikud osad ja kindlaks määrata seoseid, mis vihjavad uutele võimalustele. Me vaatleme üksikuid osi, elemente ja nende funktsioone ja püüame neid seostada probleemiga. On tõsi, et selline analüüs on viinud abstraktsioonidele ja et ilma nendeta poleks olemas seda, mida nimetame teaduseks. 3. Kolmandas faasis toimub eksperimentaalne ühendus lahtianalüüsitud seoste ja uute mõtteliselt plaanitatud seoste vahel. Kui selgub, et tõkestatud käitsemine nüüd katkestamatult toimub, siis võib öelda, et sooritatud tegelikkuse selgitamine faktilise ja võimaliku suunas on tõeline. Sest intentsioon, millega sooritasime faktide analüüsi, on nüüd täidetud. Tõde ei tähendagi midagi muud kui uurimis- ja lahendusintentsioonide täitumist.

Dewey teeneks tuleb pidada seda, et ta oma analüüsidega on kaasa aidanud tunnetusteoreetiliste lähtekohtade avardamisele. Ta kritiseerib senist tunnetusteooriat ja leiab, et filosoofid on lähtunud arvamusest, just nagu peaksid asjad eeskätt antud olema teoreetilise aspekti all, just nagu peaks tunnetus alati „puhas“ tunnetus olema. Kuid see arvamus ei pea paika. Meie suhtumine asjusse ja ümbrusse on eeskätt eluline-praktiline suhtumine. Selles elulises suhtumises omandavad asjad oma eri tähenduse, ja nimelt seejärgi, kas nad meie olelut ja selle tarbeid ja eesmärke soodustavad või takistavad. Ammu enne, kui hakkame otsima „puhast“ tõtt, me tunneme asju tarvilikkuse ja ebatarvilikkuse, rõõmu ja kurbuse seisukohalt. Senine tunnetusteooria oma teoreetilise hoiaku tõttu ignoreeris meie tunnetuse n. ö. eelloogilisi vorme, milles asjad, üldse tegelikkus, meile on antud. Dewey järgi tunnetusprotsessid, milledes me asju käsitleme nende tõepärasuse seisukohalt, tõusevad ja toimuvad episoodi-

liselt, ja nimelt ülalmainitud situatsiooniraskuste puhul. Ja nende ülesandeks on uuesti jalule seada meie vitaalseid eluseoseid. Tunnetusprotsesse ei tule ega saagi radikaalselt eraldada neist elulistest seostest, mis pole tunnetuslikud seosed, kuid mis siiski kannavad ja juhivad tunnetavat subjekti.

Dewey on arvamusel, et see tunnetuse ja tõe mõiste, millele ta jõudnud, pole kehtiv mitte ainult loodusteaduste, vaid ka vaimuteaduste suhtes. Ta on nimelt varemni kui teised filosoofid märganud, et olukord senises loogikas ja tunnetusteoorias on talumatu, sest vastavalt kahele teadusteliigile on hakatud eraldama kaht loogikat ja kaht tunnetusteooriat. Ja ta arvab, et tema analüüside alusel on võimalik seda lõhestust vältida. Nii kõrgelt kui peamegi Dewey teeneid hindama, ometi näib meile olevat olukord keerulisem ning ühtne loogika ja tunnetusteooria pole ikka veel saavutatud.

3.

Käesolevale kirjutisele seatud raamid ei luba meil peatuda Dewey filosoofial kui demokraatia ideoloogial. Samuti pole võimalik käsitleda tema pedagoogikat. Küll aga peame puudutama mõningaid vaateid psühholoogiale ja eetikale, millede puhul tulevad nähtavale ka pedagoogilised ja poliitilised põhikäsitused.

Me nägime eespool, et Dewey'le meeldis James'i psühholoogilisest põhiteosest biologistlik põhitendents. Kuid ta nägi, et James pole seda tendentsi mitte täielikult maksvusele lasknud pääseda. James'i psühholoogias leidub palju subjektivistlikke elemente. James kõneleb „teadvusest“ ja „teadvuse voolust“ kui mingist endamisi olelevast „sisemisest maailmast“. Dewey soovib tahab kõik sellised subjektivistlikud elemendid välja lülitada. Tema arvates teadvust ei tule käsitada mingi iseseisva hingeliste nähtuste stäärina, vaid ümbruselt tingitud toimimisena. Kõike psühholoogilist tuleb kirjeldada organismi toimingutena ümbruses ehk käitumistena (Behavior). Ainult sel viisil on võimalik lahti saada paljudest hämmeldusküsimusist, mis on tekitanud põhjatuid vaidlusi viimastel sajandil, nagu näit. küsimused välismaailma antusest, ühelt poolt tungide ja instinktide ja teiselt poolt intellekti tähtsusest jne.

On väga iseloomustav, et John Dewey oma peamises antropoloogilises teoses (*Human Nature and Conduct*, New York 1922) algab oma arutlusi inimloomusest harjumuste (habits) käsitlemisega. Sellest asjaolust võib välja lugeda Dewey' kaht omapärast seisukohta. Esiteks seda, et ta ei taha omistada suurt tähtsust nn. sünnipärastele omadustele — tungidele ja instinktidele, milledega harilikult alatakse inimese loomuse käsitlust. Ja teiseks tahab Dewey toonitada, et inimese psühholoogia tuleb käsitada eeskätt sotsiaalpsühholoogiana.

Senise valitseva psühholoogia tõftu, kus teadvust peeti omaette olelevaks sisemisest maailmaks ja kus teadvust isoleeriti ümbrusest maailmast, inimest käsitati varustatuna fikseeritud, kindlailmeliste instinktide ja tungidega. Instinktid ja tungid säärase käsituse järgi moodustavad selle osa inimloomuses, mida sagedasti nimetatakse vanaks Aadamaks. Seda vana Aadamat saavat ohjendada ainult meie kõrgem mina: aru ja mõis-

tus. Sellele lisandub veel arvamus, et aru ja mõistuse vaheleastumine on omakorda ette kindlaks määratud. Suursuguses inimloomuses pääseb mõistus võidule, madalas inimloomuses võimutseb hingeelu madalam kiht: tungid ja instinktid. John Dewey peab sellist instinktide- ja tungideõpetust ei millekski muuks kui sobivaks vasteks neile sotsioloogilistele õpetustele, mida on tootnud oligarhiline Kreeka ja feodaalne Euroopa. Selline tungide- ja instinktideõpetus on pigemini mütoloogia kui teadus. Nii kõneldakse sagedasti kindlapiirdelisest tungist — egoistlikust endarmastusest. Uueks moodsaks tungiks on „võimutahe“. Isegi teaduses leiame veel, et jälgitakse selle Molière'i arsti infantiilset loogikat, kes tahab meid uskuma panna, et oopium uinutab inimest oopiumis peituvat erilise uinutava omaduse tõttu. Nii me räägime sõja-instinktist, mis paratamatult viivat inimeste vahelisele sõjale, või jälle omanduse-tungist, millel baseeruvat majandus. Kõigil neil puhkudel väljendatakse üht ja sama sotsiaalset harjumust kahel viisil: ükskord tähistame teda kui eksisteerivat fakti ja teine kord kui mingit sisemist tunget, mis selle fakti on põhjustanud.

Selline instinktide ja tungide mütoloogia on suureks takistuseks inimühiskonna otstarbekohasele ja vastutustundelisele korraldamisele. Kui paljud riigimehed teevad tõsiseid pingutusi rahu kindlustamisel ühiskonna otstarbekohase reorganiseerimise kaudu, siis püütakse seda üritust halvata üleoleva naeratusega. Rahu-üritused olevat naeruväärsed, sest ürgjõuline sõja-instinkt panevat end ikka uuesti maksuma. Kui aga asjaolusid ligemalt vaadelda, siis leiaksime, et see „ürgne ja lihtne“ sõja-instinkt koosneb paljudest eri tungidest ja soovidest, mis on põhjustatud konkreetsetest elusituatsioonidest. Me leiaksime selles suure annuse niihästi võistlust kui ka kuulsushimu, saagiahnust, hirmu, usaldamatust, igatsust vaba olla rahuaja konventsioonidest ja köidikuist, armastust kodumaa ja oma rahva vastu, võitlust surve vastu, karjäärihimu jne. Asjaolude ligemal analüüsil peaks igale selguma, et neid tungete, mis viivad sõjale, on põhimõtteliselt võimalik juhtida teistesse kanalitesse. Ja meie 20. sajand, mis võib märkida nii suuri edusamme loodusteaduse ja tehnika alal, ei peaks pörkama tagasi võitlusest nende halbade harjumustega ja ühiskonnaelu nähtustega, mis lõppresultaadis viivad sõjale.

John Dewey imetleb W. James'i esseed pealkirjaga — „The Moral Equivalents of War“ (Sõja moraalsed ekvivalendid), milles tabavalt on märgistatud asjaolu, et neid inimloomuse elemente mis võivad viia sõdadele, võiks kasutada rahu süvendamiseks, kui neid õieti juhitakse. Selleks on aga vaja loobumist paljudest traditsioonilistest, kasvatuse kaudu süvendatud arusaamadest, näiteks s a n g a r l u s e olemuse kohta. Me peame sangarlust täitma uue sisuga. Me peame kasvatama rahule ja rahu käsitama õpetama kui h e r o i l i s t elu, sügavalt emotsionaalses ja kirglikus mõttes.

Dewey ei eita, et inimesel elusolesena on teatud hulk tunget. Kuid need pole kindlapiirdeliselt fikseeritud, vaid on loomult väga plastilised ja alluvad modifikatsioonidele sotsiaalse ümbruse mõjudel. Sugutung võib näiteks areneda korrapäraselt rada abieluni — kui sotsiaalselt hinna-

tava institutsioonini. Aga ta võib alluda ka perversioonile, võib saada „sublimeeritud“ ja tühjenduda kunstis, religioonis või muus vaimses aktiivsuses. Millegagi pole põhjendatud arvamus, et inimese käitumise muutmine või parandamine pole võimalik. Meie sünnipärasel loomuses ei peitu mingeid kasvatusel ületamatuid takistusi. Individuaalpsühholoogiliselt primaarsed ühikud jäävad sotsiaalpsühholoogiliselt neutraalseiks. See tähendab, et sünnipärased impulsid ja instinktid määravad meie käitumise ainult üldiselt, mitte aga üksikasjaliselt. Need impulsid ja instinktid omandavad vormi, millega nad kokku puutuvad. Me ei tohi inimlikke puudusi ja vigu ainult vana Aadama süüks panna. Tõeliselt peaksimine enam silmas pidama ümbruses valitsevat kombust ja institutsioone.

Meie käitumise määravaiks tegureiks kujunevad harjumused. Harjumus on loomult dünaamiline ja on valmis ennast avaldama. Harjumusena märgistab Dewey aktiivsust, mis on mõjustatud endistest tegevustest. Harjumus tähendab enam-vähem püsivaid sotsiaalses elus omandatud dispositsioone või ka, teisiti öeldult, teatavaid maailmavaatelisi hoiakuid. Meie käitumine toimub peaaegu täielikult säärestes harjumustes. Mitte ainult ei kujundata meile harjumusteks, kuidas peame seisma ja käima, sööma ja jooma. Ka ausus, tublidus, julgus pole mingid eraomadused, kuigi me sageli neid selleks peame, vaid sotsiaalses ühiskonnas kujunenud käitumisviisid. Harjumuste põimend moodustab sotsialiseeritud indiviidi karakteri või personaalsuse. Harjumus on Dewey järgi identne tahtmusega. Kes muudab inimese harjumusi, muudab ka ta loomust. Inimese loomus näib muutumatuna ainult seetõttu, et harjumusi, mida ta omandanud, on raske muuta.

4.

Eetika alal võitleb Dewey nende filosoofide vastu, kes kõlblat ideaali tahavad eraldada vahetust elust ja kes oleviku tahavad ohverdada Taeva või Nirvana tulevikule. Sellist eetikat arendavad niihästi kristlus kui ka romantiline ja transtsendentaalne idealism. Siin kujundatakse ideaaliks mingi viimse kõikehaarava täiuslikkuse siht, mis põhjalikult erineb kõigest olemasolevast. Selline käsitus viib paratamatult kahe maailma tekkimisele. Meie õhtumaine eetika, mille põhjendajaks tuleb pidada Aristotelest, muudab kõrgeimad inimlikud hüved „endamisi olelevaiks väärtusiks“ ja eraldab nad seega argipäevases elust. Sellises vaates on eetikale üle kantud kahe rahvaklassi — töötava rahva ja vaimse aristokraatia — radikaalne eraldamine ja seetõttu ta ei saa rahuldada moodsat demokraatlikku ühiskonda.

Dewey suhtub üldse kahtlevalt kaugetesse ja kõrgetesse kõlblatesse ideaalidesse kui lõppsihtidesse. Kui me oma toimingute, ka nn. kõlblate toimingute eesmärke ligemalt analüüsiksime, siis leiaksime, et sellised ideaalid pole kunagi meie toimingute lõppeesmärkideks, nad pole ka mitte meie toimingute motiivideks. Kõlblad väärtused tekivad inimeste käitumises ja nad on vahendid meie toimingute vastaval reorganiseerimisel ja toimingute tähenduse määratlemisel ja süvendamisel.

Kõlblad ideaalkujutelmad pole meie toimingute motiivideks, s. t. nad pole meie toimingute põhjustajaiks ja liikumapanejaiks, sest inimene on juba oma loomult teotsev. Niihästi tungid kui ka harjumused on dünaamilist laadi. Kõlblad ideaalkujutelmad, samuti nagu mõtlemine ja tunnetamine, tekivad seal, kus meie käitumine loomulikel radadel on häiritud või takistatud ja kus tekib tarve reorganiseerida oma kogemust ja käitumist.

Seetõttu Dewey' järgi tuleb meie käitumise tõelisteks eesmärkideks pidada konkreetseid eesmärke „siin ja nüüd“. Dewey eetika on konkreetsete tegude eetika. Ta on korduvalt vihjanud neile ohtudele, mis on ühenduses kaugete ja absoluutsete väärtuste eetikaga. Kui me oma toiminguid orienteerime kaugetel ja abstraktsetel ideaalidel, siis võib hõlpsasti juhtuda, et me satume „jesuiidi“ olukorda, kus eesmärk pühitseb kõik vahendid ja kus olevik ohverdatakse tulevikule. Või jälle tõmbatakse tagasi oma „heasse tahtmusse“ ning hakatakse ignoreerima oma toimingu konkreetseid tagajärgi. Selline absoluutne eetika taotleb humanitas'e eraldamist alati muutuva elu konkreetseist ülesandeist. Sellise eetika tähtsaimaks esindajaks lääne-euroopas on Dewey arvates olnud ka Kant. Kant polevat suutnud taibata meie ideaalkujutelmi moodustava mõistuse instrumentaalset funktsiooni ja seepärast võivat just tema eetikast leida palju näiteid „hea tahte“ patoloogia kohta. Isegi vourusi käsitleb Kant puhaste mõistusvormidena ja ignoreerib seega nende ühiskondlikku positiivset funktsiooni. Dewey soovib deklareerida, et vourused on eesmärgid ainult seetõttu, et nad on nii tähtsad vahendid. Kõige „puhtama“ vourust — tõemeelsust — tuleb pidada tõepoolest väga tähtsaks kõlbla iseloomu jooneks. Kuid me teeme seda ikkagi ainult seetõttu, et sel iseloomu joonel nii palju tähtsust on tagajärgede, reesultaatide suhtes: tõemeelne inimene suudab taluda ebamugavaid ligemaid tagajärgi, isegi surma, et seega vältida tähtsamaid kestvaid tagajärgi, valetamise tagajärgi.

Absoluutsete väärtuste eetika viib tagajärgede ignoreerimisele. Siin tekib hädahoht, et kõlblas „hea“ kujuneb mingiks isiklikuks sisemuse asjaks. Seevastu Dewey paneb rohkem rõhku kõlbluse ühiskondlikule funktsioonile. Kant'i „hea tahte“ eetika järgi võidi öelda, et inimese väärtus ei olene mitte niipalju sellest, mida ta teeb, vaid sellest, mis ta on. Sellise „esteetifitseva“ eetikaga ei saa nõustuda ameeriklane. Ja näib, et Dewey oma eluligidas eetikas on silmas pidanud Franklin'i ütlust: „Meid ei huvita, mis keegi inimene on, meid huvitab see, mida inimene teeb nüüd ja edaspidi.“

Mida enam ideaalkujutelmad oma ülesannet täidavad, seda enam nad muutuvad paljasteks suunatähisteks. Moraalifilosoofid on sagedasti esitanud kui paradoksi, et „õnne“ ei saa mitte otseselt taotleda, vaid et õnn saabub nähtamatult. Dewey arvab, et see pole mingi paradoks, vaid näide üldisest seadusest, mille järgi eesmärgid on väärtuslikud ainult toimingute tähenduse mitmekesisdamise vahenditeks. Alles nii saame vältida ka nähtust, et inimesed, kes oma eesmärgi saavutanud, on pettunud või üllatunud kaasnähtusist ja asja „tõelisest“ palgest.

Dewey arvates ei saa elu eesmärgiks pidada täiuslikkust kui lõppsihti. Pigemini tuleb selleks pidada kestvat täienemise, küpsemise ja mitmekesisustumise protsessi. „Hea“ on elu tähenduse (meaning) mitmekesisuse ja ulatuse kasvamine. Meie praeguste toimingute tähendusvarjundite mitmekesistamine on ainuke „hea“, mis on meie võimuses. See pärast kujuneb Dewey eetika kategooriliseks imperatiiviks: „Nii toimida, et suurendada praeguse kogemuse tähendust“ (So act as to increase the meaning of present experience).

5.

Pragmatistidele on ette heidetud, et nad on teed valmistanud nüüdisaja irratsionalistlikule elu- ja eksistentsifilosoofiale. Nad olevat seda teinud seega, et eitavad absoluutset tõekriteeriumi ja absoluutsete väärtuste olemasolu. Tõepoolest võime leida ühelt poolt pragmatismis ja teiselt poolt irratsionalistlikus elufilosoofias terve rea ühiseid motiive. Kuid seejuures ei tohi unustada, et just ameerika pragmatism on eriti rõhutanud üldnimikkude elusisude kättesaadavaks tegemist eranditult kõigile. Nii James'i kui ka Dewey' pragmatismile on täiesti võõras andumine *vere ja mullapinna* irratsionaalsele ideoloogiale. Vaevalt on keegi kaasaegsetest filosoofidest demokraatlike *vabaduse, võrdsuse ja vendluse* ideid nii universaalselt tõlgendanud kui Dewey. Kui Dewey võitleb absoluutsete suuruste vastu niihästi *tõe* tunnetamise kui ka kõlbla elu teostamise alal, siis juhib teda seejuures püüd ületada lõhet praktilise ja teoreetilise elu vahel. Ta võitleb nende vastu, kes arvavad, et tõeline elu mõtestamine võib toimuda ainult andumisega absoluutsete väärtuste kontemplatsioonile.

Pragmatistidel on õigus, kui nad rõhutavad, et tunnetus kasvab praktilise käitumise tarvetest ja huvidest. Tunnetamine on tõepoolest tihedalt seotud elu aktuaalsete nõuetega. Kuid kahjuks kipuvad nad seejuures ignoreerima, et inimese loomuses on ka iseseisev ja autonoomne tarve asjade olemuse tunnetuse järele. Praktilise, teotseva elu kõrval nad alahindavad teoreetilist, kontemplatiivset hoiakut. Ligem asjaolude analüüs võiks näidata, et inimene oma põhiloomuses käsitseb asju praktilise edu ja kasu huvides, kuid temas on ka tung oma elu ja teotsemist *mõtestada*. Ja mõtestamine võib sündida ikkagi nii, et me vahetust elust, vähemasti sisemiselt, tagasi tõmbume ja endameelestusele andume. Kui Dewey kõneleb tähendusest (meaning), mida on vaja süvendada ja mitmekesistada, siis peab küsima, kas selline tähenduse omistamine võib sündida teisiti, kui ainult kontemplatiivses, või nagu kreeklased ütlesid, teoreetilises hoiakus.

Näib, et Dewey tegelikult seda asjaolu arvestab. Tema filosoofias me ei kohta äärmuslikku naturalismi, mis ignoreerib meie olemise ideaalseid aluseid. Kui Ameerikas reaktsioonina *pragmatismile* on pinda võtmas *humanism*, mille esindajaid on ka Irving Babbit¹⁾, siis ei

¹⁾ Vt. I. Babbit'i kohta Ants Oras'e kirjutist *Irving Babbit'i humanismi põhijooned*, koguteoses „Kultuuri ja teaduse teill“, Tartu 1932, lk. 144 j.

tarvitse Dewey karta erilist rünnakut, sest tema filosoofia alused on küllalt avarad. Kuid ühegi pragmatisti suhtes pole ülearune toonitada, nagu seda teevad ka humanistid, et sisemine vaimne keskendus peab tasakaalustama aktiivsuse välist ekspansiivsust, ka siis kui seda aktiivsust on rakendatud nii õilsa põhimõtte teenistusse, nagu seda on ühiskonna teenimine.

A. Koort

INIMISE VÕIMETE ARENDAMISEST

Oleme harjunud nõudma füüsilikkust esemetelt ja masinatelt, mida kasutame. Töötame vahetpidamata nende täiendamise kallal. Elu asetab ka riistade ja masinate loojale enesele küsimuse: kas mul on küllalt eeldusi uute ülesannetega toime tulemiseks, kas ma ei ole liiga vana selleks vajalikkude isiksuseomaduste väljaarendamiseks, vajalikuks ümberõppimiseks?

Tööviljakuse seisukohalt vajame inimesi, kes oleksid suutelised täitma suuri töönorme — see võimaldaks tõsta töötajate eneste kui ka käitiste tulu. See vähendaks samuti väsimust — pingutused, mida mõni Luhaäär, Nurmi jne. ületavad mängides, võivad nõrgema inimese saata haiglasse. Vajame mitte ainult kvantitatiivset võimete tõusu, vaid ka kvalitatiivset. Nii paradoksaalne kui see ka ei ole, isegi võrdlemisi madalat intelligentsi nõudva käitisetöö jaoks, mis tundub sageli otse intelligentsi tapvana, ei ole mõnikord küllalt vastava tasemega isikuid. D. A. Laird jutustab ühest ettevõtjast Chicagos, kelle 6000-liikmeliselt töölisperelt ei nõutudki enam kui kümneaastase lapse intelligentsitaset, kuid tema suurimaid muresid oli leida küllalt isikuid sellegi tagasihoidliku intelligentsitasemega ¹⁾. Kuigi siin võib küsida, kas süüdi ei ole mitte töö monotoonus ja palgad, võime oletada siiski, et tuntava osa elanikkude intelligentsitase ei vasta praegusaja võrdlemisi keeruka ühiskondliku elu ja töö nõuetele. Nii näit. mõnes Ühendriige osariigis kuni 30% elanikest ei olevat suutelisid täiesti iseseisvalt oma ülalpidamist teenima ja elu korraldama ²⁾. Fordi tehased on ühe juhtiva tegelase sõnade järgi pidanud viivitama oma kuulsa T mudeli muutmiselega selle tõttu, et ei ole suudetud küllalt kiirelt ümber õpetada oma töölisi ³⁾. Meilgi on mitmelt poolt kuuldavale tulnud kompetentsete isikute avaldusi, et raske on leida nii mõnegi majandusliku või administratiivse ülesande jaoks küllaldaselt arvul sobivaid isikuid.

Lisame siia juurde, et meil kui väikerahval on suurevõimelised kodanikud elulise tähtsusega.

Kõigest ülalloodust järgneb, et inimese võimete arendamise probleem ei ole mitte ainult mitmesuguste noorterühmade või üksikute kar-

¹⁾ Laird, D. A. *How to use psychology in business*. Mc Graw Hill N. York and London 1936, lk. 70.

²⁾ *Op. cit.*, lk. 49, Dr. P. Bailey uurimuste andmed.

³⁾ *Op. cit.*, lk. 70.

jeristide probleem, vaid see on kogu ühiskonnale ja igale üksikule paljudel juhtudel otse elulise tähtsusega probleem. Uued leiutised muudavad alatasa meie majandusliku elu struktuuri, nõuavad seega ka täiskasvanuult alalist ümber- ning juurdeõppimist.

Alljärgnevalt käsitleme järgmisi probleeme:

1) Millised oleksid sellise arendamise ideaalid, ehk teiste sõnadega, milles seisneb inimese „võimsus“.

2) Millised omadused üldse on arendatavad.

*

Rääkides inimese võimete arendamisest peame küsima kõigepealt: millised on üldjoontes „võimsa“ isiksuse tunnused, kuhu poole peame püüdma?

Meie keel, tarvitades sõnu: v õ i m e, v õ i m a s, v õ i m s u s, juhib tähelepanu suurel määral ühe isiku domineerimisele teiste üle. Võib-olla nii mõnelgi tuleb meelde romaan ja film vastupanematu hüpnotiseerija võimega varustatud inimesest: „Dr. Mabuse“. Inimesest, kes murrab kõiki teiste tahtmisi ja taotlusi, kes tänavanurgal rahvale kõnelema hakates võib hulki üles ässitada mõtlematutele tegudele, kes nagu nõiavõimuga sunnib teisi tegutsema oma tahtmise järgi. Võib-olla kerkib vaimusilmade ette ka ärimehe kuju, kes on võimeline igaühele „auku pähe rääkima“, sundima teda ostma ükskõik mis asja. Siia võiks kuuluda ka isik, kes valitseb enda üle täiesti, võib „murda“ igasugu harjumusi oma käitumises, valitseda igasugu tungide üle.

Juba tutvumine endavalitsemise ja endamuutmise võimalustega näitab meile, et meie peame osalt muutma oma kujutlusi võimsa isiksuse olemusest. Ülalkirjeldatud võimsus eeldab elementaarset „tahtepingutust“, mis nii mõnigi kord on saadetud ilmekatest väljendusliigutustest, nagu kulmude kortsutamine, hammaste kokkusurumine ning rusikatesse pigistatud käed. Kuid on asju — ka meis eneses — mis ei allu sellisele mõjuavaldusele. Katsugem näiteks niisuguse ükskõik kui võimsa tahtaktiga suurendada või vähendada oma silmaava, või muuta käenaha temperatuuri.

Kui võtaksime ette sooritada viimatinimetatud muudatusi, annaksime ehk veel mõne siduva lubaduse või vande, siis tekiks varsti olukord, kus ettevõtlikule enesearendajale selgub, et ta ei suuda oma lubadusi täita, ning selle tagajärjel enam või vähem tõsine sisemine konflikt, mis võib viia neuroosi või teiste ebakohanemisteni.

Üks psühholooge, kes oli siiski saanud õpetada oma katseisikuile pealtnäha võimatut — silmaava suurendamist või vähendamist komando järgi, on H u d g i n s⁴⁾. Kuna sellest katsest selgub, mil teel võime saavutada võimu enese funktsioonide üle, mis tavaliselt ei allu tahtele, siis peatugem selle juures hetkeks. Katse esimeses järgus pandi helisema kell ja samal ajal juhiti katseisiku silmadesse valgus, mille mõjul silma-

4) H u d g i n s, C. V. „Journ. of General Psychol.“ 1933, 8, 3—51. Tsiteerin teosest: W o o d w o r t h, R. S. *Experimental psychology*, Holt, New York 1938, lk. 117—118.

ava vähenes. 200—225 katse järele piisas kellahelinast, et silmaava läbi-mööb väheneks. Teisel katsejärgul vool lülitati sisse kui katseisik surus käega dünamomeetrit (aparaat, mille abil mõõdetakse käesurve tugevust). Katsekorraldaja käsutas: „kokku tõmbuda“, katseisik surus, kell helises, ilmus valgus ning katseisiku silmaava vähenes. Mõne sekundi pärast tuli komando: „lõdveneda“, katseisik lõdvendas käe, kell ja valgus lak-kasid mõjumast, silmaava suurenes. Kolmandal katsejärgul kell jäi ära, katseisik kordas mõtteis komando, surus dünamomeetrit, valgus ilmus. Selle järgu lõpul (samuti umbes 200 harjutust) saavutati olukord, kus katsekorraldaja või katseisiku sõnade peale: „kokku tõmbuda“ või „lõd-veneda“ silmaava vähenes resp. suurenes. Siin saavutati keerulisel teel, n.-ö. „tasa ja targu“ tegutsedes võimu enese keha üle, mis tuletab meelde peaaegu fakiiride etendusit.

Analoogselt toimides suutis M e n z i e s õpetada oma katseisikuile käenaha temperatuuri vähendamist ⁵⁾, mida samuti otsese rahuliku kä-suga vaevalt keegi suudab.

Tõsi, mõnikord suur ärevus, pingutus, mis haarab kogu keha, võib võimaldada niisuguste närviühenduste funktsioneerimist, mis muidu on vabanenud tahtekontrollist. Vähehaaval pidurdades mitteolulisi liigutusi, võime saavutada soovitud — näit. kõrvade liigutamist ⁶⁾. Kuid siin sar-naneb olukord umbes jahipidamisele kuulipildujaga, lootuses, et mõni massiliselt lastud kuulidest siiski tabab märki. Sellepärast näemegi harju-muste murdmise eeskirjades nimetatavat meetodeid, mis sarnased ülal-toodud Hudgins'i ja Menzies'e katsetele, kuid mitmete variatsioonidega. Kuid sellest pikemalt vahest mõnes eri kirjutises.

Kokkuvõtteks selgub, et inimese võimete arendamisel oma enese funktsioonide valitsemiseks, on otstarbekohane umbes sarnane suund, nagu loodusjõudude valitsemiselgi: selle asemel, et peksta merd, kui see formi ajal purustab meie silla, uurime füüsikat, mehaanikat, ning vastavalt saadud andmetele ehitame sildu, mis ei purune enam.

Ärimees, kes suudab saavutada suurt läbimüüki, omab teatud või-meid, meie kujutleme teda koguni inimesena, kes omab teatud võimu kaasnimeste üle. Kuidas moodsad ärimehed saavutavad sellist „võimu“, seda demonstreerib General Motors Corporation järgmiselt. Ruumis ri-pub suur, raske metallist kera. Küllastajaid palutakse 12-naelase vasara löögiga katsuda kõikuma panna pall. Kui anda vasaraga vägev löök — tarvitada elementaarset „võimu“, jõupingutust — siis ei nihku pall kuigi palju, kuid vasar kargab tagasi sellise jõuga, et mõnigi katsetaja ei suuda jalgadel püsida. Siis soovitatakse küllastajal suruda palli sõrmega. Pall nihkub vähe, tuleb tagasi ja õigel ajal hoogu andes võib saavutada suuri ja kardetavaidki võnkumisi ⁷⁾. Nii siis selle asemel, et mõtlematult „peale suruda“, katsume töötada kooskõlas looduseadustega ja sel

5) M e n z i e s, R. „Psychol. Bulletin“ 1935, 32, 330—331.

6) B a i r, I. H. „Psychol. Review“, 1901, 8, 499—502. Tsiteerin teosest: S k i n n e r, C. (Editor) *Readings in Psychology*. Farrar & Rinehart, New York 1935, lk. 678.

7) S a n d a g e, C. H. *Advertising. Business Publications*, Chicago 1936, lk. 135—136.

teel saavutame palju rohkem. Selle tõttu majanduspsühholoogia soovitab endiste aegade „kõrgesurve“ müümise asemel „madalsurve“ müümist. „Kõrgesurve“ mõjutamistehnika võib küll anda tulemusi, kuid inimene, toibudes kord sellisest mõjust, püüab teinekord mitte enam sattuda niisugusesse olukorda, kus ta tunneb end olevat nagu osava laadamustlase käes. Siin on raskendatud nende nähtamatute sidemete tekkimine, mis toob ostjat ikka uuesti tagasi samasse ärisse, mis kindlustaks müüja „võimu“ kestvamalt. Strong toob näite, kus elukindlustuse agent kaebab, et tema klientidest, kes olid soovi avaldanud elukindlustuse sõlmimiseks, suur osa loobub siiski sellest, kui nad on asja üle järele mõelnud. Selle äri-mehe meetodite analüüs näitas, et ta töötas peamiselt nii, et püüdis luua ainult meeoleolu, mille mõjul klient nõustus sooviavaldust esitama, kuid ta ei püüdnud selgitada tõelisi väärtusi, mida elukindlustus võib tuua⁸⁾.

Kuidas teostatakse siis „madalsurve“ müümist, mõjutamist? Selleks uuritakse kõigepealt tarbijate soove, vajadusi, nõudeid. Uuritakse, millised asjaolud takistavad nende teostamist. Ning püütakse leida vahendeid, mis aitaksid ületada takistusi. Kui siia juurde lisada veel oskust elavalt selgitada tarbijale, kuidas ta saab ületada oma vajaduste rahuldamise takistusi, siis ongi lühidalt loetletud moodsate äri-meetodite saladused. Tarbija on kuningas — on selle meetodi hüüdsõna.

Kui tunneme ainult iseennast, oma soove ja vajadusi, siis peame tegema väga intensiivset reklaami selleks, et inimesed üldse pööraksid tähelepanu asjale, vaevuksid lugeda, milles asi seisneb. Inimene ei osta mitte elukindlustuspoliisi, mis esimesel pilgul tundub elukindlustusagendi müügiobjekt olevat — ta ostab näit. ülikoolihariduse oma pojale⁹⁾. Inimene ei osta päevapilte, mis nagu oleks endastmõistetavalt päevapiltniku kaup — ta ostab mälestusi ning unelmaid.

Strong, katsetades umbes 100 kuulutusega, vaatles lähemalt seda kuulutust, mis kõige halvemine jäi katseisikuile meelde. See oli kuulutus, kus esikohal oli uue toote nimi („Congoleum“ — linoleumitaoline põrandakate), ning järelepärimisel äriilt selgus, et see kuulutus oli ka täielikult ebaõnnestunud. Selle vastu teine, mis algas congoleumiga kaetud kauni kodunurga kujutusega, seega puudutades esijoones asja, mis igale perenaisele südamelähedane — oli äriiliselt edukas¹⁰⁾.

Seega näeme siin inimestevahelises läbikäimises mõju, võimu saladust seal, kus teda vahest ei osata näha: just teiste inimeste soovide, vajaduste ning nende rahuldamise takistuse ületamise võimaluste tundmaõppimises.

Pöördume lõpuks nähtuste juurde, kus inimese võimed tunduvad meile ehk kõige selgemini väljendatud, olles ühtlasi ehk ka kõige raskemini saavutatavaiks — nimelt inimeste juhtimisele. Olgu tähendatud, et praegu kõneldakse sünnipäraste võimete juhtide liigsest vähesu-

8) Strong, E. K. *Psychological aspects of business*. Mc Graw Hill, New York and London 1938, lk. 347.

9) Strong, *op. cit.*, lk. 314.

10) Strong, *op. cit.*, lk. 365—367.

sest. „Jumala armust“ juhivõimega isikuid ei jatku enam praeguse ühiskonna komplitseeritud struktuuris, kuna juhte on vaja mitte ainult poliitilisel alal, vaid ka majanduslikul ja kultuurilisel alal. On väga palju mitmesuguseid organisatsioone; inimene, kes on ühes n.-ö. lihtliige, võib teises olla üks juhtivaid tegelasi. Seejuures juhtimisoskuse või juhtimisvõime olemise nõue ei piirdu mitte ainult mõne organisatsiooni kõrgemate juhtidega, vaid organisatsiooni edukas tegevus nõuab sellise oskuse olemist ka kõige väiksemate allüksuste juhtidelt. Kuna suure organisatsiooni kõrgeimad juhid paratamatult ei saa olla elavas isiklikus kontaktis kõigi liikmetega, siis on allüksuste juhid just need, kelle kaudu on võimalik suurt organisatsiooni hoida koos soojade, inimlike sidemetega, mis ulatuvad inimesest inimeseni ning kaitsevad organisatsiooni muutumast abstraktseks, külmaks, kuigi vahest aukartustäratavaks teguriks¹¹⁾. Sellest järgneb, et juhtimisvõime arendamine ei ole enam mingi eralõbu või sport nendele, kel pole iseenesest olemas seda võimet, vaid ühiskonna seisukohalt nõutav väga paljudelt.

Ülaltoodust ja ka allpool kirjeldatust ei järgne siiski, et võimsa isiku kujutlusega tavaliselt seotud energilisus, kasutada olev energiahulk oleks kõrvalise tähtsusega. Vastupidi — see on üks põhjapanevamaid omadusi, ilma milleta pole mõeldav saavutada suuremat edu. Ka vaimse loomingu alal mitte, kuigi seal füüsilist energiat iseenesest väga vähe kulub. Sest uutele ideedele võidakse ju küll sattuda ka juhuslikult, nad võivad tulla ilma vaevata. Kuid pidev looming vajab pingutavat fööd isegi muusade lemmikutelt, nagu heliloojad. Bahle, uurides heliloojate loominguprotsessi leiab, et uue idee tulek ei moodusta mitte algust, vaid pideva tööprotsessi tippu. Richard Strauss arvates on võimatu lahutada tööd ja inspiratsiooni. Tšaikovski ütleb: Inspiratsioon külatab ainult harva laisku¹²⁾. Töökse ei piisa aga passiivsusest, retseptiivsusest, siin peab olema aktiivsust, otsimist, valikut, leiutamist.

Seda enam vajab energiat inimene, kes ei või end ise sisse seada tööks neil tundidel ja päevadel, mil ta tunneb end värskena, vaid kes peab reageerima mitmesugustele tegeliku elu situatsioonidele, mis võivad ilmuda ootamatult. Uued probleemid, erakordsed ja ohtlikud olukorrad — seal just vajataksegi juhte, ja sellistel kordadel pole tavalist puhkust ega õörahu. Tead ütleb, et juhtide energia otstarbekohasele ja kokkuhoidlikule kasutamisele osutatakse sagedasti liiga vähest tähelepanu nende eneste kui ka organisatsioonide poolt, kus nad on tegevad. Ta rõhutab, et vahe hea ja halva juhi vahel on väga paljudel juhtudel lihtsalt vahe normaalse ja haige maksa vahel; madala ja kõrge vererõhu vahel; kroonilise toiduga mürgitamise ja tervisliku toidu vahel. Või jälle see on vahe meeste vahel, kelledest ühel on kodus alati tülitsev naine, teisel hea eluseltsiline jne. Tervisest ülevoolav jõud on üks tähtsamaid tegureid teiste kaasakiskumises, haaramises. Kuid sellest ei järgne veel tavaline seisukoht, et asja või organisatsiooni huvides on tähtis juhtiva

11) Tead, O. *The art of leadership*. Whittlesey House, New York and London 1935. Chapter I.

12) Bahle, I. *Zur Psychologie des Einfalls und der Inspiration im Musikalischen Schaffen*. „Acta Psychologica“ 1935, 1, 11—12.

tegelase vahetpidamatu askeldamine ja füüsiline juuresolek — ta vajab aega mõtisklusteks, plaanitamiseks¹³⁾).

Energia peab juhitama teostatavatesse kindlatesse radadesse — käitumisviisidesse. L a i r d, kes hulga usaldusmeeste kaudu laskis võrrelda 1) juhtivaid isikuid, kelledest võib arvata, et nad enam edasi ei jõua, välja arvatud ehk teenistusvanusest saamine, 2) isikuid, kelledest võis arvata, et nad võivad minna kuni kõige kõrgemate kohtadeni. Saadud andmete põhjal autor loetleb 21 omadust, mis peavad olema edukal juhil. Neist olgu nimetatud mõned nende tähtsuse järjekorras: Lahkelt ära kuulata arvustusi; lugeda palju oma töö üle; säilitada oma otsustamisvõimet kui asjad hakkavad halvasti minema; julgustada alluvaid, esineda mitmesuguste ettepanekutega ja teostada neist nii palju kui võimalik; tunda täpselt oma kaastöölise võimeid; armastada otsustamist; uurida oma otsuseid kriitiliselt mõned minutid, enne kui jääda lõplikult nende juurde; kiirustada otsuste tegemisega, kuid mitte teha poolküpsti, pealiskaudseid otsuseid; järjekindlus; hea nalja mõistmine¹⁴⁾.

Umbes samasuguseid omadusi loetlevad ka paljud teised autorid.

Käesoleva kirjutise raamid ei luba minna üksikasjadesse, anda iga-külgset ja üksikasjalikku pilti praktiliselt seisukohalt soovitatavate omaduste kohta. Peatusime mõnel peajoonel, mis vajab selgitamist, kuna siin kergesti tekivad asjast kujutlused, mis erinevad rakenduspsühholoogia andmetest. Ülaltoodu kokkuvõttes peame ütleva, et kujutlus võimsast isikust, kes sarnaneb teiste tahet hävitava hüpnotiseerijaga, nagu näit. filmist ja romaanist tuntud dr. Mabuse ja t. sarnased, ei vasta tegelikult võimsale isikule, kes ei lasu teistel koormana, vaid ümberpöörduvalt, n.-ö. vabastab nende energiat, juhivad seda neid sügavalt rahuldavate sihtide saavutamisele. Ning sama tehnika osutub mõjuvaks ka sisemiste probleemide lahendamisel. Teiste sõnadega, teaduslik meetod, mis nii mõnigi kord arvatakse olevat kõlvulik ainult elutu looduse käsitlemisel, näib siin edukalt tungivat ka inimlikkude vahekordade käsitlemisel, kuigi õige üldisel kujul, üldise hoiaku näol probleemide lahendamisel. Tahtejõud, aktiivsus, tundmus ei ole mitte iseendast tee edule, nad võivad muutuda teeks neuroosile, pankrotile, ebaedule, kui neile ei lisandu realistlik ülesannete lahendamise hoiak (teaduslik). Ning ka ümberpöörduvalt.

Kasutasime kirjutise ruumi peamiselt võimsuse selgitamiseks inimese sisemiste ja inimeste-vahelise (intra- ja interindividuaalsete) probleemide käsitlemisel, kuna need on üldisemat laadi, nad on igasuguse spetsiaalsema tööratsionaliseerimise eelduseks. Sisemised ja välised konfliktid, mis nõuavad suuri energiahulki, võivad teha küsitavaks nii mõnegi ratsionaliseerimistaotluse.

*

Teiseks vaatleme küsimust: kus on sellise arendamise piirid? Mis on sünnipärane, muutmatu, ja mis on elu jooksul omandatud, seega alluv ümberkujundamise pingutustele?

13) Tead, O. *Op. cit.*, lk. 3 ff.

14) Laird, *op. cit.*, lk. 356—367.

Kahjuks ei ole asjaolud siin mitte väga lihtsad. Piirdume ainult mõnede iseloomustavate näidetega ja kokkuvõtlikkude otsustega. Aastal 1799 leiti ühest Prantsusmaa metsast alasti poiss, umbes 11—12 a. vanune, kes katsus pääseda puu otsa ronimisega. Tema õpetamisega nägi suurt vaeva prantsuse arst *L t a r d*, kuid pärast viis aastat kestnud pingutusi loobus — poissi ei suudetud enam viia normaalse arengutasemeni. Seejuures ta ei olnud nähtavasti mitte nõrgaandeline: kuigi ta ei suutnud ära õppida inimlikku aritkuleeritud kõnet, võis ta lõpuks oma soove väljendada lihtsamate kirjutatud sõnade abil ja samal teel aru saada ka teistest. 1921. a. Indias leiti metsikud tütarlapsed, kellest noorem varsti suri, vanem, 8—9-aastane, aga elas veel 8 aastat pärast leidmist. Ta käis alguses neljakäpukil ja teda pidi õpetama käima inimeste moodi jalgadel, kuid ta ei suutnud kunagi joosta püsti jalgadel ¹⁵⁾.

Kõige varajasema arengu ümbruse kunstliku muutmise tagajärjel on mõned uurijad saanud kaladest „siiami kaksikuid“, „tsüklopi silmaga“ eksemplare j. m. kummalisi anomaalsusi. Salamandril, kel normaalselt kasvavad lõpused vees elamise võimaldamiseks, saba ujumiseks ja muud, võib erilise toiduga varajasest east alates saavutada seda, et ta muutub kuivamaa loomaks: lõpused ei arene ja kehaehitus muutub ¹⁶⁾.

Miss *M e a d* leidis Uus-Guineal suguharu, kelle lastel olid nukud mänguasjadena tundmatud. Kui neile anti puust inimkujakesi, olid just poisid need, kes hakkasid nukkudega mängima, lauldes neile häällilaule ja muul viisil hoolitsedes nende eest — seal oli kombeks, et naised teevad kõik tööd, kuna meestele jääb kalastamise ja jahipidamise vaheaegadel vaba aega lastega mängimiseks ¹⁷⁾.

G e s e l l ja *T h o m p s o n* katsetasid kahe identse kaksikuga. Esimene neist algas 46 nädala vanuses igapäevaseid harjutusi trepist ronimises. Alguses teiste abiga, 4 nädalat hiljem ilma abita, pärast 6-nädalast harjutamist (52 nädala vanuses) sai ta trepist üles 26 sekundiga. Teisel võimaldati harjutamisega alata alles 53 nädala vanuselt, ta ronis kohe esimesel korral ilma võõra abita 45 sekundiga üles ja 2 nädalat hiljem tegi seda juba 10-ne sekundi jooksul ¹⁸⁾.

C a r m i c h a e l hoidis ühe osa noori salamandreid liikumisvõimetuina anesteseeriva aine mõjul. Kui nad jõudsid sellesse ikka, mil salamandrid hakkavad ujuma, asetati ta nad puhtasse vette, ja umbes poole tunni pärast, kui narkoos haihtus, ujusid nad sama hästi kui teised, kellel oli võimalusi kogu aeg harjutada ¹⁹⁾.

Ülaltoodust näeme, et ümbruse mõju eriti varasemas eas võib esile kutsuda üllatavaid muudatusi arengukäigus, kuid teiselt poolt viimased

15) *Anastasi, Anne, Differential Psychology.* Macmillan, New York 1937, lk. 78—81.

16) *Ibid.*, lk. 72—73.

17) *Ibid.*, lk. 408.

18) *Stone, C. P. Learning: I. The factor of maturation.* Chapter 8 in: „Handb. of general experimental Psychology“, edited by C. Murchison. Worcester, Clark Univ. Press, Mass.: 1934, lk. 377.

19) *Wheeler, R. H. and Perkins, F. F., Principles of mental development.* T. Y. Crowell, New York 1932, lk. 244.

näited sunnivad tunnistama, et mõningateks tegevusteks vajalikud anatoomilised struktuurid võivad areneda võrdlemisi sõltumatult harjutusvõimalustest. Praegusel hetkel oleks raske kindlasti öelda, mis on sünnipärane ning muutmatu, mis mitte.

Võiksime ehk ütelda, et „praktiliselt muutmatud“ on kehaehitus, intelligentsitase ning temperament, mida võime nimetada isiksuse „psühholoogilisteks teguriteks”²⁰⁾, kuna nad on suurel määral olenevad päri- vuslikest ja üldistest, kestvatest ümbruse mõjudest. Kuna sellevastu suhtumised mitmesugustesse probleemidesse võivad muutuda, mõnikord üsna tuntuvalt juba mõne üksiku kõne, filmi, kirjutise jne. mõjul, mis ei suuda muuta mainitud psühhobioloogilisi tegureid. Väljendus „praktiliselt muutmatu“ käib kõigepealt käitiste kohta, kuna siin on tegemist juba täiskasvanud isikutega ja väljaõppe (arendamise) aeg on suhteliselt lühike.

Kui aga võtta probleemi laiemalt, siis ehk hakatakse tulevikus mõjuvalt kontrollima nii mõndagi psühhobioloogilist tegurit. Näit. M a u r e r on leidnud, et rottide õppimisvõimele mõjub tuntuvalt B-vitamiini puudumine nooremas eas²¹⁾. (Teised vitamiinid ei näi avaldavast otsest mõju õppimisvõimele.) Fritz tsiteerib mitmesuguseid uurimusi, mis näitavad, et inimesepiim samuti nagu tema asemel sagedasti farvitatav lehma- piim sagedasti ei sisalda B-vitamiini optimaalsel määral. Nende põhjal ta esitab küsimuse, kas kõrge intelligentsiga isikud ei ole mitte need vähesed õnnelikud, kes imikutena said parajal määral B-vitamiini. Sellest järgneb küsimus, kas ei saaks inimeste intelligentsitaset tõsta²²⁾.

Kuid ka seal, kus praktiliselt ehk enam suurt midagi muuta pole, nagu intelligentsitasemes, võime ehk siiski saavutada suuremat, kui püüame parandada oma töömeetodeid. T o o p s ongi koostanud reeg- lite rea, „kuidas saada geeniuksiks“, võttes aluseks asjaolu, et mõnedki isikud, keda peame geniaalseteks, võlgnevad tänu mitte erakordsele andekusele, vaid nad on sattunud kasulikkudele töömeetoditele. Näi- tena võiksime tuua T o o p s'i küsimusi, nagu: kas Teie spetsialiseerute alal, kus tööjõudude nõudmine on suur; kas peate süstemaatset aruannet oma edenemisest; kas mõistate, mida inimesed vajavad hädaajal; kas omate võime saada teiste meeste ja naiste kaastööd; loobute oma idee- dest, kui nad osutuvad valedeks; analüüsitate olukorda ja selle nõudeid, enne kui alustate uut ettevõtet, jne.²³⁾

Asudes tegema järeldusi ülaltoodust, peame konstateerima, et 1) ümbruse mõju võib tekitada üllatavaid muutusi inimeses, nagu ka tei- tes elavates olevustes; 2) sellevastu mõnedel juhtudel harjutamine või selle puudumine ei näi olevat olulise tähtsusega mõningate võimete are-

20) Allport, G. W. *Personality*, Holt, New York: 1937.

21) Maurer, S. „Journ. of Comparat. Psychol.“ 1935, 20. Tsiteerin: „Psychol. Abstracts“ 1935, 10, nr. 928 ja 2461 järgi.

22) Fritz, M. *The Effect of Diet on Intelligence and Learning*. „Psychol. Bulletin“ 1935, 32, lk. 359.

23) Valentine, L. and Taylor, Baker, Stanton. *Students Guide for Beginning the Study of Psychology*. Prentice Hall, New York 1935, lk. 219—220. Üksikasjalik eestikeelne kirjeldus vt. „Külvaja“ 1939, nr. 2.

nemises; 3) sellest järgneb, et peame oma töötehnikat hoolsalt kohandama neile tingimustele, mis praktiliselt muutmatud, ehk olgu siis, et meil oleks põhjust mõne kaugeulatuseliku inimese võimete tõstmise nimel alustada mitu põlve kestvat funktsioneerimise muutmise katset; 4) peaksime saama täpsemaid ülevaateid, milliseid funktsioone vajab meie täiskasvanuult lähemal ajal meie majanduslik ja ühiskondlik elu, milliste nõrkus annab end eriti tunda, ning vastavalt sellele otsima vahendeid puuduste kõrvaldamiseks. Tähtis oleks just teatavate psühholoogiliste funktsioonide määramine, kuna majandusliku struktuuri muutumisel, kus elukutselise relatiivne hulk muutub, oleks tähtis teada, millised psühholoogilised ressursid, „loodusvarad“ ehk jõureservid meil on käepärast ja mida sellega oleks kõige otstarbekohasem peale hakata.

*

Võimete arendamine mitmesuguste oskuste alal, käitusviisid situatsioonides, mis ikka jälle korduvad, viivad meid küll sammu edasi, kuid sisaldavad eneses ka suurt ohtu, nimelt kivistumisohtu. E. D. Smith²⁴⁾ ütleb, et stagnatsioon on eriti tööstuse haigus. Inimesed alustavad seal tööd noorelt, tõusevad samm-sammul ülespoole, oma paremas eas mõni on juba paarkümmend aastat teeninud samas käitises, samas osakonnas ning temal on suurepärane vilumus kõiges, mis seal tehakse. Kuid samal ajal ta ei ole näinud midagi muud, ei ole õppinud nägema asju teistelt seisukohtadelt ning iga aastaga muutub tal raskesti ette võtta mingisuguseid uuendusi, mõista neid. See on Smith'i arvates nii suur hädadoht, et iga käitise juht peab teadlikult võitlema selle vastu nii eneses kui ka oma alluvates, värskendades end uute ideede ammutamisega arvustajailt, reisidel, lugemisega, võimaldades parajat tegevuse vaheldust lihtsama töö tegijal. Võimete arendamine nõuab nende harjutamist, kuid elu tingimuste pealesurutud lõpmatu harjutamine-kordamine muutub ohtlikuks. Siingi — inimese võimete arendamisel — näib tõestuvat väide, et seisma jäämine tähendab tagasiminekut.

ED. BAKIS

MAAILM PUSTI TÄIS SANGAREID

1.

„Dulce et decorum est pro patria mori,“ laulis Horatius. Aga tapluses Philippi juures ta heitis kilbi võpsikusse ning — viskas varvast.

Minu elu pole mitte püha küllalt, et end enneaegu surmale pakkuda, filosofoeris Thomas More (Morus). Aga keeldus omegi truudusevandendest seadusele, millega kuninga supremaatia ka religioonile laiendati, ning — läks tapalavale.

Need kaks illustratsiooni ürgvana teemale „sõnad ja teod“ on pai-

²⁴⁾ Smith, E. D. *Psychology for Executives*. Harper, New York and London 1935, lk. 88—92.

gutatud käesoleva kirjaliku töö etteotsa mitte selleks, et asjaosalistele järjekindlusetuse pärast epistlit lugeda — ei mitte selle pateetilise sõna-stoikule, kes nii üliväga epikuurlase moodi elada oskas, et harva kellel pähe on torganud tema ilusate sõnade ja võib-olla mõnikord pisut teist laadi tegude vahel piinlikku vastuolu otsida, ammugi mitte selle mitte-pateetilise kõneviisiga lordkantsleri, usumehe ja humanistile, kelle teod otsekui tema põhijoontes epikuurliku eluhoiaku kiuste kippusid arenema stoilises stiilis. Need illustratsioonid on esitatud ka mitte selleks, et emba-kumba sõna tõelises mõttes surematut teise taustal üle- resp. alatäht-sustada — selle vastu räägiks juba nii Horatiuse kui luuletaja kuulsuse-sära kustumatus, nagu see alles hiljuti taas ilmsiks tuli tema 2000 a. sünni-päeva (8. XII 1935) tähistamisel, kui ka More'i kui usumehe pühakuks kuulutamine katoliku kiriku poolt tema 400 a. surmapäeva (6. VII 1935) puhuks. Ei, need näited on esitatud ainult selle otsekui sissejuhatava valgusehelgi pärast, mis antud „konfrontatsioonilt“ näib langevat mõnin-gaile tänapäev jälle väga aktuaalseiks muutunud inimliku hoiaku ja käi-tumisvormi küsimustele. Tõsiasi, et heroiline paatos veel kaugeltki mitte tegeliku heroismi olemasolu ei garanteeri, niisama kui tegelik heroism teiselt poolt oma toimetulekuks sugugi mitte pateetilisi sõnu ei vaja. See mitte ainult antud seoses maksev ja õigupoolest juba küllaltki sammalda-nud tõde näib tänapäev ometi nagu unustuse hõlma olevat vajunud ja väärib uut värskendamist rõhutatud esiletõstmise kaudu. Seda kõigepealt. Kuid üksnes sellest oleks siiski vähe.

2.

Suurte inimkonda ühendanud vaimsete sünteeside (ilmutususu ja rat-sionaalse humanismi) terav kriis XX sajandil on endaga kaasa toonud ka ulatusliku murrangu inimese kui sellise väärtustamise ja tema väärt-omaduste hindamise alal. Murrangu, mis võib-olla kõige näitlikumalt ilmneb sõnade *v a g a d u s* (ilmutususk) ja *v o o r u s* (humanism) peagu täielikus kadumises inimlike väärtomaduste registrist ja nende asendami-ses sõnaga *h e r o i s m*. Kusjuures see sõna enamasti on nii pateetilise (kui mitte koguni melodramaatilise) varjundiga, et ta sisuliselt nagu tähendakski rohkem paatost kui tegelikku heroismi ennast. Ometi oleks täielik samastamine selles mõttes kindlasti liialdus. Ning tänapäev käibiva heroismimõiste pateetilisus näib tingitud olevat märksa sügavamaist tegu-ritest, kui et seda ainult teema „sõnad ja teod“ raamides saaks käsitleda. See näib, lähemalt öeldes, seletatav olevat tema tuletamisega laialda-selt moesolevast traagilisest hoiakust inimliku eksistentsi suhtes.

Et seda traagilist hoiakut, mis on tsentraalseks probleemiks ja otse-kui ühendavaks lüliks kogu saksa eksistentsifilosoofilise koolile, veidike-segi iseloomustada, selleks esitagem siin näiteproovina mõned positsi-oonid, milledeni oma teoses „Idee und Existenz“ (Hamburg 1935) jõuab Hans H e y s e, kes oli ka Immanuel Kant'i professorikateedri val-daja Königsbergi ülikoolis.

Õhtumaine ajastu, väidab Heyse, on iseloomustatav mitteühendatava ühendami-sega, nimelt kristluse ja kreekluse liitmisega pinevusrikkaks sünteesiks, mis nüüd koost laguneb, pärast seda kui ta 2000 aastat on olnud kogu vaimu- ja eluajaloo

olemuseks. Selle ajastu lõppkriisi kutsunud esile maailmasõja elamus, milles Heyse arvates kreeka heroilis-traagiline eluhoiak oma proovi läbi teinud, kuna kristlikud väärtused ja normid tegelikkusele polevat suutnud vastu panna.

Kristlik eksistentsiteadvus, ütleb Heyse, erineb põhimõtteliselt kreeka omast. Eriti järsk vastolu avaldub selles, et kristlus inimese traagilise eksistentsi likvideerib või vähemalt kinni katab — oma rõõmukuulutusega. Seeläbi võetavat inimlikult eksistentsilt tema olemus: kosmosena püsida või kaosena hukka minna. Kõik, mis kreeklastele tulnud kätte võidelda vapras, ohvrimeelses andumuses olemiskorrale, nagu see riigis manifesteerub, kõik see antavat kristlastele armu poolt jumalalt. Inimese eksistents, kreeklastele saatuse teadmatuse ähvarduse all seisev, saavat kristlikus kirikus „kindluse“ kiriku töotuste ja armuvahendite kaudu. Surma kartva inimese eksistentsihirm, oma ajaloolisuses alatiseks ähvardatud rahva olulushirm leidvat õhtumaises sün-teesis lahenduse resp. lunastuse inimese kuulumisega jumala loodud universumi harmooniasse. Selles harmoonias kaotavat surm oma kohutavuse, eksistents oma traagilisuse. Sünteesi varisemise tagajärjel aga pidavat need aspektid nüüd jälle täielikult mõjule pääsema.

Nagu mitmed teisedki moodsad filosoofid (Heidegger, Jaspers, osaliselt juba Kierkegaard, Nietzsche), nii näeb ka Heyse inimlikku eksistentsi suurelt osalt h i r mu vaatenurga all. Hirm on kõige see ürgsem antus, millest näivad sugenevat kõik hoiakud ja mille põhjale konstrueeritakse ka filosoofia. Mõõda minnes nii lähtepositsiooni võimalikust kriitikast kui ka sellele baseeruva „luupainaja-filosoofia“ üksikasjalisemast analüüsist piirdugem siinkohal ainult sellest käesoleva kirjatöö teema kohta tulenevate järelduste allakriipsutamiseks. Kui tõesti inimliku eksistentsi domineerivamaks omaduseks on hirm, siis muidugi see eksistents on masendavalt traagiline ja iseenesest juba „julgestükk“. Kui tõesti surma kohutavus on nii ilmingimatu ja inimese kartus selle ees nii ilmparatomatu, kui eksistentsifilosoofid seda kirjeldavad, siis muidugi sellest ülesaamine ja oma elu mängupanek inimese poolt (mis on iga heroismi aluseks) võib toime tulla ainult tundejoovastusliku eksaltatsiooni uimas. Igasugune heroism nende eelduste taustal saabki ainult pateetiline, iga-sugune sisuliselt vaid hirmu perversiooni kujutav julgus ainult traagiline olla.

Kuid — võtkem seepeale küsida — kas on siis kirjeldatud heroismi-vorm tõesti ainuvõimalik? Kas pole mõeldav ka mingi hoopis teissugune, mingi ürgpositiivne julgus, mitte hirmul, vaid u s a l d u s e l põhjenev heroism? Kas pole kujuteldav inimliku elu mängupanek millegi eest ainult puhtast v e e n d u m u s e s t selle „millegi“ nii suures objektiivses väärtuses, et oma elu edasikestmise või mitte-edasikestmisele sellega ühenduses ainult subordineeritud tähtsus üle jääb? Ja — et edasi arendada moekohast kirjandusteooria mõistete ümberistutamist filosoofia taimelavasse — kas ei võiks sellise heroismi iseloomustamiseks rakendatav olla, näiteks, hoopis niisugune sõna kui i d ü l l i l i n e?

Vastusena neile küsimustele jätkem üürikeseks teoreetilised targutused ning silmitsegem põgusalt ühe konkreetse isiku, käesoleva kirjutise algul juba mainitud Thomas More'i ilmkahlemata heroilist käitumist tema elu otsustavamail momentidel — nii nagu professor Daniel S a r g e n t sellest jutustab tema biograafias.

Henry VIII-ga teda summus episcopus'eks tunnistamast keeldumise pärast vastamisi läinud ja vangitorni heidetud, More teab, et talle sealt enam pääsu pole, kui ta eneseks tahab jääda. Raske on sisemine võitlus, eraldatus lastest, kõigest, mis talle

elus armas olnud. Sest More on mees, kes heameelega naerab ja sugugi martüüriumi poole ei tungle. „Meg,“ kirjutab ta oma lemmiktütrele, „sul ei saa olla kõhklevamat südant kui minul, su isal, — ja tõepoolest, armas tütar, ainult see on minu suur tugevus, et kuigi minu loomus nii väga valu vastu tõrgub, ma ometi kõigis surmahirmudes, mis olen talunud, iialgi sellele pole mõelnud mingit asja heaks kiita, mis minu südametunnistuse vastu oleks.“ Siis saadetakse tütar Tower'isse isa juurde teda meelemuutusele manitsema. „Liiga hilja,“ ütleb ta armastatud lapsele, „palun pingsalt jumalat, et see liiga hilja võiks olla, kui ma end kunagi peaksin muutma. Sest tean küllalt hästi, et see muutus mitte minu hingele kasuks ei tuleks, muutus, mis ainult hirmust välja kasvaks.“ Miski ei suuda kindlameelset välja viia tema hingelisest tasakaalust, ei miski põhjustada vahetama hoiakut, mida ta, teine Boethius, väljendab sõnadega: „quod mors pro fide non sit fugienda“. Inimene More saavutab seega suurse, heroilisuse, üliinimlikkuse. Ta tunnistatakse riigiäraandjana süüdlaseks. Aga miski ei või teda lahti kiskuda sellest kõrgemast seadusest: peab jumala sõna rohkem kuulma kui inimeste sõna. Otsus kõlab: pea maharaiumine kuninga erilisest armust. „Hoidku jumal igauht minu sõpradest säherduse armu eest,“ arvab selle kohta hukkamõistetu. Oma viimased elutunnid ta veedab niisama loomulikult kui kõik eelmisedki; lohutab nutvaid sõpru, ei kaota peetust tütre suhtes. Ta ei võta milleski dramaatilist märtrihoiakut, ei mingit sangaripoose. Aga imelikud asjad juhtuvad ometi. Seal on üks mees Winchester'ist, kes — meeleheite ja enesetapmiskavatsuste võimuses — More'i teel hukkamispaigale kõnetab. More oli õnnetut varemalt kord juba aidanud, talle sisemist rahu andnud. Nüüd otsib kõhkleja oma hirmus More'ilt jällegi abi. „Mina ja palveta minu eest,“ ütleb sir Thomas, „ja mina omaltpoolt palvetan sinu eest.“ Ja ennäe, see rahustabki vabasurma-kandidaati. Oma viimseil silmapilkudel „Utopia“ autor koguni naljatab, säilitades humaniteedi humaansema tunnuse, huumori, veel isegi surma enda palge ees. Nõrgestatud pikast vangipõlvest, ta kuulab ära oma protsessi kepi najale toetades, aga kui ta siis vankuvat redelit mööda üles tapalavale peab ronima, ta vajab abi Tower'i valitsejalt. „Palun, aidake,“ lausub ta, „et ma terve nahaga üles pääsen; allatuleku eest katsun juba ise hoolitseda.“ Timukale ta kingib kuldraha ja manitseb hästi tabama, et mees oma ametikuulsusele kahju ei teeks, sest temal, More'il, olevat lühike kael. Mõne sõnaga rahva poole pöörates palub More, et tema eest palvetataks ja tunnistataks, et ta on surnud katoliiklasena ja katoliku kiriku eest. „Suren truuduses jumalale ja kuningale, aga truuduses jumalale enne kõike,“ konstateerib endine advokaat ja lordkantsler. — Siis vihises kirves, lõpetab Sargent, — ja eraldas ühe osa More'ist, osa, mis süüdi oli selles, et ta suure segaduse ja hämmelduse ajal järjekindlalt oli mõtelnud: tema pea.

Lugu räägib õigupoolest ise enese eest. More'i heroism on nii lihtne, et igasuguste pateetiliste sõnade rakendamine selle iseloomustamiseks üsna andeksandmatu dissonantsina kõlaks. See heroism on nii otse idülliliselt endastmõistetav, et lausa lubamatu oleks teda kas või traagilisekski nimetada. Sest traagilisest on ainult kukesamm traagikoomiliseni; traagikoomika aga eeldab olukorda, kus inimene oma kartust ja nõrkust julguseks ja tugevuseks pidades sellest tema eksitusest arusaajate naeru alla satub. More on kõike muud kui niisuguse eksituse ohver; tema mõisted on selged ja ühemõttelised. Ta ei taha sugugi oma kartust surma ees peita näilisjulgete sõnade taha, küll aga keeldub kindlalt sellele liialdatud tähtsust omistamast; ta ei mõtlegi oma nõrkust eksekutsiooni ees näilistugeva „valvelseisaku“ alla varjama hakata; küll aga saab ta sellest üsna lihtsalt üle ligema abi vastuvõtmisega. Ei mingit „dulce et decorum est“i, kuid seda kindlam ja veendunum „non sit fugienda“. More ei saa langeda kellegi naeru alla, vaid naerab ise — surmalegi näkku. Ta võidab oma kartuse ja nõrkuse, piltlikult öeldes, mitte sellega, et ta nende ees olevad miinused plussideks ümber teeb (nagu traagiline heroism), vaid sellega, et ta neile vastu seab hoopis teisest

allikast lähtuva, juba algusest peale plussmärgilise julguse ja tugevuse. Ta ei salga maha oma inimlikke puudusi, kuid on ise esimene, kes need välja naerab. Tema „võllahuumori“ paistel kahvatab igasugune traagika.

Muidugi, More'i käitumine toimub kristliku maailmapildi raamides, mis — nagu Heyse'lt kuulsime — inimliku eksistentsi olemusliku traagika oma rõõmukuulutusega kinni olevat katnud. Sellekohaselt võiks nüüd mõni õigeusklik-filosoofiline mustapriillimees katsuda More'i heroismi mittetraagilisust tuletada ainult tema eksistentsiteadvuse rõõmukuulutuse poolt „võltsitud“ iselaadist, kuna „õigel“ eksistentsiteadvusel põhjenev puhas heroism ikkagi traagiliseks peaks jääma. Niisuguse võimaliku tõlgenduse vastu olgu aga kohe öeldud, et ka Heyse „traagiline“ alternatiiv — kosmosena püsida või kaosena hukka minna — iseenesest sugugi nii paratamatult traagiline ei ole, vaid sisuliselt päris neutraalne. Ta näib traagilisena ainult niikaua, kui temale mõeldes prevaleerib hirm alternatiivi teise poole ees; niipea kui aga prevaleerima pääseb u s a l d u s alternatiivi esimese poole peale, kujuneb ka seesama alternatiiv ise omal viisil „rõõmukuulutuseks“. Ning oma elu heroiline mängupanek selle raamides võib toimuda niisama rahulikult veendumuses ja ilma ülespuhutud traagikata kui näit. kristlikugi rõõmukuulutuse alusel.

Me resümeerime: jutt inimliku eksistentsi ja hoiakute paratamatust traagilisusest ei pea paika ja tuleb äärmuslikuks ühekülgseks arvata nagu neid moodsas filosoofias rohkesti leida on.

Oma „elutarkuse õpperaamatus“ („Sentiments et Coutumes“) Nietzsche'ga polemiseerides pareerib André M a u r o i s tema „traagilis-prometeilise“ alternatiivi — õnn või keeldumusrohke heroism — vastuküsimusega: „Miks siis just emb-kumb, miks mitte mõlemad korraga?“ Ning lisandab: „Kui keegi oma „raisakulli“ armastab, siis ei tähenda see sugugi, et ta õnne mikski ei paneks, vaid et ta oma õnne just selles leiabki, et endal maksa laseb nokkida; võib-olla sellepärast, et see valu tal teist veelgi talumatumat, sisemisest lõhestusest tulenevat, unustada aitab.“ Kuigi mitte just täpp-täpilt ülekantav, on see M a u r o i s' sentents teatavas teisenduses siiski rakendatav ka meil käsil oleva probleemi kohta: kui keegi just tingimata traagilist heroismi taotleb, siis ei tähenda see sugugi, et mõni teinegi variant teda ei tõmbaks, vaid et ta võib-olla oma ainsa võimaluse heroiline olla nimelt selles vormis leiab, kuna ainult selline pateetilis-demonstratiivne julgus tal aitab unustada usalduse puudumisest eksistentsi vastu tulenevat tegelikku hirmu.

Heroism kui niisugune aga, kui inimlike väärtomaduste ülinimikkuse piirideni küündivat kontsentratsiooni tähistav mõiste on tegelikult kõigist neist aspektidest sõltumatu. Ta võib ju esineda pateetilis-traagilises, aga sama hästi ka idüllilis-humoristlikuski kooses, kuid mitte koor pole peasi, vaid ikkagi see iva, mis seal sees. See kah õigupoolest mitte ainult heroismiga seoses maksev ja ka juba väga sammaldanud tõde näib tänapäev ometi samuti otsekui unustuse hõlma olevat vajunud ja väärib uut värskendamist rõhutatud esiletõstmise kaudu. Seda teiseks. Kuid ometi ka üksnes sellest oleks siiski vähe.

3.

„Voorus, mu härrad, sõna voorus on surnud või vähemalt suremas.“ Nii alustas Paul Valéry üht oma mõne aasta eest peetud akadeemiakõnet Antoine de Montyon'i poolt rajatud, vooruslike tegude ja voorust edendavate kirjandusteoste eest määratava auhinna väljaandmisel. Seepeale ta skitseeris lühikese ülevaate selle mõiste ajaloost, märkides muu seas järgmist.

Kui elav oli see sõna ükskord varem — Corneille, Suure Prantsuse Revolutsiooni aegadel! Kui vägevat nõrkust tundis tema vastu veel Robespierre! Tema ajal sai sõna voorus sissepääsu poliitikasse — ja ühtaegu sellega algab juba ka sõna allakäik. „Teie teate, mu härrad, mis saab vaidluste ägeduses, parteivõitluse tragikomöödias, piinlikes kisklemistes kõigist ideelistest väärtustest, kõigist neist abstraktse keele ja puhta mõtlemise loominguproduktidest nagu kord, mõistus, õiglus, patriotism, töepärasus ja voorus, kui need auväärset sõnad lõppeks parteihuvides prostitueerimisele, uulitsal väljahüüdmisele, kisakõride poolt labasel viisil ringikandmisele tulevad...“ Charles Péguy on kord öelnud: kõik algab müstikaga ja lõpeb poliitikaga. Enne kui sõna voorus poliitikasse kisti, temas kätkes müsteerium. Siis aga tekkis femaga sada raskust. Ta muutus üha umbmäärasemaks, üldisemaks, üha isoleeritumaks ja tühjemaks, kuni viimaks hanejalgadesse sattus ja peamiselt iroonia valdkonda üle kolis. „On kahtlemata üks keele seadus, et kõik väljendused, mis ühiskondlikus komöödias liiga suurt rolli on mänginud, millega liiga paljud end eksi on lasknud viia ja mida liiga sageli omakasuliste eesmärkide taotlemiseks on rakendatud, ära kompromiteeritakse, usalduse kaotavad ja mitteotsekoheuse templiga varustatakse.“ Eksi viima, omakasulised eesmärgid? Ja kõik ühenduses mõistega, mis kõige seda puhtamat, laitmatumat peab tähendamal Oleks lihtsalt võimatu olnud seda näiteks Robespierre'ile selgeks teha. Kuid 1840. a. peale kleepub selle sõna küljes midagi küsitavat. Ta saab kergelt naeruväärse kõla, ta näib liiga ilus, et õige olla. „Kuidas peaks ühe Beyle'ile, ühe Mérimée'le vooresest räägitama, ilma et need simuleerimiskunsti rafineeritud tundjad, nii erksad iga võltstooni vastu, kohe kõrvu ei kikitaks ja rääkijale ühe teatava pilguga otsa ei vaataks, mis ainult üht kahtlust sisaldab: kas lihtsameelne või komödiant?“ Ja kas pole see tõesti tähelepanuväärne tõsiasi, et peagu aasta pealt ajapunkti võib kindlaks määrata, millest peale meie sõna veel ainult katekismuses, jandis, akadeemias ja operetis leida on? Ajapunkti, millest peale keeleline häbitunne nii põhjaliku pöörde on teinud, et mitmed varem teravalt hukkamõistetud väljendid nüüd vabalt ja mõtlematult esineda võivad, auväärset ja suured aga ainult kohmetul viisil ja otsekui mahalöödud silmadega?

Valéry poolt nii elavalt kirjeldatud protsess on jälgitav mitte ainult selle mõiste ja epohhi juures. See protsess pole aga ka kaasajale mitte võõras, vaid risti vastuoksa — just tänapäev me näeme, kuidas mõistete inflatsioon iseäranis laialdaselt levimas on ja üha tohutumaid vorme võtmas. Ei ole nii siis midagi imestada, et see juba on jõudnud haarata ka mõiste, mis värske ja säreavana pidi astuma kuritarvitamisest kulunud ja ka tema lähtekohaks olnud maailmapildi kriisi tõttu kõlbmatuks tunnustatud vooresuse asemele — heroismi.

Vaevalt kunagi varem maailm on olnud nii puupüsti sangareid täis kui praegu. Pole enam ühtegi eluala, kus neist nüüd ei kubiseks. Kui varemalt, kas või näiteks sõjaväes, kangelase nime pärimiseks tarvis oli ikka üsna üleharilikke, kaugelt üle keskpärase ulatavaid võimeid ja tegusid, siis pretendeerib tänapäev heroismi peale juba iga keskpärasemgi rahu-aegne „jaan“ ning iga pesuehtsamgi „šveik“ oleks haavunud, kui keegi seletada võtaks, et see tiitel vahest ehk siiski tema kohta ei käi. Vähemalt

iga teine sulle-, pintsli- või poognaliigutaja on nüüd vaimusangar, vähemalt iga kolmas sulaspõiss-venivillem tööangar. Ja nõnda edasi. Hoopis rääkimata spordist, mida teatavasti ju ainult sangarid teevadki.

Kuigi sisuliselt määratud väga haruldast nähtust tähistama, on sõnad „heroism, heroiline“ meie päevil saamas tavalisemaiks atribuutideks läbilõikeinimeste „atesteerimisel“, kellest mingil määral lugu peetakse või — veel sagedamini — kellele seda lugupidamist soovitakse avaldada.

Nähtus, mis on omapärasel viisil ühtaegu kokkukõlas ja vastuolus ühe meie ajale eriti iseloomuliku joonega: kalduvusega üha suuremate, kangemate, meelipingutavamate erutuste järele. Moodsa inimese silm nõuab valgust, mida juba mitte enam kümnete, vaid sadade küünaldega loetakse, kõrv orkestrite fortissimoid ja jäledaid dissonantse, kurgulagi päris põrgulikke šokke. Kiirrongid ja lennukid tunduvad nüüd pikaldasemad kui varemini posthobused ja värske hommikuleht pannakse pettunult kõrvale, kui sealt ei leita seda kõige põrutavamast sensatsioonist vähemalt mingi järjekordse maailmakatastroofi näol. On muidugi niisuguse maksimumide jahiga täielikus kokkukõlas, et moodsa inimesele ka veel ainult niisugused mõisted midagi „ütlevad“, mis — nagu näiteks heroism — midagi ühel või teisel viisil maksimaalset väljendavad. Et aga neid mõisteid siis ometi rakendatakse kõige keskpärasemate, jah, koguni minimaalsemategi suuruste ja väärtuste kohta, see kutsub tahes-tahtmata analoogiaid tõmbama sama Paul Valéry poolt ühes teises essees arendatud mõttele, mille järgi teooria inimese meelte pidevast ja järjekindlast peenenemisest tänapäev enam paika ei pidavat. Olevat juba välja astunud meelte peenenemise ajastust ning purjetatavat nüüd täie hooga nende nürinemise suunas. See Valéry ilmsesti põhjendatud ja omast kohast küllalt tõenäoline oletus näib väga suurel määral maksev olevat ka tänapäeva keskmise inimese mõtlemisvõime ja mõistetekujunduse suhtes.

Sest milleks muuks kui mõtlemisvõime tõntsistumiseks nimetada seda, kui suisa absurdused ja tõlbid keerutused palja komando peale ilmeksimatuks tõdedeks avansseerivad; milleks muuks kui mõistete nürinemise ajastuks ajajärku, mil palja ümberristimise kaudu muidu vastuvõtmatud olukorrad paugupealt vastuvõetavaks muutuvad. Aega, mil ainult küllalt säänedasti korrata tarvitseb, et diktatuur see päris demokraatia ongi ja orjus see õige vabadus, sõda see vana rahu ise ja rahu vaid arusaamatus, kui need „tõed“ juba laialdast uskumist leiavad ja mõisted endisele risti vastupidise sisuga lustakalt edasi lippavad, nagu poleks midagi juhtunud.

Säherduse meie aega arvatavasti veel tulevastegi põlvete silmis iseloomustava mõistete nürinemise üheks peaallikaks on ei miski muu kui kaasaja seninägemata täiuslikkuseni väljaarendatud propagandasüsteem. Sihiks masside alistamine sugestiooni ja hüpnoosile propaganda-aparaati kasutava võimu eesmärkide kohaselt, on tänapäevne propaganda tihti üheks oma tähtsamaks töövõtteks valinud just teadliku mõistete võltsimise. Ja, nagu näib, seatud sihi seisukohalt sugugi mitte halbade tulemustega. Sest propaganda-aparaadi kasuta-

jale ühel või teisel viisil tülikate sõnade uue tähenduse peale ümberväänamine ja nende ses väänatud tähenduses tüütuseni minev kordamine mõjub desarmeerivalt isegi nendele, kes sugestiooni vastu pole võinud, kuna ta need sõnad neile, vähemalt kõlaliselt, vastikuks teeb. Mida kauem komöödia kestab, seda kindlamini astub jõusse peatüki algul kirjeldatud mõistete tühjenemise seadus ja seda raskemaks läheb igal mõistepuhtusest lugupidajail neid üldse veel suhu võtta. Nende juures aga, kes sugestiooni ohvriks langevad, inflatsiooni seadus muidugi nii ruttu jõusse ei astu (see ilmutab end alles sugestiooni lahtumisel), kuid ka nendel on sõna uue tähenduse peale ümberväänamise paratamatuks tulemuseks mõiste tohutu nürinemine.

See mõistete tühjenemise ja nürinemise protsess levib vägivaldselt ja lausa taudina edasi ka teiste mõistetele — ikka laiemas ja laiemas kaares. On täiesti kujuteldav, et see ajajärgu mõtlemisvõime lõppeks täielise halvatuseni võib viia, kui sellele õigel ajal tõkkeid ei seata.

Nagu juba mainitud, on niisugusest tühjenemise ja nürinemise protsessist nakatatud ka meie teemaks olev heroismi mõiste. Kui sõna, mis ainult teatavat piirnähtust peab tähendama, iga keskmise läbilõikenähtuse juures lähedasti tarvitamisele saab tulla, siis pole ka mõistega asjad kindlasti enam mitte korras. Siis on see mõiste juba midagi oma väärtusest kaotanud, on suuremal või väiksemal määral nürinenud. Maailm on praegu üle elamas heroismi inflatsiooni. Kui see veel kaua edasi kestab, siis olen küll prohveta ütleva, et sõna heroism peagi kolikambri rändab ja keeletarvitaja küsimuse ette satub, kust mõiste jaoks uut, ühemõttelisemat väljendit leida.

Sest väljend, mis on ette nähtud tähistama teatavate inimlike omaduste harukordset, juba üliinimlikkuse piirideni küündivat ülemastet, ei saa olla samal ajal kohane kesk- või koguni alamastme märkimiseks.

4.

Peale libastuste ja patustuste heroismi mõiste tarvitamisel selle mittefõepärasuse, selle ühe paremal juhul ainult võrdvõimaliku „stiili“ põhjendamata ainuüldistamise ja selle tühjendamise ning nüristamise näol, jääb veel tähelepanu juhtida ühe — võib-olla kõige olulisema — probleemile. See on heroismi seostus väärtustesüsteemiga, mille teenistusse ta on rakendatud.

Heroism peab olema mõtestatud, pealegi mõtestatud mitte ükskõik kuidas, vaid õieti. Vastasel korral me vajame kiiresti hanejalgade abi. See saab kohe selgeks, kui mõelda näiteks härja „heroismile“ võitluses punase rätikuga (mõte puudub) või Don Quijote „heroismile“ võitluses tuulikutiibadega (mõte ekslik). Heroism kui hoiak ei kannu oma mõtet mitte enese sees, vaid endast väljaspool. Ta pole mitte eesmärk omaette, vaid peab seisma mingi eesmärgi teenistuses. Seepärast on ka võimatu palja heroismile kui sellisele konstrueerida mingit sisuliselt positiivset maailmavaadet.

See tõsiasi, nii lihtne kui ta iseenesest ongi, vajab ometi tugevat

allakriipsutust mõnede moodsate tõlgendustendentside tõttu, mis seda ei näi tahtvat arvestada. „Heroism heroismi pärast“ on viimastel aegadel esinenud peamiselt kahes variatsioonis: teoreetiline, nihilismist lähtunud „mõttetu heroism“ (saksa) ja praktiline, elamustejahil põhjenev „seikluslik heroism“ (ameerika). Siin pole nüüd enam mingit tarvidust üksikasjaliselt ära näitama hakata, et „mõttetu heroism“ tõesti absoluutne mõtetetus on, kuna ta ise juba sellest „mõttetusest“ on loobunud vägagi konkreetse mõtte — Saksamaa suuruse ja vägevuse — kasuks. Küll aga võiks nii mõneski suhtes õpetlik olla lähema vaatluse alla võtta „seiklusliku heroismi“ varianti.

Välja kasvanud eelmises peatükis lähemalt kirjeldatud, meie ajale eriti iseloomulikust kalduvusest üha meelipingutavamate erutuste järgi, on „seikluslik heroism“ võib-olla kõige lühemalt ja tabavamalt iseloomustatav parooliga: h ä d a o h t l i k u l t e l a d a. Eluga riskimine, mäng surmaga — see on viimane võimalik kōdi igasuguste intensiivsete harjunud meeltele. Kus ja missugustel asjaoludel hädaoht nautimisele tuleb, see pole „seiklusliku heroismi“ poole suunduja juures mitte esmajärgulise tähtsusega: olgu see siis kauguses — kõige riskantsemate ekspeditsioonide pingutustes, või kiiruses — kõige hullumeelsemate võidukihutuste õhinas, või koguni keelatuses — gangsterliku allmaailma uusajalikus rōvliromantikas.

Nagu poolkogemata oleme sellega sattunud otsustava tähendusega punktile: soov hädaohtlikult elada oma mitmesugustes avaldusvormides ei hooli hea ja kurja piirist ega eetilistest väärtustest. Kummatagi, üht-aegu selle tähelepanekuga, me tunnetame teravalt, kui tähtsad need väärtused heroismimōiste rakendamise seisukohalt siiski on. Me oleme hōlpsasti nõus heroiliseks tunnistama polaaruurija võitlust jää ja lumega või liinilenduri võitlust udu ja tormiga (kui see ainult mōōdu välja annab), aga gangsteri võitlus politseiga — see paneb juba keele tõrkuma. Me ei lepiks naljalt mōisteühendiga „kuritegelik heroism“ ja saame nüüd juba märksa paremini aru, miks ka sõna „seikluslik“ heroismiga ühenduses kogu aeg kahtlane tundus. Soov hädaohtlikult elada võib küll nii mõnigi kord taganttōukajaks saada heroiliste tegudeni jõudmisel, nende tegude heroism kui selline aga tuleb hindamisele hoopis teiste mōōdupuude seisukohast. Sest heroism ei saa olla eetiliselt negatiivsete eesmärkide teenistuses. Ta võib haruldase lillena õitsele puhkeda ainult positiivsete väärtuste pinnal.

Väärtuste arv on leegion. Neid on kõrgeid ja vähemkōrgeid. Järjekorra üle võib mõnes punktis vaielda. Vaidlemata kindel aga on see: mida kõrgem on ühe või teise väärtuse koht väärtusteredelil, seda suuremas aukartuses me seisatame tema teenistusse rakendatud heroismi ees.

Rein Nurkse

POPULAARTEADUSLIKU KIRJANDUSE JA SELLE LUGEMISE KRIISIST

On elavalt päevakorrale tõusnud küsimus, kuidas elustada populaarteadusliku kirjanduse lugemist rahva laiemates hulkades, kuna sellelaadilist lektüüri arvatakse loetavat vähe. Haridusministeeriumgi on asja vastu hakanud huvi tundma, pidades avalikkudelt raamatukogudelt ja kooliraamatukogudelt järele, kuidas on lugu populaarteadusliku kirjanduse lugemisega rahva ja kooli noorsoo seas. HM-i ringkirjas 7. II 1939. a. nr. 630 kirjutab Ministeeriumi Noorsoo ja Vabahariduse osakond Avalike raamatukogude ja kooliraamatukogude juhatajale järgmist: „Arvulised andmed avalike raamatukogude möödunud aasta tegevuse kohta näitavad, et selsamal ajal, kui Haridusministeeriumi poolt raamatukogudele soovitatud raamatute hulgas on populaarteaduslikke ja rakenduslikke 54%, leidub neidsamu raamatuid raamatukogudes keskmiselt 35,6% ja laenutatud on neid ainult 18,2%, maal koguni 11,8% laenutatud raamatute üldarvust.“ Nii siis rahvaraamatukogudesse muretsetakse populaarteaduslikke ja rakenduslikke raamatuid ligi 20% vähem kui neid leidub soovitatud raamatute nimekirjades ja need leiavad laenutamist linna raamatukogudes kõigest 18,2% ning maa raamatukogudes koguni ainult 11,8% laenatud raamatute üldarvust.

Haridusministeeriumi huvi selle küsimuse vastu tuleb aina tervitada ja veel rohkem seda, kui ministeerium seisukorra parandamiseks hakkab ka vastavaid samme astuma, sest seisukord populaarteadusliku kirjanduse ja selle lugemise alal on tõesti halb, nagu selgub äsjatoodud arvudest. Kuid olukord on veel halvem, kui need arvud näitavad, sest siia hulka on arvatud ka arvud, mis puhteadusliku ja rakendusliku kirjanduse lugemist puudutavad. Kõigi nende kirjandusliikide vahel tuleks aga vahet teha. Tõeline olukord on nii, et populaarteadusliku kirjanduse lugemise % ei ulatu linnas mitte üle 10 ja maal mitte üle 5, kõik teadused ühes arvatud. Kuidas populaarteaduslikud teosed levivad, kuipalju neid tellitakse üldse ja kuipalju neid muretsetakse rahva- ja kooliraamatukogudele, sellest kõneleb meile üsna selget keelt Eesti Kirjanduse Seltsi populaarteaduslikkude seeriade „Elav Teadus“ ja „Suurmeeste Elulood“ levik. On päris õpetlik jälgida, kuipalju tellitakse nii ühte kui teist seeriat. Jälgigem siis. Seejuures jätame praegu kõrvale küsimuse, kuipalju need seeriad vastavad päris populaarteadusliku kirjanduse mõistele. Ainult niipalju ütlegem, et populaarteaduslik kirjandus nad tahavad olla. Arvud on toodud siin käesoleva ja kahe eelmise aasta kohta. 1937. aastal oli „Elava Teaduse“ seerial tellijaid 664, 1938. a. — 604 ja käesoleval aastal on 556 (viimane arv võib veel aasta jooksul vahest tõusta). „Suurmeeste Elulugude“ seerial oli 1937. a. 475 tellijat, 1938. a. 464 ja käesoleval aastal on neid 444. Tellijad on enamikus üksikud isikud, vähemikus raamatukogud ja asutused. Üksikute numbrite ostjad muudavad mõne raamatu puhul pildi muidugi teiseks.

Vaatame nüüd edasi, kuidas jagunevad mõlemate seeriade tellijad linna ja maa suhtes. Sedagi on väga õpetlik jälgida. Toome siin arvud vaid 1938. a. kohta. „Elaval Teadusel“ oli tellijaid mainitud aastal 604, nende hulgas oli maal elavaid tellijaid kõigest 184 ja linna omi 420. Nende 184 maa tellija hulka kuulub ligikaudu 40 avalikku rahvaraamatukogu ja umbes sama palju kooliraamatukogu. „Suurmeeste Elulugude“ seerial oli 1938. a. 464 tellijast maale kuuluvaid kõigest 93 ja linna omi 371. 93 maa tellija hulka kuulub avalikke rahvaraamatukogusid ligikaudu 25 ja sama palju kooliraamatukogusid. Samal ajal on meil aga avalikke raamatukogusid üldse 738 ja kooliraamatukodusid üle 1000, milledest rõhuv enamus asub maal.

See on väga kurb pilt, mille praegu saame. See kõneleb meile kõigepealt ühte: populaarteaduslikke teoseid loetakse väga vähe. Kriis on ilmne ja see ei avaldu loomulikult mitte üksi populaarteaduslikus kirjanduses ja väheses huvis selle lugemise vastu, vaid kogu meie rahva üldhariduse süsteemis. Kriis ühel alal on õieti kõige ligemalt seotud kriisiga teisel alal.

Küsime nüüd, mis on selle kriisi põhjuseks? Kas see peitub lugejas, raamatus või raamatukogus kui organisatsioonis? Või peitub põhjusi veel mujalgi? Vaatame seda küsimust ligemalt. Algpõhjus peaks vist küll peituma allakirjutanu arvates meil praegu valitsevas elu- ja kultuurikäsitluslikus mentaliteedis ja hariduspoliitilises orientatsioonis. See valitsev hariduspoliitiline suund, mis nõuab, et meil tuleb haridust vähendada, kuna seda on palju, ohustab kogu üldist rahvaharidust. Kõnedes ja ajakirjanduses ja isegi Riigivolikogu kõnetoolilt toonitatakse avalikult, et meil on rahvas rohkem haritud, kui ta seda tohiks olla, s. t. haritlasi on rohkem kui vaja. Veel hiljuti üks ülikooli juhtivaid tegelasi toonitanud seda Isamaaliidu koosolekul. Kuhu viib säärane suhtumine haridusse?

Selle algpõhjusega ligidases seoses on veel teinegi põhjus, miks meil populaarteaduslikku kirjandust nii vähe loetakse. See peitub üldhariduse kui niisuguse tähtsuse alahindamises ja selle teisejärgustamises, võrreldes kutseharidusega, millele omistatakse primaarset tähtsust meie üldises haridussüsteemis nii haridusjuhtide kui avaliku arvamise poolt. Kellelegi ei ole saladus, et üldharidust ei ole meil väärikselt hinnatud, ei ole seda kogu aeg tehtud. Algharidusel ja rahvakoolil ei ole seda väärikselt aukohta meie üldises haridussüsteemis, mis tal demokraatlikus riigis peaks olema. Igal pool maailmas avardatakse alghariduse väliseid raame, meil aga näikse kitsenevat üha need raamid. Üldiselt on igas riigis Euroopas vähemalt 6-klassiline algkool sunduslik; Skandinaavia riikides — Rootsis, Norras, Taanis ja Lätis 7-aastane. Mõnel maal kehtib juba mõnda aega 8-klassilise algkooli sunduslikkus. Soomes näiteks on 6-klassilisele sunduslikule algkoolile juurde lisatud 2-aastane sunduslik täienduskool. Iseenesest on mõistetav, et sunduslik algharidus on maksimaalselt teostatud suurtes demokraatlikkudes riikides. Inglismaal näiteks on 9-aastane sunduslik algkool. Mis aga näeme meil. Kuni 1930. aastani kehtis meil vaid 4-klassilise algkooli sunduslikkus. Mainitud aastal meil viimaks hakkas kehtima 6-klassilise algkooli sunduslikkus. Aga kui kauaks; Juba nelja aasta pärast 1934. a. leiti, et 6-klassiline sunduslik algharidus on meie rahvale liigne koormus, et seda tuleb vähendada ja vähendatigi. Ja praegu kehtib meil tegelikult jällegi õieti 4-klassiline koolisundus, sest olgugi et meie algkool on nimeliselt 6-klassiline, kuid sellest on riigikodanikele sunduslik vaid esimene aste — 4-klassiline osa. Selle osa peavad lapsed lõpetama 8—14. eluaasta piirides. Kui nad on 14. eluaasta piirid ületanud, ei saa neid enam keegi sundida algkooli 5. ja 6. klassis edasi õppima. Mis on selle tagajärg? Algkooli mittelõpetanute protsent on kohutavalt kõrge. Esimese hooga tõusis see protsent kohe pärast algkooli sundvanuse lühendamist 1934. a. üle 60. Nüüd on see protsent seisma jäänud 40—50 vahele, nagu näeme vastavaist aruandeist, ja seda teatavate pingutuste tõttu, mis on vastavate organite poolt ette võetud.

See on väga ebaloomulik olukord meie rahva üldhariduse seisukohalt. Samal ajal, kui algkooli 5. ja 6 kl. õpilased alles saaksid hakata omandama põhjalikumaid teadmisi, ei saa ligi pooled kodanikud seda hariduse õnnistust üldse. Hoopis halb on, et seda olukorda peetakse kõigiti normaalseks, ega muidu ei oleks Haridusministeeriumi Kutseoskuse osakonna ja kooliosakonna poolt käesoleval aastal välja antud ringkiri (Haridusministeeriumi

Teataja nr. 3), milles teatatakse, et „isikud, kes on algkooli vähemalt 4 klassi haridust omades lõpetanud mõne, vähemalt kaheaastase õppeajaga kutsekooli, loetakse riigi- ja omavalitsuse teenistusse astumisel hariduselt vastavaiks 6-klassilise algkooli õpingud lõpetanuile.”

Selle ringkirjaga seoses on aga kuulda kavatsustest, mis tahavad seisukorda veelgi halvendada ja milles tahetakse minna veelgi kaugemale. Haridusministeeriumi Kütseoskuse osakonna poolt on vastavatesse asutustesse seisukoha võtmiseks välja saadetud tööstusõpilastelt nõutava eelhariduse kavand. Selle kavandi järgi ei taotleta tulevikus enam nõuda kõigilt tööstusõpilasilt 6-klassilise algkooli eelharidust. Paljudel kutsealadel oleks piisav juba 4- või 5-klassiline algkooli eelharidus. Korstnapühkijaile näiteks olla küllalt 4-klassilise algkooli eelharidusest, samuti seppadel ja kingseppadel. Juukse-, maali- ja klaasitööstuste õpilastele arvatakse tarvis olevat 5-klassilise algkooli eelharidust jne. Nii loendatakse kavandis veel terve rida kutsealasid, kus ei nõuta tööstusõpilasilt 6-klassilise algkooli eelharidust. Ainult vähestel tööaladel tahetakse tulevikus jääda 6-klassilise algkooli eelhariduse nõudmise juurde.

Mis meie sellest kõigest võime järeldada? Seda, mis eespool juba ütlesime, et üldhariduse alahindamine on muutunud meil süsteemiks ja et sihitavalt ses suhtes kavatakse edasi minna. Sellejuures unustatakse aga, et kogu meie kultuurikriis sellega üha süveneb ja et üldharidusliku taseme allaviimisega ka õppetöö viljakus tööstusõpilaste koolides sellega seoses kindlasti langeb.

Kutse ei tohi varjutada haridust, kutseharidust üldharidust. Kutse ei tohi saada nõiasõnaliseks ja imettegevaks eluteguriks, mis peab avama arvata-vale lahedale ja mugavale elule kõik väravad ja teed. See on väga ühekülgne vaade ja ka kahjulik mentaliteet. Esiteks seepärast, et kutse ei vii veel sugugi kõiki inimesi maale, mis jookseb piima ja mett, küll aga satuvad paljud koguni elukõrbe sel lihtsal põhjusel, et kutsele vastavat kohta ei ole igal ajal saada. Kutse on, aga kohta ei, kas see ei ole suurem kõigest pettumisest, mis inimesi võib tabada. Üldharidusega aga seda ohtu ei ole. Kui on inimene haritud, saab ta ikka elus hakkama. Teiseks mõjub kutsehariduse tähtsuse ülehindamine kahjustavalt üldhariduse väärtuse õigele mõistmisele. Säärase olukorra tulemus on, et üldhariduse väärtuses hakatakse üldse kahtlema. Inimesed ei mõistagi enam üldhariduse õiget tähtsust hinnata, kuna nad juhitakse oma kitsasse ja piiratud kutseringi, mis nende ümber tõmbub üha rohkem kokku, nii et nad ei ulatu enam kuigi kaugemale enda ümbruses nägema, veel vähem seda mõistma, mis nende ümber sünnib, ja kitsaks muutub seetõttu nende silmaring. Säärase olukorra tagajärjeks on, et inimesed muutuvad ühekülgseiks, huvivaeseiks, kitsarinnaliseks ja lühinägelikeks. Eelkõige on vajaline teostada vähemalt 6-klassiline sunduslik algharidus, tingimata kõigile lastele kohuslik.

Kolmas samuti tähtis põhjus, miks meil valitseb populaar-teadusliku kirjanduse ja selle levingu kriis, peitub selles kirjanduses endas ja osalt ka selle levitamiseviisis. See, mida meil peetakse populaarteaduslikuks kirjanduseks, ei ole enamikult seda mitte, vähemalt nende jaoks mitte, kellele ta on määratud. Meil ei ole mõnel puhul ka hoopis mitte selge, mis populaar-teadusliku kirjanduse all tuleb mõista. Kord samastatakse seda teadusliku kirjandusega, kord segatakse see ära rakendusliku ja kutsealalise kirjandusega jne. Kõik need asjad ei ole aga kaugeltki mitte ühed ja samad.

Mis vahe on siis teadusliku ja populaarteadusliku kirjanduse vahel? Ega seda vahet olegi kerge teha ja paari sõnaga veel liiatigi; aga katsume siiski, pretendeerimata eksimatusele selles küsimuses. Teaduslik kirjandus on

teadusliku töö tulemuste ja saaduste täpne ja protokolliline ümberkirjutus, populaar-teaduslik kirjandus aga teadusliku töö tulemuste populaarne ja üldarusaadav ümberjutustus sel kujul, et laiemad rahvahulgad seda suudaksid lugeda ja mõista. Teadusliku kirjanduse lugemiseks on vajaline vastav teaduslik ja meetodiline ettevalmistus, populaarteadusliku kirjanduse mõistmiseks ei ole seda aga mitte tarvis.

Mis vahe on populaarteadusliku kirjanduse ja rakendusliku kirjanduse vahel? Sedagi vahejoont ei ole nii lihtne ja kerge tõmmata. Üldiselt on see vahe oma põhiolemuses aga sama, mis on üldhariduse ja kutsehariduse vahel. Populaarteaduslik kirjandus ei pea otseteed esijärjekorras praktilist käegakatsutavat kasu silmas, tema taotleb lugeja üldist silmaringi laiendamist ja jälgib üldise hariduse edendamist esijoonel. Tema eesmärk peitub inimese üldharidusliku üldise taseme tõstmises ja tema vaimu kui ka südame harimises. Rakenduslik kirjandus on otseteed teatava kutseala kirjandus ja tema eesmärgiks on lugejate oskusi ja teadmisi nende otsesel kutsealal rikastada ning arendada. Populaarteaduslikku laadi kannab rakenduslik kirjandus vaid selles mõttes, et temagi käsitlusviis on rahvalik, lihtne ja üldarusaadav, nagu populaarteaduslikul kirjanduselgi. Seda muidugi mitte alati, sest oleneb sellest, millistele kutsealadele on teos kirjutatud. On küllalt rakenduskirjanduslikke teoseid, mis oma käsitlusviisis on vägagi teaduslikku laadi ja arusaadavad vaid spetsialistidele, on sõna tõsisel mõttes teaduslikud nagu kõik sellest sarnased teosed seda on.

Mis puutub rakendusliku kirjanduse kriisisse, mis ka öeldakse olevat, siis sellest pole meil põhjust kõnelda. Siin erilisi kriisi-tunnuseid ei ole, seepärast, et rakendusliku kirjanduse soetamise ja levitamise eest hoolitsevad vastavate kutsealade esindajad ise.

Aga populaarteadusliku kirjandusega on lugu teine. Sellel ei ole ühtegi kutselist hooldajat, sest tema ei taara mitte kitsast kutseringi, vaid piiritut vaatevälja, kogu elu ja olemist, tema tahab käsitlust anda kogu elust, maailmast ja universumist, ühe sõnaga kõigest, mis on teaduslikule uurimisele kättesaadav.

Kui nüüd pilgu heidame meie populaarteadusliku kirjanduse olemusele ja arengule, mõtlen siin sellele osale, mis on otse määratud rahva kalematele hulkadele eneseharimiseks, siis avaneb meil kurb pilt. Populaarteadusliku rahvakirjanduse vaateväli on „must ja murelik“. Rahvakohast ja rahvale määratud populaarteaduslikku kirjandust sõna otseses mõttes meil on vähe, s. o. säärast, mis oleks jõukohane nelle hulkadele, kelle üldharidus piirdub vaid algkooli kuue klassiga, rääkimata neljaklassilisest üldharidusest. Mis õigus on meil sellises olukorras nuriseda, et rahvas ei loe populaarteaduslikku kirjandust. Kuidas ta seda saab siis lugeda, kui tema kohast kirjandust peaaegu ei olegi. Ega meie ometi seda, mis meil populaarteadusliku kirjanduse nime all olemas, rahvalektüüriks soovitada ei saa, näiteks Eesti Kirjanduse Seltsi seeriad „Elav Teadus“ ja „Suurmeeste Elulood“, samuti „Noor-Eesti“ ja „Looduse“ poolt väljaantavad teosed. Nende mõistmiseks on kõrgemat haridust tarvis kui on seda algkooli haridus. Uhes osas on see kirjandus liiga raske algkooli haridusega lugeja jaoks, teises osas ainealiselt liiga kauge ja spetsiaalne laiemale lugejaskonnale. Seega on see embkumb, kas ülejõu käiv või vähe huvipakkuv ja vähe lugeja teadmishimu rahuldav tavalisele algkooli haridusega inimesele. Meie praegused, s. t. seni väljaantud populaarteaduslikud teosed oma enamikus ja teoste seeriad ei ole hoopis mitte määratud rahvale lugemiseks, vaid haritlastele nende teadmiste süvendamiseks ja rikastamiseks. Kui need haritlasigi alati huvitaks! Meie, eestlased, ei oska häid

populaarteaduslikke teoseid kirjutada. Ikka tahetakse liiga tark ja põhjalik olla, liiga palju korruga anda. Meie populaarteaduslikud teosed on väga teaduslikud, sisult keerulised, ainekäsitluselt abstraktsed, sõnastuselt rasked, kuivad ja voolavuseta, keelelt kunstlikud ja ebarahvalikud, tihti liiga moodust taga ajavad. Lisaks kõigele muule on populaarteaduslikud raamatud veel väga mahukad, mistõttu loomulikult kallid. Ühe sõnaga neis on kaunis vähe sääraseid, mis oleks ka rahvakohane, seepärast ei leia nad ka teed rahva sekka.

Mis puutub eespool mainitud Eesti Kirjanduse Seltsi ja teiste koguteoste seeriatesse ja teostesse, siis ei ole need sugugi üleaarused.

Naiivne oleks ka rahvalt nõuda, et ta säärase raskekaalulise lektiüüri vastu oma haridusliku taseme juures huvi tunneks. Ei, rahvale on hoopis teist laadi populaarteaduslikku kirjandust vaja, on vaja sääraseid teoseid, mis rahva kohaselt ja üldarusaadavalt kõneleksid inimesest, tema elust, tema tunnetest ja taotlustest, tema uskumustest ja ideaalidest, kõneleksid rahvaste vaimsest, riiklikust ja majanduslikust elust, selle olevikust ja minevikust, annaks pildi teda ümbritsevast loodusest, kõigest sellest, mis ei ole mitte ükski liigidal, vaid ka kaugel, viimaks kirjeldaks kauget tähtede-maaailma ja universumit. Kuidas säärase teoste lugemine harib lihtsa lugeja vaimu ja tiivustab ta fantaasiat, kas seda on veel tarvis seletada. On enesest mõistetav, et sääraseid teoseid peavad olema lihtsad, loomulikud ja voolavad oma sõnastuselt, rahvalikud ja kerged oma keelelt, elavad ja konkreetseid oma ainekäsitluselt, kindlad oma kompositsioonis, meeldivad ja ligitõmbavad, nii oma väljusest kui ka pildimaterjalilt. Viimane asjaolu on väga tähtis, kuna ilusad raamatud kasvatavad lugeja esteetilist meelt ja maitset. Veel kõige tähtsam on aga, et teosed oleksid kirjutatud vajalise põnevuse ja elevusega, mitte igavalt, kuivalt ega targutavalt. Hoidku selle eest. Sääraselt kirjutatud raamatud on nende eneste ja lugeja surm. Muidugi ei pea need teosed suured ega mahukad olema, mitte rohkem kui 30—60 lehekülge, nii suured, et parajasti ühe õhtuga saab raamatu läbi lugeda. Kõigele lisaks peavad nad olema muidugi veel kokkuvõtlikud ja ülevaatlilikud. Kõige viimaks olgu rõhutatud, et tuleb vältida ühekülgset aine valikust. Kõiki teadusealasid tuleb viljelda vastava tarviduse järgi. Ja mis veel väga tähtis — raamatute hind olgu võimalikult madal. Argu hinnatagu üle meie rahva majanduslikku kandejõudu.

Sääraseid populaarteaduslike rahvaraamatute koostamises ja väljaandmises on ühte viisi meistrid eriti prantslased ja venelased, teatava piirini ka inglased. Neilt rahvalt tuleb eeskujuga võtta. Vanemad vene keelt oskavad inimesed mäletavad veel väga hästi, kui populaarsed olid omal ajal Lunkevic'i ja Rubakin'i teosed ja kuidas suure revolutsiooni ajal levitati miljonid poliitilise sisuga kergeid rahvaraamatuid. Praegugi vene kirjanduslike uudiste kataloogid kubisevad sääraseid rahvalikkudest teostest. Need teosed on enamikult koostatud küll tendentslikult ega tarvitse ses suhtes meile eeskujuks olla, kuid oma laadis võiksid nad mõneski suhtes meile eeskujuga pakkuda, eriti mis puutub nende lihtsasse ja rahvuslikku käsitlusviisi. Mõned neist on põnevad ja köitvad kui pineva faabulaga jutustused. Miks ei või meie sääraseid raamatuid kirjutada?

Kes peaksid sääraseid raamatuid koostama? Mitte igakuks, ärgu arvatagu, et see nii kerge on. Ei ole suur kunst üht lihtsat ja kerge asja keeruliseks teha (sakslased ja ka eestlased on selles meistrid), aga vaadake, see on juba kunst, üht keerulist ja rasket küsimust lihtsalt ja üldarusaadavalt käsitleda. Seda ei oska iga mees teha. Kes seda aga oskab ja kellel on keerulise lihtsustamiseks närvi, see peab seda tegema, see on tema kohus.

Populaarteadusliku kirjanduse küsimus on aktuaalne probleem. Kui tahame, et meie rahva üldhariduslikus tasemes ei kehtaks edasi allakäik, siis peame peale põhjaliku reformi meie üldhariduse süsteemi alal ka populaarteadusliku kirjanduse ja selle levitamise probleemi kiires korras lahendama hakkama. Algkooli hariduse otstarbekohasest organiseerimisest üksi on vähe, sellega peab kõige lähemalt kaasnema populaarteadusliku kirjanduse soetamine ja levitamine. Kõigepealt saab ja peab selle eest hoolitsema, et seda oleks ja siis seda suunama igasse avalikku ja kooliraamatukokku ja ka võimalikult igasse majja. See on suur rahvuskultuuriline ülesanne, mille teostamisele tuleb viivitamatult asuda, kui meie ei taha, et meie rahvusliku ja riikliku iseolemise alused ei hakkaks kõikumama. Riigi raha tuleks hakata kõigepealt rahva üldhariduse levitamisele ja süvendamisele kulutama, vähem lasta seda aga voolata üksikute rahvaliidmetele taskusse, kelle huvides ei ole loomulikult haritud rahvamass. Häid ja odavaid populaarteaduslikke raamatuid ei saa meie oludes ilma riikliku kultuurkapitali toetuseta välja anda. Nende eest tuleb maksta korralikku honorari. Meie praegused honorarid on naeruväärt väikesed. Populaarteaduslikud raamatud ei ole äri artikkel ega tasu end, vähemalt esialgu mitte. Hiljem võib-olla muidugi, kui sääraseid raamatuid juba tee on rahva sekka leidnud ja oma tööd teinud rahva silmaringi laiendamise ja haridustaseme tõstmiseks. Esialgu on aga riiklik toetus paratamatu. Seejuures peetagu meeles, et kusagil ei tasu end sissepandud kapital paremini kui rahva üldhariduse tõstmise alal.

J. ROOS

SOTSIAALKÜSIMUSI KÄSITLEVAST KIRJANDUSEST EESTIS

Provisoorseid märkmeid ja sihtjooni

Sotsiaalküsimused ¹⁾ laiemas mõttes, eriti aga töökaitse ja sotsiaalkindlustus kui omaette distsipliinid, on paaril viimasel aastakümnel teinud läbi kiire ja pöördelise arengu, omades tänapäeva sotsiaalelus sellise tähtsuse, et osutub laiemale üldsuselegi möödapääsematuks nende probleemidega tutvumine, nende arutamine ja nende nõuete arvestamine. Sotsiaalpoliitika ei ole ega saagi olla meie ajal enam ainult kehvastiku asi, vaid see on kujunenud riigi üld- ja majanduspoliitika lahutamatuks osaks; teissugune seisukoht pole mõeldav enam üheski kultuurriigis. Kõik see nõuab, et neid küsimusi tunheksid ka kõik teised kihid ja eriti just intelligents, kellel ju on — kui mitte alati suundaandev, siis vähemalt seda viimistlev ja teostav tähtsus riigielus. Kahjuks aga peab nende ridade kirjutaja oma kokkupuudete, loetud ajaleheartiklite ja kuuldud kõnede ning vestluste põhjal tõdema, et laiem üldsus ja imeelikul kombel just eriti valdav osa meie intelligentsist on sotsiaalküsimusis üsna vähe teadlik, igatahes palju vähem kui arenenum osa meie kehvastikust (vanemad ja arenenumad kutseühingute tegelased ning töölisvanemad). Selline olukord ei ole normaalne, kuigi see on meie olusid arvestades mõistetav. Sest esiteks on kehvastik sotsiaalküsimusist kõige otsesemalt ja elulisemalt huvitatud ning teiseks on juba kolme aastakümne jooksul tehtud kehvastikus

¹⁾ Alljärgnevas kirjutises on sotsiaalküsimusi mõeldud peamiselt kitsamas mõttes, nimelt töökaitset ja sotsiaalkindlustust ühes nende piiraladega.

vastavat selgitustööd küll kutseühingute ja nende liitude, küll haigekassade ja E. Haigekassade Liidu, küll kehvastikul baseeruvate poliitiliste parteide ja viimasel ajal ka töövõtjaskonna kutsekodade poolt. Seni Eestis ilmunud sellealaline kirjanduski on oma valdavas enamuses määratud kehvastikule. Pole siis ime, et kehvastik, eriti aga selle arenenum osa, on neist küsimusist küllaldaselt valgustatud. Intelligentis on seni vastavat selgitustööd väga vähe tehtud. Ükski haritlaskonnas loetav ajakiri ei käsitlenud peaaegu üldse sotsiaalküsimusi nende praegusaegses mõttes, või kui käsitlebki, siis vahest ainult hoolekannet, mis suurel määral baseerub heategevusel ja on seega nende ajakirjade lugejaskonnale kõige lähedasem. Ka meie päevalehtede juhtkirjanike seas ei näi praegu olevat sotsiaalküsimusi kuigi teadlikke isikuid, välja arvatud vahest ainult „Postimees”. Nähtavasti neil põhjusil käsitletaksegi ka meie ajalehtede juhtkirjades sotsiaalküsimusi üsna vähe ja sedagi sageli väärtalt ning asjatundmatult. Ent kas see võibki teisiti olla, kui haldusõiguse ühe väikese allosana hakati Tartu Ülikoolis lugema tööõigust alles mõned aastad tagasi ja iseseisev sotsiaalteaduste (töökaitse ja sotsiaalkindlustuse) professor asutati õigusteaduskonnas alles 1938. a. Selle tõttu on päris loomulik, et sotsiaalküsimused on esiteks meie olude seisukohalt alles suurel määral teaduslikult uurimata ja teiseks pole ka veel küllaldaselt inimesi, kes oleksid saanud neis küsimusis vastava ettevalmistuse ning oleksid suutelised neid igakülgsest ja objektiivselt käsitlenema. Just teoreetiline aluspõhi on meil sotsiaalküsimusis veel üsna lünklik. Eelmainituga pole muidugi tahetud öelda, nagu ei tunneks intelligents meil huvi sotsiaalküsimuste vastu või nagu ta ei pooldaks sotsiaalreformi. Ei, elulähedane ja avarapilguline osa meie intelligentsist suhtub isegi suure sümpaatiatundega kehvastiku sotsiaalolude parandamisele. — Teine ja lootusetum olukord on muidugi kitsama tööandjaskonnaga, kes igasugustele sotsiaalreformidele läheneb „kandevõime” seisukohalt ja ei näi kuigi suurt huvigi osutavat sotsiaalküsimuste tundmaõppimiseks ning neisse süvenemiseks. — Erandeid on muidugi siin kui seal, aga need arvata- vasti ei muuda eeltoodud üldistusi.

Et küsimuse juurde asuda konkreetsemalt, selleks vaatleme alamal ülevaatlukult sotsiaalküsimusi käsitlevat eestikeelset kirjandust.

SOTSIAALPOLIITIKA kohta pole meil seni ilmunud veel mingisugust üldteost. See oleks aga hädavajalik mitte ainult laiemale üldsusele, vaid veel enamgi sellel kutsealal tegutsevatele amet- ning juhtkonnale, kui ei taheta, et esimene muutuks ainult bürokraatlikuks automaadiks ja teine tegutseks ainult juhitud üksikutest pealiskaudsetest fraasidest. Üksikutes ajakirjades („Eesti Majandus“, „Töö ja Tervis“, „Töölise Hääl“, „Tööliskoja Teataja“, „Maatöölise ja Väikemaapidajate Koja Teataja“, „Eraettevõtete Ametnikkude Koja Teataja“, „Kaubandus-Tööstuskoja Teataja“, „Trükitöölise“, „Rünnak“ jt.) ja ajalehtedes („Päevaleht“, „Postimees“, „Rahvaleht“, varemalt „Rahva Sõna“, „Vaba maa“ jt.) on ilmunud ja ilmub küll sellealalisi kirjutisi, aga need oma laialipaisatuse ja erilähtekohtade ning päevakajalisuse tõttu ei suuda anda mingisugust ühtlast ning üldist käsitlust sotsiaalpoliitikast kui seesugusest. Peale ajakirjade ja ajaleheartiklite on ilmunud üksikküsimuste kohta ka mõned eritrukised, nimelt M. M a r t n a i t „8-tunniline tööpäev“ (Tallinn 1924, 151 lk.), „Rahvusvaheline Töötoimikond“ (Tallinn 1921, 58 lk.) ja kaks väiksemat brošüüri Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni tegevuse kohta (Tallinn 1924, 19 lk. ja Tallinn 1925, 16 lk.), A. G u s t a v s o n i t „Vanaduse-, invaliiduse- ja järelejäänute kindlustus“ (Tallinn 1934, 32 lk.), L. J o h a n s o n i t „Sotsiaalkindlustus“ (Tallinn 1928, 64 lk.), E. J o o n a s e i t „Ametiühingud, nende ülesanded ja võitlusvahendid“ (Tallinn 1927, 126

lk.) ja P. A. Speekilt „Palga teooriad ja tendentsid Ühisriikides“ (Tartu 1929, 24 lk.). Nimetamist väärrib ka veel enne iseseisvumist ilmunud J. V i n n a ja „Proletariat ja haigus“ (Tallinn, puudub ilmumisaasta, 31 lk.). Kuid peagu kõikide nende eritrukiste kohta võib öelda sedasama, mis ajakirjade ning ajaleheartiklite kohta. Põhjalikum neist on ainult M. Martna „8-tunniline tööpäev“. Lõpuks olgu mainitud ka kahte poleemilist brošüüri: C. R a u d s e p p „Tumedad jõud Tallinna Ühises Haigekassas“ (Tallinn 1930, 24 lk.) ja „Miks tagandati Narva Ühise Haigekassa juhatus?“ (Rakvere 1929, 20 lk.).

Kuuldavasti ilmub lähemal ajal Eesti Kirjanduse Seltsi „Elava Teaduse“ sarjas I. R e b a s e l t populaarteaduslik teos „Sotsiaalpoliitika“, mis peaks rahuldama vähenõudlikumat üldsust, kuid oma piiratud mahu ja populaarse käsitlusviisi tõttu kindlasti ei suuda rahuldada vajadust põhjalikuma ning teaduslikult viimisteldud üldteose järele. Kas meil aga — tegelikke olusid ja vastavate isikute ülekoormatust arvestades — vastava algupärase, olgu kasvõi kumpleeritud teose kirjutamisest lähemal ajal midagi välja tuleb, on kaunis küsitav (— väike lootus jääb ainult, et sotsiaalteaduste õppetoolid lugevad isiku selles suhtes kord midagi tahavad ja suudavad teha). Ent sel juhul tuleks mõelda mõne ajakohase teose tõlkimisele, seda vastavalt meie oludele kohandades. Nii ühel kui teisel teel peaks igatahes peatselt jõutama vastava hädavajaliku teose avaldamiseni. Eriti peaks selle järele vajadust tundma just meie intelligents, kes ei peaks rahulduma ainult sümpaatiatundega sotsiaalküsimuste vastu, vaid kellel peaks olema tunge ja tarvet ka neisse küsimusisse süvenemiseks.

SOTSIAALSTATISTIKA näib olevat viimasel ajal saanud endale Riigi Statistika Keskbüroos üsna kindla ja ajakohase aluse, kus sellele küsimusele on spetsialiseerunud paar vastavalt kvalifitseeritud ametnikku. Järjekindlalt ilmub ajakirjades „Eesti Statistika“ ja „Konjunktuur“ statistilisi uurimusi ning ülevaateid H. R e i m a n i l t, R. S ö r m u s e l t, K. R a i d i l t, V. M a i m i k u l t, M. K u l d k e p i l t jt. sotsiaalkindlustuse eriliikide, tööõnnetuste, töomahu, tööturu ja töövahenduse, ööpalkade (ja reaalpalkade), streikide jne. kohta. Eriteosena on ilmunud „Sotsiaalkindlustus Eestis“ (Tallinn 1937, 76 lk.). Praegu on Riigi Statistika Keskbüroos läbitöötamisel meie töölisbütjeti uurimus, mille kohta on hakanud juba ilmuma eeltähendatud ajakirjades erikirjutised, millised hiljem vist avaldatakse ka üheskoos eritrukisena. Keelise töölisbütjeti uurimuse tulemused on avaldatud eriteosena „Eesti tööliste bütjeti 1925 a.“ (Tallinn, puudub ilmumisaasta, 108 lk.).

Sotsiaalstatistika, eriti tööinspeksiooni tegevuse ja töökaitse- ning sotsiaalkindlustuseeskirjade rikkumise kohta on avaldatud statistilisi kokkuvõtteid ka iga-aastases ametlikus väljaandes „Töökaitse Eestis“ (seni avaldatud 1927. — 1934. aastate kohta), mis aga viimastel aastatel pole enam ilmunud. Üle kümnekonna aasta tagasi ilmus sellelaadilisi kokkuvõtteid V. G r o h m a n n i l t ka ajakirjas „Eesti Majandus“.

KUTSEÜHINGULISE²⁾ LIHKUMISE kohta on meil võrdlemisi rahuldavalt tegelikkudele kutseühinglastele määratud erialalist populaarkirjandust. Vabariigi algul ilmus „Ametiühendusline Kuukiri“ ja 1928. a. alates ilmub kutseühinguline ajakiri „Tööliste Hääl“ (millest 1938. a. kevadest saadik millegi pärast pole ilmunud küll enam ühtki numbrit) ja 1934. a. alates E. Trükitööliste Liidu häälekandjana „Trükitööline“, mis ka üsna sageli lühidalt käsitleb

²⁾ Käesolevas kirjutises on tarvitatud meil seni kasutatud ametiühingute nimetuse asemel legaalnimetust kutseühing (RT 1938, 42, 398).

kutseühingulisi üldküsimesi. Omal ajal käsitles kutseühingulisi küsimusi üsna sageli ka ajaleht „Rahva Sõna“ ja viimasel ajal ühenduses kutseühingute ümberkorraldamisega ka teised ajalehed. Sel alal on ilmunud ka rida väiksemaid käsiraamatulisi eritrükiseid, nimelt E. Joonaselt eespoolmärgitud „Ametiühingud, nende ülesanded ja võitlusvahendid“, siis „Ametiühenduslik liikumine meil ja välismail“ (Tallinn 1927, 24 lk.), „Ametiühingu usaldusmees“ (Pärnu 1938, 32 lk.) ja I. Rebase toimetusel „Töolisvanema ja kutseühingulase käsiraamat“ (Tallinn 1938, 186 lk.), mis peamiselt on küll määratud töolisvanematele. E. Joonase tõlkes on ilmunud ka S. Hanssoni „Rootsi ametiühinguline liikumine“ (Tallinn 1930, 47 lk.). Ei saa jätta ka märkimata üksikute kutseühingute poolt väljaantud koguteoseid ja juubelialbumeid, näit. „Tartu Rätsepatöölise Ametiühendus 1907—1937“ (Tartu 1937, 242 lk.), E. Plakki toimetatud „Kaevandustöölise Aastaraamat 1937. a.“ (Kiviõli 1937, 49 lk.), „Toidu- ja Maitseainetetöölise Ametiühingu Juubelialbum 1917—1937“ (Tallinn 1937, 28 lk.), „1907—1937. Tallinna rõivastustöölise ametiühinguid“ (Tallinn 1938, 30 lk.), „Eestimaa Autojuhtide ja Mototehnikute Ühingu 20 aasta juubelialbum“ (Tallinn 1937, 64 lk.) ja „Tartu Trükitöölise Ühingu 1914—1939“ (Tartu 1939, 84 lk.).

Praegu on E. Joonaselt kuuldavasti koostamisel suurem teos kutseühingulise liikumise ajaloost Eestis. — Kui meie kutseühingulisel liikumisel saabub normaalolukord ning kui see tahab järele jõuda Skandinaavia ja Lääne-Euroopa ning Ameerika kutseühingutele, siis on siingi edaspidi tarvilik põhjalikum üldteoreetiline eriteos, mis aitaks süvendada teadmisi kutseühingulise liikumise tarvilikkusest, sihtidest ja tegevusvahendeist ning hajutada kohati veel juhtkonnaski esinevat pealiskaudset fraasilisust. Teoreetiline ja teaduslikku kriteeriumit kannatav teos aitaks ka intelligentsile selgitada kutseühingute suurt sotsiaalpoliitilist tähtsust.

KAITSORGANISATSIOON (töolisvanemate ja töölisnõukogude küsimus) leiab meil võrdlemisi vähe asjalikku käsitlemist, kuigi tööliiskonna-asutised seni on tõendanud oma vajalisust ja näidanud oma elujõulisust. Enamik sellealalisi kirjutisi (varemalt „Rahva Sõnas“ ja „Töölise Hääles“, nüüd peamiselt „Tööliskoja Teatajas“) on tavaliselt seotud mõne konkreetse tähtsusega. Ka sellelt alalt oleks tarvilik objektiivne teoreetiline üldteos, kui seda vajadust ei rahulda mõni sotsiaalpoliitikat käsitlev uurimus või kompilatsioon.

Vajaliku ja otstarbekohase käsiraamatu töolisvanematele moodustab eelpoolmainitud I. Rebase toimetatud „Töolisvanema ja kutseühingulase käsiraamat“.

TÖÖTERVISHOJU küsimusi käsitleb järjekindlalt 1925. a. alates ilmuv E. Haigekassade Liidu ja Sotsiaalse Arengu Eesti Ühingu häälekandja „Töö ja Tervis“ (algul lühemat aega ilmunud „Haigekassa“ nime all) ning vahest harva ka ajakiri „Tervis“. Eritrükisena on ilmunud A. Kirschbaumilt „Tervishoid töös ja asjaajamises“ (Tallinn 1927, 74 lk.) ja V. Sumbertil „Töölise tervishoid“ (Tartu 1927, 15 lk.). Möödamattes on töötervishoiu küsimust puudutatud ka mõningates üldistes arstiteaduslikkudes uurimustes³⁾ ja populaarväljannetes. Ja see on kõik, mis töötervishoiu kohta meil seni on avaldatud. Hädavajalik oleks põhjalikum töötervishoidu (tööruumid, nende temperatuur, valgustus, õhustatavus, gaaside ja auru kõrvaldamine, kõrvalruumid, tööriided

³⁾ Töötervishoiu küsimus võiks olla tänuväärseks aineks arstiteadlastele doktoriväitekirjaks, vähemalt üksikud alaküsimused töötervishoiust. Ka keemikutele on sellel alal küllaltki uurimismaterjali, mis ootab läbitöötamist.

ja jalatsid jne.) käsitlev teos, mille avaldamiseks peaks leidma võimalusi E. Haigekassade Liit (— keda see küsimus ju väga oluliselt peaks huvitama) ja Eesti Tervishoiu Muuseum koos vastavate ametasutistega.

TÖÖNNETUSTE ja nende vältimise kohta on ilmunud seni vastavasisu-
lisi kirjutisi P. Volmerilt, A. Veidenbaum-Vardilt, A. Küm-
melilt jt. eelnimetatud ajakirjas „Töö ja Tervis“ ning iga-aastases amet-
likus väljaandes „Töökaitse Eestis“. 1939. a. alates on ka Eesti Tööliste
Kindlustusühing hakanud suuremat rõhku panema tööõnnetuste vältimisele,
hakates välja andma vastavat ajakirja „Kaitse ennast“. Juba varematal aas-
tatel on E. Tööliste Kindlustusühing avaldanud üksikute tööalade järgi juht-
nõõridena ka määrusi tööõnnetuste vältimiseks, mis on avaldatud üheskoos
eritrukisena pealkirja all „Määrused õnnetuste ärahoidmiseks“ (Tallinn 1925
[nende ridade kirjutajal teadaolev viimne väljaanne], 114 lk.). Kaitsetehni-
lisi eeskirju sisaldavad ka V. Nurk'i „Viljapeksumasinad“ (Tallinn 1935,
106 lk.), A. Doepi „Katla toiteabinõud“ (Tallinn 1935, 80 lk.) ja
pealiskaudselt ka teised jõumasinaid käsitlevad käsiraamatud. Puht-kait-
setehnilise eritrukisena on ilmunud J. Veeruseilt „Aurukatlad“ (Tallinn
1931, 144 lk.) ja G. Liidemanilt „Kuidas õnnetusi ära hoida põllumajan-
dusliikude masinate kasutamisel“ (Tallinn 1928, 24 lk.). Tööõnnetuste küsi-
must käsitleb teatud määral ka A. Kirschbaumi eelmaintud teos.

Nagu siinesitatud loetelust nähtub, puudub tööõnnetuste vältimisegi alal
tööandjaile, töövõtjale ja inseneridele juhtnõõre andev üldteos (jõu- ja töö-
masinate kaitsetehnika, mürgised, sööbivad ning põletavad vedelikud, gaasid
ja aurud, elekter, tõsteseadised, ehitused, transport, esmasabi õnnetusjuhtumite
puhul jne.), mille avaldamine peaks olema kahe meil tegutseva tööõnnetuste-
kindlustusühingu ülesanne, muidugi koos tööinspektsiooniga.

KUTSEHAIGUSTE küsimus on meil seni täiesti uurimata ja käsitlemata,
kui mitte arvesse võtta paari programmilist kirjutist „Töö ja Tervises“ ja
„Tööliste Hääles“.

NOOR- JA NAISTÖÖLISTE tööjõu kasutamine ja nende kaitse kui oma-
ette küsimused ei leia meil samuti peagu üldse käsitlemist, välja arvatud ai-
nult paar kirjutist „Töö ja Tervises“, „Rünnakus“ ja möödaminnes ka pealis-
kaudselt mujal.

Asja valmis V. Poska-Grünthalil küll magistritöö „Tööõiguslik
noorte kaitse“, mis kuuldavasti on puhtalt tööõigus-teoreetiline käsitletu, seega
käsitledes kogu sellealalisest probleemistikust ainult üht osa. Eeltähendatud
magistritöö on olemas ainult käsikirjas ja ei ole seega asjastuhvitatuile kätte-
saadav.

TÖÖÕIGUS on — võrreldes teiste sotsiaalküsimuste erialadega — pare-
mas olukorras. Tööõiguse üldteooria kohta pole seni ilmunud küll ühtki eri-
teost (— paar aastat tagasi oli kuulda, et J. Rebasel oli koostamisel vas-
tav teos, ent seni ei ole see ilmunud), kuid hädavajalikke teadmisi võib saada
üldteooria kohta prof. dr. A.-T. Kliimanni loengute põhjal mitmete üli-
õpilaste poolt avaldatud haldusõiguse konseptidest (neist paar autorisee-
ritud konsepti). Eriküsimuste kohta on prof. dr. A.-T. Kliimannilt
ilmunud ka kaks trükist, nimelt „Käitis ja ettevõtte“ (Tartu 1930, 32 lk.) ja
„Tööajakaitseõigus“ (Tartu 1931, 24 lk.). Üksikkirjutisi sellelt alalt on ilmu-
nud ajakirjades „Töö ja Tervis“, „Tööliste Hääle“ jm. peamiselt I. Rebaselt.
Jääd loota, et kord ka selle õigusteadusliku distsipliini alal jõuame hädavaja-
liku üldteoreetilise teoseni, kui mitte algupärase iseseisva uurimuseni, siis
vähemalt tõlketee või kompilatsioonini.

Kehtiva tööõiguse kohta on ilmunud kaks seaduste ja määruste kogu, nimelt H. E v a r t i ja J. P ö l l u p ü ü „Tööstuslise töö seadus (Töökaitse seadused)“ (Tallinn 1926, 239 lk.), mis töökaitse osas on juba täiesti vananenud ja allakirjutanu „Töökaitse seaduste ja määruste kogu“ (Tartu 1938, 362 lk.) ning kommenteeritud väljaandena mitte täielik ning nüüd juba vananenud J. K l e s m e n t i „Töökaitse seadused ja määrused seletustega“ (Tallinn 1932, 144 lk.). Erialade kohta on ilmunud veel järgmised seletustega ja kommentaaridega väljaanded: L. L ü ü s i l t ja H. L u h a l t „Seadusi ja määrusi töö-, puhkeaja, tööõnnetuste vältimise ja töötervishoiu alal seletustega ja lisadega“ (Tallinn 1938, 112 lk.), J. P ö l l u p ü ü l t ja allakirjutanult „Tööliste töölepingu seadus määruste, seletuste ja lisadega“ (Tallinn 1937, 78 lk.) ja T. U s s i s o o l t „Meister, õppinud tööline ja tööstusõpilane tööstusliikudes seadustes ja määrustes“ (Tallinn 1937 [nende ridade kirjutajal viimane teadaolev trükk], 68 lk.)⁴⁾. Ilma kommentaarideta eritrukisena on ilmunud veel „Määrused tööstusliikude käitiste töötervishoiu ja tööõnnetuste vältimise alal“ (Tallinn 1938, 40 lk.). Ülevaate täielikkuse mõttes olgu siin mainitud ka L. J o h a n s o n i „Töökaitse seadused“ (Tallinn 1920, 32 lk.) ning E. R i i s m a n i ja E. N e r e p i „Töökaitse sääduste käsiraamat tööstureile ja tööliste“ (Tallinn 1924, 110 lk.), millised on refereerivat laadi ja praegu evivad veel ainult ajaloolist tähtsust ning K. R a v a äärmiselt konsektiivset õppe-raamatut „Töökaitse ja sotsiaalkindlustus“ (Tallinn 1937, 58 lk.) ning samuti õpperaamatuna mõeldud O. P e t e r s o n i konservatiivset „Töö, tööstuse korraldus ja töö kaitse“ (Tallinn 1926, 71 lk.). Üksikkirjutisi — peamiselt refereerivaid — on kehtiva tööõiguse alalt seni ilmunud O. H e n d r i k s o n i l t, A. J o e ä r e l t, J. K l e s m e n t i l t, J. K o p p e l i l t, L. M e t s l a n g i l t, J. P ö l l u p ü ü l t, J. R e b a s e l t, E. S o n i n i l t jt. ajakirjades „Tööliste Hääl“, „Töö ja Tervis“, „Tööliskoja Teataja“, „Eraettevõtete Ametnikkude Koja Teataja“, „Kaubandus-Tööstuskoja Teataja“, „Käsitööstuskoja Teataja“, „Uhistevõimeleht“, ajalehtedes „Rahva Sõna“, „Päevleht“, N. A n d r e s e n i toimetatud kalender „Tööliste Kalender“ jm. — Mis kehtiva tööõiguse alal veel oleks hädavajalik teha, see on kohtutegeluse, eriti Riigikohtu otsuste süstematiseerimine ja avaldamine.

SOTSIAALKINDLUSTUSÕIGUS⁵⁾ on tuntavalt vähem leidnud käsitlemist kui tööõigus. Üldteoreetiline kirjandus selle kohta on äärmiselt puudulik. Nimetada võib ainult prof. dr. A.-T. K l i i m a n n i eelmainitud eritrukist „Käitis ja ettevõte“. Eelnimetatud L. J o h a n s o n i „Sotsiaalkindlustus“ ja A. G u s t a v s o n i „Vanaduse-, invaliiduse- ja järeljäänute kindlustus“ on puhtakujulised populaarsed sotsiaalpoliitilised teosed ja neid ei saa kuidagi asetada siia. Üksikuid sotsiaalkindlustusõiguslikke kirjutisi on ilmunud J. S o n i n i l t, P. M a r g n a l t jt. „Töö ja Tervises“, kutsekodade ajakirjades, „Rahva Sõnas“, „Päevalehes“ jm. See on ka kõik. Eriti nüüd, millal sotsiaalkindlustuse reform on juba aastaid päevakorral, oleks hädavajalik sotsiaalkindlustusõigus-teoreetiline üldteos.

Kehtiva sotsiaalkindlustusõiguse alalt on seni ilmunud seaduste ja määruste koguna H. E v a r t i ja J. P ö l l u p ü ü eelmainitud „Tööstuslise töö seadus“. Loetelu täielikkuse mõttes võib nimetada ka kahte mitte täielikku eraväljaannet, nimelt A. J a s k a ja E. L e h i s t e „Põllumajanduses tööõn-

4) Teiste autorite poolt õppinud tööliste ja meistri eksamikavale kohandatud konsektid ei vääri mainimist.

5) Vaatlusest on teadlikult välja jäetud riigiteenijate, -tööliste ja õppejõudude sotsiaalkindlustus.

netuste vastu võitlemise seadus ja Põllutööliste õnnetusjuhtumite vastu kindlustamise seadus“ (Tartu 1936, 46 lk.) ja jaoskonnaarstidele määratud „Arstibi põllutööliste õnnetusjuhtumistel“ (Tallinn 1936, 14 lk.). Heas olukorras on aga kehtiv sotsiaalkindlustusõigus kommenteeritud erivaljaannete poolest, nimelt on seni ilmunud O. Vahtralt „Tööliste haiguse vastu kindlustamise seadus ühes seletustega ja temas viidatud seadustega“ (Tallinn 1932, 125 lk.); A. Gustavsonilt ja J. Soninilt „Tööõnnetuste vastu kindlustamise seadus seletustega“ (Tallinn 1935, 78 lk.) ja J. Soninilt „Põllutööliste õnnetusjuhtumite vastu kindlustamise seadus“ (Tartu 1936, 80 lk.). Kommenteerimata on veel ainult Tööstusliku töö seaduse IV j. 7. peatükk. Õigusteoreetilise arutlusena on ilmunud prof. dr. A.-T. Kliimannilt „Haiguskindlustusõiguse ulatus“ (Tartu 1931, 16 lk.) ja üksikkirjutisi — peamiselt refereerivaid — ka L. Johansonilt, K. Lukkilt, V. Lukksepalt, A. Vaigolt jt. „Töö ja Tervises“, „Päevalehes“ jm. Ülevaate täielikkuse mõttes mainitagu ka tööõiguse all nimetatud refereerivaid eritrukiseid E. Riismanilt ja E. Nerepilt, R. Ravalt, O. Petersonilt ja L. Johansonilt. — Hädavajalik oleks ka sotsiaalkindlustusõiguse alal Kindlustusnõukogu otsuste ning seletuste ja kohtute, eriti Riigikohtu tegeluse koondamine, süstematiseerimine ja avaldamine. Peatselt ilmumas on allakirjutanu koostatud „Sotsiaalkindlustuse seaduste ja määruste kogu“.

KOKKUVÖTTES nähtub eelolevast ülevaatlükust loetelust, et sotsiaalküsimuste kohta on meil ilmunud terve rida eritrukiseid ja rohkesti kirjutisi ning artikleid ajakirjades ja ajalehtedes, kuid täiesti söõdis on nende küsimuste põhjalikum teoreetiline käsitus. Kuna meie aga ei saa jätta tähele panemata kaasaegset sotsiaalreformide kiiret arengut ülemaailmlises ulatuses, vaid tahes-tahtmata peame sellega sammuma teatud määral käsikäes, siis on paratamatus, et sotsiaalküsimused võetakse põhjalikumale teoreetilisele käsitlemisele, sest vastasel korral võivad paljudki hädavajalikud sotsiaalreformid jääda laiemale üldsusele ja eriti intelligentidele arusaamatuiks ja eluvõõraiks. Sotsiaalreformi ei saa „ehitada õhku“, vaid enne nende teostamisele asumist peab laiem üldsus olema teadlik ja veendunud nende vajalikkuses.

A. KAELAS

SIHIASETUSEST ÜHISKONNA TERVENDAMISEL

A. Annist (Lähtekohti meie kultuuriideoloogiale, „Akadeemia“ 1939, nr. 2) on andnud elulise ja huvitava diskussiooniaine aktuaalseist ühiskondlikest ülesandeist. Kuid algusest peale, enne sisulist diskussiooni, tuleb peatuda A. Annisti süstematiseerivail lähtekohtadel. Segadus lähtemõistest tähendaks ka sisulise diskussiooni rappasattumist, ja A. Annisti meelevaldne „kultuurisüsteemide“, „uskude“ rühmitamine ja ainult nende „uskude“ vahelise võitluse nägemine uusaegses ühiskondlikus võitluses tooks paratamatu segaduse kogu probleemistikku. Juba alguses allakirjutanu ei taha eitada A. Annisti hääd tahet ühiskonna tervendamises, mille tõestuseks veel enam kui kõnesolev artikkel on sama autori endised kirjutised samas ajakirjas.

„Praegu valitsevad ja võistlevad maailmas peamiselt neli tähtsamat kultuurisüsteemi, neli „teed“, neli „usku“: kristlus, liberalism, marksism ja fašism.“

Moodustavad need kultuuri ja kultuurisüsteemid o s a kogu ühiskondlikust profsessist, on kord võimatu vaadelda kultuurisuundi lahus kogu ühiskondlikust protsessist ja teadlikest ühiskondlikest suundadest, siis on paratamatus selle lähteteesi vaatlus. Tekib kõigepäält küsimus:

Kas kristlus kuulub võistlevate ühiskonnasüsteemide hulka!

Õigusega peab A. Annist kristluse konfessioonidest sõltumatuks vormiks algkristlust, apostliteaja ristiusku, kuivõrra tunneme seda otseallikate järgi.

„Oodates peatset maailmaotsa ja halvustades... riiki kui „maailmavürsti“ ala, jättis esialgne kristlus oma süsteemist välja ka „keisri päralt“ oleva kogu ühiskondliku ja poliitilise elu organiseerimise.“ Teiste sõnadega: kristluse „riik ei olnud sellest maailmast“, ta ülesandeks oli inimeste juhtimine teispoolsesse õndsusse. Maine elu oli subordineeritud õndsakssaamisele, ja sellest lähtekohast — arvestades päälegi taevariigi peatset saabumist — tekkis „tarbimiskommunism“ koguduste ühiskondliku vormina.

Tarbimiskommunism oli algkristluse paratamatu maapäälne täiend, meid ei tarvitse siinkohal huvitada selle enese algupära. Mis puutub aga inimeste omavahelisesse suhetesse, siis ei puudu ka algkristlusel mittekristlikke vasteid.

Keskaegsed ketserlikud liikumised haarasid korduvalt algkristliku tarbimiskommunismi ja varadeühitsuse järgi. Mitte asjatult ei alga sotsialistlike ideede ajaloo kursus tavaliselt algkristlastega või neile eelnend essealaste sektiga.

Endastmõistetavalt on hiljem kristlust „võltsitud“ halvast, kuid ka hääs mõttes. Nagu algkristlus leidis tarbimiskommunismis enesele adekvaatse ühiskondliku ideaali, nii on püüdnud kohalduda uuele reaalsusele ka uus kristlus. Hoolimata näit. paavstide viimasaja entsüklikaist ei või väita, nagu kristlusel või isegi üksikuil konfessioonidel oleks ühtlasi ühiskonnaideaale. Kui juba neli „usku“ on kõrvutatud, siis on hästi teada, et igaühel järgnevast kolmest „usust“ on oma toetuspunkte ka kristlaste seas. Küll on liberaalseid, küll fašistlikke vaimulikke, kõnelemata sellest, et nii küllalt liberaale ja fašiste peab ennast kristlasteks; eriti Rootsi ja Inglismaa praktika näitab üllatavalt, kuidas „marksism“ (tarvitades sõna v ä g a laias mõttes) on leidnud endale häid võitlejaid just vaimulikes. (Näiteks on Rootsi parlamendi teise koja sotsiaaldemokraatlikus rühmas rida pastoreid.)

Kristlust ei saa eeldada ühe „valitseva ja võistleva kultuurisüsteemina“. Meile näib, et praegusel hetkel ühiskondlikus kultuuris peagu puudub vastuolu kristluse ja mittekristluse vahel, ka sel juhul, kui kristlusena mõistaksime algkristlust.

Igal juhul: kristlus kui e e s k ä t t inimese vahekorra määrava teispoolsusega, transtsendentse maailmaga, millel ei ole kuidagi kõikumatuid ühiskondlikke ideaale ja mille liikmete ühiskondlikud ideaalid, kultuuriideaalid kaasa arvatud, satuvad kokku spetsiifiliste ühiskondlike suundadega, kristlus ei kuulu „valitsevate ja võistlevate kultuurisüsteemide“ hulka.

Kas liberalism on „vårdjasvorm“!

On teatud mõistesegamine, kui A. Annist tarvitab liberalismi nii avaras mõttes, et see sulgeb täiesti välja liberalismi tavalise vastuoksuse, ühiskondliku konservatismi, kuivõrra liberalismiks jääb k o g u kodanline kultuur ja see muutub isegi identseks humanismiga. On täiesti asjatu põlata „liberalismi kapitalistlik-materialistlikuks värđjasvormiks“ tõelise liberalismi käsitlust, et „just ainelised hüved on iga vaba isiku püüdesihid“. Liberalism on kapitalistliku ajastu produkt ja võimatu väljaspool kapitalismi, see on, kui soovitakse, kapitalistlik humanism, olgugi mitte ainuvõimalik humanism. „Vaba isiku“ materiaalsed sihid on liberalismile adekvaatsed. Liberalismi vabale majandusele rauad suhu panna ja nõuda siis liberalismilt piirdumist vaimsete vabadustega oleks absurdne; allakirjutanule näib, et ka Eesti libe-

ralism on andnud selgeimad suunadeklaratsioonid majanduslikul alal. Kõigest hoolimata on liberalism — nagu kogu kapitalism — keskajaga võrreldes progressiivne; kõigest hoolimata liberalism moodustab uusaegses arengus konsekventse suuna, mis võitleb tagasilanguse vastu fašistlikku barbaarsusse. Paratamatu on liberalismi kui vabadustesuuna mõistmine; ja sõjajärgne liberalism on paratamatult hoopis erinev 19. sajandi alguse liberalismist. See ei tarvitse nähtuda ainult liberaalseis spekulatsioonides vabadustest ja inimväärtusest. Võtkem uusaegse liberalismi esindajad majandusteaduses kui kodanlise klassi praktilises teaduses: John Maynard Keynes (The General Theory of Employment Interest and Money, 1936) jõuab kapitalismi struktuuriliste vastuokstest ja paneb ette — küll veel pisut uduselt — hakata kordkorralt kapitalismi halbu külgi kõrvaldama; John Maurice Clark (Strategic Factors in business Cycles, 1934) otsib majanduslikku „tasakaalu“, kuid ütleb kohe: „Tõenäoselt meie ei suuda seda dilemmat lahendada, enne kui oleme jõudnud olukorrani, kus palgatöölised saavad suuremat osa rahvuslikust tulust neis vormides, mis ei osutu nende teotsemisele takistuseks: teiste sõnadega, kuni oleme jõudnud sihini, kus kõik on kapitalistid, või teise süsteemi, mis viib samale tulemusele.“

Tahtsime ainult väita, et ka liberalism on liikuv ja muutuv, et liberalismi aga tuleb vaadelda ühenduses kapitalismi kui ta aluspinna kriiside ja kõikumisega; ei tule eitada, et kui kapitalism on sünnitand ühelt poolt fašismi, siis teiselt poolt ta pinnalt on lähtund liberalismi uusi otsinguid — millest annab tõestuse ka A. Annisti enese otsiv artikkel.

Kuidas on lood sotsialismiga!

Ka sotsialism uusaegses mõttes — olgu marksistlik või mõni uus utopismi vorm — võis tekkida alles kapitalismi ajastul.

Võime rahulikult kõrvale jätta A. Annisti leheküljepikkuse sotsialismi väärmõistmise. Üsna mööda minnes lubame enesele esitada paar väiksemat tõestust marksistliku sotsialismi põhiseadusepärase võitluse tunnustamisest: eessõnas „Kapitali“ inglise tõlkele (1886) esitab Fr. Engels Marx'i enese käsitle, et Inglismaal „paratamatu sotsiaalne revolutsioon on võimalik teostada täiesti rahulike ja seaduslike vahenditega“. Saksamaa suhtes esitab Engels omalt poolt pika analüüsi (1895) eessõnas Marx'i teosele „Klassivõitlused Prantsusmaal“, kus näidatakse, kes vajab seaduste rikkumist. „Kommunistliku Manifesti“ sissejuhatuses (1900) väidab G. Plehhanov, et iga linna vallutajal, ka revolutsionääridel, on ideaaliks vallutada linn purustamiseta. Jne. jne. Veel vähem on kuulda olnud, nagu sotsialismi ühiskondlike ideaalide sekka kuuluks „mõtte-, sõna- ja muude vabaduste“ või „seniste kultuurivarade“ hävitamine — siamaani oleme kuulnud vastupidist.

Nagu liberalism ei ole vabaduse järgi ohkav, vaid väga tegev suund, nii ei ole sotsialism kaugeltki ainult maapäälse taevariigi passiivne ootamine, vaid — Bebel'i klassikalise väljenduse järgi — sisaldab eeskätt hoolitsuse sellest, et inimene teel sotsialismi poole ei sureks nälga (füüsiliselt, vaimselt, moraalselt). „Mida halvem, seda parem“ filosoofiat sotsialismist otsida on asjatu; küll on marksistlikud uurijad kons-taiteerinud näiteks kriiside süvenevat iseloomu ja majandussüsteemi paratamatut muutumist — mis vormi see „sotsiaalne revolutsioon“ igal maal omandakski ja millal just murrang saabub. Nagu A. Annist ristiisku ei iseloomusta selle eriarengu põhjal Ameerika Ühendriikides või Hispaanias, nii ei iseloomusta ta loomulikult marksistliku praktika paratamatusi, mis on tingitud Venemaa eriolukordadest.

Et A. Annist — nagu allakirjutanu, nagu kahtlemata eesti rahva kaugelt suurem osa — ei taha rajada oma kultuuriideoloogiat fašismile, siis järgneb endast mõisteta vae: leida suuri hulki ühendavad sihtjooned, mis oleksid suunatud fašismi vastu ja hoiaksid seda maad sattumast fašistlikku barbaarsusse. Kapitalistlik majandussüsteem faktina eeldatud, võiks järgneda siit nii kultuuri kui kogu ühiskondliku arengu alusena demokraafia, olgu see kodanlise liberalismi või proletarise

marksismi kantud ja tõlgendatud. Meil ei tarvitse otsida seekord paralleeljooni teiselt maadelt; puhtpõhimõttelikult need kaks suunda ei ole teineteisega praktilises vastuolus fašismivastases defensiivpositsioonis asetledes. Selles olundis ei osutu ka „vahelesegamine majandusellu“ vägivaldseks, samuti kui vahelesegamine sotsiaalellu on paratamatu humanismi rakendus. Et kristlus siin ei moodusta erileeri, vaid ühineb ühe või teise suunaga, peaks järgnema juba sellest, et ka kristlus vajab vaimuvabadust, ja selline positsioon tohiks olla kristluse maapäälseile ideaalidele üsna vastav. Meile näib koguni, et kodanlise liberalismi ja profetaarse marksismi tõhusa koostöö eeldused on olemas, ja et tõeliselt väärtusliku koostöö huvides oleks vaja arusaamisega suhtuda nende kummagi suuna väärtustesse. Et A. Annist esitab positiivsena Skandinaavia eeskujuga, on allakirjutanulegi sümpaatne; teeside esitamisel peetagu siis silmas, et neil eeskujumaadel ideoloogia ei teki keskkohast, vaid rahva ideoloogiline areng ja erinevate ideoloogiliste suundade koostöö rakendamine lähtuvad demokraatlike vabadustega varustatud kultuurilistest rahvahulkadest enestest.

NIGOL ANDRESEN

VASTUSEKS EELOLNULE

Avalik diskussioon kultuuriliste ja ühiskondlike põhiküsimuste üle on väärtuslik, kui ta n. ü. dramaatilisel ja elaval kujul kaasa aitab nende küsimuste tõeliseks selgitamiseks. Seda aga suudab ta ainult siis, kui mõlemad vaidlevad pooled tõesti ausalt püüavad taotella ainult tõe, kõigiti hoidudes demagoogilisest keerutamisest, eriti aga „vastase“ mõtete ja mõistete tahtlikust või tahtmatust väärtõlgitsusest, et neid nii liialdades seda kergemini absurdina näidata või autorit isiklikult mõnitada. Eriti nende diskussiooni põhireeglite rikkumise tõttu kipuvad meie avalikud vaidlused ja „sõjakäigud“ sageli — ka viimasel ajal — kujunema vastastikuseks söimlemiseks, millest kõrvalvaatajatele asi palju ei selgine või jääb koguni mulje: ühed mustad mõlemad. Eriti paha on lugu siis, kui kumbki pool kirjutab eri lehes. Mõnelgi juhul sooviks pigem, et vastased enne oma asja klaariksids suusõnaliselt, või et mõni erapooletu ja täitsa usaldetav kolmas „vahekohus“ enne avaldamist kontrolliks mõlema poole andmeid ja sõnu ning neist juba ette püüaks kõrvaldada kõik ainult segavalt liialdused, moonutused ja isiklikkused, et jääksid selgelt üksteise vastu ainult faktid ja põhimõttelised seisukohad.

Kasutasin juhus, et neid paljude poolt suusõnaliselt korratud mõtteid väljendada — isiklikkuse ärahoidmiseks — just nimelt siin, kus nad mitte ei käi esitades oponentide kohta, mis oma toonilt on küllalt asjalik ja ühise eesmärgi poole sihtiv. Kuid nähtavasti tahes-tahtmata on siiaagi jäänud sisse mõned väärilikäsitused, mis tulevad selgitada, enne kui jõuda vaadete tõeliste erinevusteni.

1. Ma ei ole kuskil öelnud, et „uusaegset ühiskondlikku võitlust“ näeksin ainult „uskude“ vahelise võitlusena, nagu arvab oponent. Loomulikult mõjuvad ses võitluses kaasa määratu hulk ühiskondlikke, rahvuslikke, riiklikke, majanduslikke j. m. tegureid, mis kõik on üksteisega seoses, aga millest ükski pole primaarne ning ainuvalitsev ega teised ainult „pealeehitus“. Et aga kogu seda määratud kompleksi niikuinii korraga ei saa käsitleda, võtsin sellest seekord vaatluse alla ainult teatud vaimsete sihipüüdluste, veendumuste ja väärtushinnangute ala, nimetades seda väljenduse mugavuse pärast vana tuntud sõnaga „usu“ alaks, kuna siin primaarseks teguriks kõikjal on tahtmuslik element, kuigi, eriti „uskuja“ enda meelest, võimalikult kooskõlas „objektiivsete väärtustega“, „igaveste“ või „ühiskondlike“ või „bioloogiliste“ seadustega jne. Sellega muidugi pole veel öeldud, nagu poleks mõnel sellisel põhiveendumusel enam faktilist alust kui teisel, s. o. et üks usk poleks õigem kui teine. Just ümberpöörduvalt.

2. Eelmisest järgneb ka, et ma kristlustki pole vaadelnud „ühiskonnasüsteemina“, nagu pealkirjastab oponent, vaid väärtuste- või „kultuurisüsteemina“, usuna teatud kultuuriideaalide teostamise vajadusse, nagu see avaldub eriti Uues Testamendis. Tõsi, selles puudub selgem õpetus igakülgsest tegelikult ühiskonnakorraldusest, see rõhutab ainult seda ligimesearmastuse ja andmisrõõmu, mida igaüks isiklikult peab seadma oma ühiskonnasuhte normiks. Aga see on täiel määral tegelikult võimalik ometi alles siis, kui ka kõik teised ühiskonnaliikmed on juhitud samast vaimust. Nii on kristluse kohanedes teiste eelmainitud „uskudega“ ikkagi ainult esialgsed ajutised kompromissid ja hädaabinõud, kuna lõppsihiks jääb mingi kaunis selgeilmeline ideaalühiskond. Igatahes on kindel, et puhta kristluse kogu kultuuri-ideaal kaugeltki ei kattu ühegi teise omaga eelmainitud kolmest „usust“, vaid et ta ühe või teisega neist liitudeski ka seda püüab muuta oma vaimu kohaselt. Ja ainult seda „uskude“ võitlust ma tahtsingi toonitada.

Üldse ei saa me kristluse mõistmises kaugele, kui me inimese suhet „teispool-susega“, „transsendentaalse maailmaga“ ei käsita psühholoogilisemalt, kui kõigepealt suhet tema „enda“ seesusega, tema „vaimus ja tões“ avalduva põhimise kultuuri-tahtega, mida ta tunnetab „Jumala“ tahtena. Peamisi väärkäsitusi tekitab just see, et kristlus selleks „minaks“ või „endaks“ peab ainult n. ü. madalamaid ja isiklikumaid soove ja tunnetusi, kuna uueaegsem käsitlus selle „enda“ jõu hulka arwab ka neid „ülamina“ veendeid ja neist kasvavaid vaimseid jõude, millel kristlus arwab olevat transsendentset algupära. Kas nii või teisiti, peaasi on, et need kaks sfääri, „mina“ ja „ülamina“ on üksteisega sageli vastuolus, et „mina“ „omast jõust“ üksi ei suuda saavutada õnne, vaid vajab selleks „ülamina“ abi, juhatust ja ikka jälle ka oma „paf-tude“ „lunastust“, s. o. unustust, lepitust, uue kooskõla saavutust „ülamina“ ehk „Jumala tahte“ nõuete ja „mina“ tegude ja soovide vahel. Ja oluline on teiseks, et nii selle sotsiaalse „ülamina“ kui ka kristliku Jumala tahteks peetakse kõigi inimeste kooskõlalist ühiselu ja iga isiku „hingelist“ arengut, mitte üksikute sõduriordude kasarmurežiimi ja jõhkra maailmavallutust „sotsiaalse darvinismi“ retsepti järgi. Nii on ilmne, et kristluse kultuuri-ideaal liberalismi ja sotsialismi omale on ilmselt lähe-mal kui fašismi omale, kuigi ta ka eelmiselt nõuab mõningaid ümberhinnanguid.

3. Oponenti järgmine alapealkiri „Kas liberalism on „värdjasvorm“?“ sihib juba peagu demagoogia poole, sest midagi sellist ma pole väitnud. Oma artikli äärmise kokkusurutuse tõttu jätsin üldse käsitlemata nn. konservativismi, mis oma kultuuri-mõiste poolest on ka üks liitvorm feodalismi ja liberalismi vahel, ja koondusin peamiselt liberaalse kultuurimõiste ja selle teostamispüüete vaatlusele. Ja seal pidin nentima, et see isikuvabadust üle kõige rõhutav maailmavaade kapitalistliku majandusega koos arenedes on viind sotsiaalse ja riikliku vastutustunde liigsele lõtvumisele n. ü. eetilises materialismis, kus „just ainelised hüved olid iga vaba isiku peamised püüdesihid“. Ei ole soliidne oponentilt, et ta seda lauset tsiteerides ära jätab sõna „peamised“, mis on kõnesolevas küsimuses kõige olulisem. Ja üldse ei saa ma aru, miks ta kui marksist siin vastu vaidleb, kuna minu liberalistliku kapitalismi kriitika ses suhtes vist enam-vähem kokku langes ka marksismi omaga. Vähemalt pole ameerikalik plütokraatia nii ühiskondlikul kui ka vaimsel alal vist meie kummagi ideaal. Loomulikult usun minagi liberalismi arenguvõimet. Pean selle eelduseks, et ta riikliku „ühis-tegelise“ ja muu „vahasegamisega“ suudab pidurdada ja reguleerida erakapitali tegevust seal, kus see liiga vabana muidu kujuneb ebaühiskondlikuks. Aga see siis polegi enam „puhas“ majanduslik liberalism, vaid juba see uus sünteesvorm, mida mõne teise usu fanaatikud ehk nimetavad „rassoljeks“ sotsialismiga, kuid mis arvata-vasti siiski on vähem kultuurikardetav, kui täielik alistumine fašismi või bolševismi keerisele.

4. Jah, nüüd sellest marksismi väärnimõistmisest, milles oponent mind süüdistab, seda rohkem selgitamata. Mis aitab aga kas või Marxi enda vaga usk, et tema loo-

detud sotsiaalset revolutsiooni võib „teostada täiesti rahulike ja seaduslike vahenditega“, kui tegelikult selle katseid ikka on saanud katastroofid ja kodusõjad, mis ainult Venes olnud marksismile võidukas ja sedagi ainult 20-aastase kuulmatu terrori abil, mujal aga kõikjal (Soomes, Ungaris, Baieris, Hispaanias jne.) on ikka jälle esile kutsunud ainult reaktsiooni või siis — fašismi. Peab olema ikkagi juba natuke liiga „usklik“, et neist kogemust mitte teha mõningaid järeldusi, vähemalt, mis puutub meie omasse maasse, kus iga selline katsetus mitmekordselt kardetav. Iga kultuuriideaali püstitamisel aga peame ometi arvestama ka tema teostatavust, eks? Ja ka seda mõju, mis tal on „permanentse üleminekuaja“ jooksul — nii kristluse kui ka marksismi puhul.

Ma ei saa sinna midagi parata, aga mulle näib ometi, et Lenin ja Stalin on marksismi kõige järjekindlamalt tõlgitsend ja teostand. Kui me aga viimasega leppida ei suuda, peame algama oma kriitikaga nende lähtekohast enesest. Ja mulle näib, et meie ühisel eeskujumaal Skandinaavias seda ka „marksistid“ tegelikult juba ammu on teind, kuigi nad sellest ehk veel pole küllalt selget teooriat järeldand. Tähtsaim mingi kultuuriideaali teostamisel aga ei olegi teooria, vaid toimes olev tegelik mentaliteet. Juba oponendi enda poolt mainitud fakt, et rootsi parlamendi sotsiaaldemokraatide fraktsioonis leidub ka mitu kristlikku pastorit, kõneleb kaunis palju, niihästi rootsi kristluse kui ka rootsi sotsialismi uutlaadi vaimust.

Miks kiputakse meil siis ikka ainult mõnitama, kui — kas või „Dünamise“ ja „Mõtteid valmivast intelligentsist“ ilmumise ajast peale — on kutsutud tihedamale üksteisemõistmisele kõiki kultuuritahtelisi jõude, ilma et neile senised tõelised kultuuri-ideaalid marksismist, rahvuslusest või kristlusest tarvitseks olla eraldajaks, vaid koguni ühendajaks? Miks pidi meil lagunema omaaegne seda taotlev Kultuuritahteline Noorpõlve Koondis eriti marksistide liigse „õigeusklikkuse“ tõttu? Miks võeti omal ajal „Dünamise“ kriitika ja sünteesi taotlused vastu peagu ainult mõnitustega tolleaaja „kadunägevate“ parteitegelaste poolt? Miks pidid mitmed viimastest umbes samade seisukohtade juure jõudma alles kümme aastat hiljem olude sunnil — ja sageli nüüdki ainult teeseldes? Miks on meie „humanistide“ ja demokraatide opositsioon praegugi nii jõuetu ja „isamaalaste“ rinne sageli ainult „fassaaditsev“? Kas pole meie häda ikka jälle selles, et meie tegelik demokraatlik kultuur on veel nii noor ja pinnaline, et me ei suuda näha asjade tõelist sisu, vaid takerdume ainult lõõksõnadesse või koguni isikuisse — või koguni ainult pisikestesse raha- või karjäärihuvidesse? Tulemuseks on, et meie intelligentsi lõhestus on praegu suurem kui kunagi enne. Seltside ja korpide üliõpilased ja vilistlased vimmatsevad, „suunatud“ ja „suunamatud“ professorid põrnitsevad, „Tallinna“ ja „Tartu“ vaimuga kirjanikud on lausa riius. Ja Riigivolikogu „töötava rahva esindajate“ kaks pisirühmitust purelevad enda vahel veel kõige priskemini. Oleme kangesti vahvad „lööma“, aga eriti neid oma kaaslasti, kelt pole oodata kõvemat vastulööki. Samal ajal peaasjad aga arenevad oma rada.

Kuid need nukravõitu mõtiskelud juhivad juba liiga kaugemale käesoleva vaidluse peaküsimusist.

AUG. ANNIST

ARVUSTUS:

Valter Tauli, **Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid**. Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised nr. 17. Akad. Kooperatiivi kirjastus. Tartu, 1938. I+287 lk. Hind 3 kr. 50 s.

See järgnevas tutvustamisele tulev mag. Tauli mahukas teos „tahab olla eeskätt keeleteaduslik töö“, nagu autorgi eessõnas tähendab, kuid pre-

tendeerib täie õigusega palju laiemale lugejaskonnale kui tavaline keeleteaduslik eriuurimus. Töö teemaks on päälkirjale vastavalt õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted-meetodid, ja nimelt just eesti kirja keele arengu taustalt nähtuina, eesti kirjakeele taoti otse tormilise arengukäigu keeruka niidistiku lahtiharutamise kaudu valgustetuina. Ammuks meil olid keelevõistluste tipp-päevad, ja praegugi kuulduv nende järellainetuse koha kord valjemalt, kord tasemini. Seda silmas pidades on küll põhjust arvata, et meie laiemad harit ringkonnad tunnevad huvi kõnealuse teose vastu, mis ms. just neid võitlusigi katsub võtta teaduslikult objektiivse vaatluse alla, asetades nad meile kaugete, erapooletute välisteadlaste põhimõtteliste seisukohavõttude ning teiste keelte samalaadiliste keelekäärimisnähtuste tausta vastu. Töö on käsikirjas a. 1936 esitet magistritööna Tartu ülikoolis eesti keele alal ja mõned autori nooruslikult liigjulged tookordsed seisukohad on nüüd trükkis väljaantuina pehmendet, mis sellele kui teaduslikku objektiivsust taotlevale uurimusele tunnukse olevat kasuks. Autor on osand, nagu see seda laadi teema juures on lubatav ja isegi soovitav, tabada õiget pooleldi populaarteaduslikku esitamisi viisi ja on saand niisiivi oma laiemat publikut huvitava aine teha laiemale hulkadele huviga loetavaks. Asjasse kuulub seejuures muidugi, et kõik hulgalised võõrkeelsed tsitaadid on eesti keelde tõlgitud. Teiselt poolt taas teaduslikumate nõuetega lugejat rahuldab teose lõpposas leiduv tarvitet kirjanduse loend (lk. 256—269, kokku 408 nr-it), lühendite ülevaade (lk. 270—1), nimede ning probleemide indeks (lk. 272—8) ja välismaisele lugejale määratud lühike — kahjuks vahest liigagi konspektiivne — prantsuskeelne sisukokkuvõte (lk. 279—284).

Teos algab õigekeelsusprobleemi teoreetilise käsitluse ning kirjakeele tegeliku korralduse küsimuse vaatlemisega välismaal (lk. 1—11), eriti ligemalt käsitelles tuntuimate õigekeelsusteoreetikute (Noreen, Setälä, Jespersen, A. Johansson) seisukohti ja põgusat pilku heites värske maile vastavaile sõnavõttudele Soomes, Ungaris, Saksas, Prantsusmaal ja (üksikasjalisemalt) Tšehhoslovakkias. Kuigi uemate sõnavõttude käsitlisesel teema ulatusest sõltuvalt on kohati märgata (näit. kas või Soome ja Ungari osas) teatavat juhuslikkust kõne alla võetavate õigekeelsusteoreetikute valikus, viib see sissejuhatus siiski lugeja edukalt õigekeelsus-printsiipide keerukasse labürinti. Edasi käsitellakse (lk. 11—22) eraldi purismi (keelepuhastust) ja selle ajalugu eri mais — Itaalias, Saksas, Hollandis, Prantsusmaal, Hispaanias, Soomes, Ungaris, Kreekas, Türgis, Lätis, Tšehhoslovakkias. See vaatlus toimub üksikautorite väljenduste refereerimise või sõnasõnalise esitamise varal ja on eri maade suhtes eri tihedusega. Läti kohta näit. on autoril kahjuks kasutada vaid eesti ajakirjanduse teateid (nii ka teoses edaspidi, läti keelekorraldusest kõne olles), millede täpsus ei tarvitse olla laitmatu, ent just läti kirjakeel on arenend meie omaga mitmeti ühiseis tingimuis ja selle ligem jälgimine huvitaks lugejat. Ja teiselt poolt türgi keelearendus oma viimase aegse revolutsioonilise tempoga pakuks keelekorraldusprintsiipide jälgijale palju õpetlikku, kui seda veelgi lähemalt silmitsetaks. Meile lähemaist euroopa keelist on poola ja leedu keel käsitlusest hoopis välja jäänd, samuti pole ruumi antud vene keelele ega eriti huvitavaile vene vähemusrahvuste noortele kirjakeeltele, millede arendamises leiduks kahtlemata ka mõndagi printsipiiaalselt huvitavat. Kuid me mõistame, et see soovitav ülevaateavardus põrkaks küll väga mitmete (näit. kirjandusehankimise jt.) raskuste vastu ning oskame autorile olla tänulikud, et ta oma vaatluse on teind niigi avaraks, nagu see nüüd on. Sellelt taustalt ta (lk. 23—27) saab hääde tagajärgedega

asuda õigekeelsuspõhimõtete liigitamisele. Kui mitmekesised on olnud keelekorralduse põhimõtted, nähtub sellest, et Tauli neid (kaasa arvat ka alapõhimõtted) loendades saab enam kui 30 (allakirj. lugemise järgi 32) eri nimetusega põhimõttelist lähtekohta. Nii võib kirjakeele korraldamisel olla mõõduandjaks rahvakeele enamuspriintiip (kogu rahva enamuse keel), geograafiline p. (teatav „parim“ murre lähtekohaks), rahvakeele tendentsi p. (püüd eelistada vorme, millede poole kaldub, mida eelistab rahvakeel) jne. Siinkohal pole muidugi võimalik neid kõiki esitada.

Sellele üldpõhimõtete selgitusele järgneb täiesti otstarbekalt teose huvitavaim ja teenekaim osa — eesti õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtete esitus (lk. 27—129) Štahlit kunj tänapäeva autoriteni, Nõukogude Vene eesti keelekorraldajad (viimaseid käsitlev osa on küll juhuliku ilmega) kaasa loetuina. Eesti keelekorraldajate suhtumist laensõnadesse (ms. ka soome laensõnadesse), võõrsõnadesse ja purismi käsitletakse eri päätükis (lk. 129—142). See teose osa, üle saja lehekülje, annab eesti keelearenduse ajaloo enam kui 300 a. kestel, taotelles mitte niivõrra selle aja jooksul päevakorras olnud probleemide tühjendavat käsitelu kui samm-sammult, ajaloolises järjestuses üksikautorite keeleliste seisukohtade selgitamist, kusjuures iga üksikautori avalike seisukohavõttude analüüsi varal eriti katsutakse selgusele jõuda selles, millised õigekeelsuspriintsiibid teda tema keelearendustöös on juhtind. Selline ajalooline ülevaade on meil esmakordne ja enam kui teretulnud, sobides ms. eesti keele õppijaile ülikoolis õpingute-lugemisvaraks. Kaasaegsete pikemalt käsitletud keelekorraldajate (näit. Aaviku, Saareste) pikema ajavahemiku jooksul avaldet seisukohtade esitamisel oleks hää küll kindel kronoloogiline menetlus, nii et selgemini nähtuks iga keelekorraldaja seisukohtade areng ja kõikuvused aegade jooksul. Näit. Saareste kohta lk. 110 väidetakse, et „seega on S. üldiselt jäänd püsima oma alguses võetud seisukohale“, kuid seda saab väita päämiselt S. viimase 3—4 a. väljenduste põhjal, kuna näit. „Eesti Keele“ 1922. a. jj. aastakäike ligemalt vaadeldes selguks, et S. „võimalikult kindla ja korraldliku riigikeele“ (vt. näit. „E. Keel“ 1922, lk. 110) nõue on viimaseil aegadel tublisti mahened keeleliste vabaduste nõudmise suunas. Tauli kui Saareste õpilase juures on ka loomulik, et Saareste keelelised seisukohad saavad suhteliselt suurima respekti osalisteks, et seda koguni peetakse ühiskeelsuspriintiibi esimeseks ja ainukeseks kuulutajaks Eestis (lk. 106), kuigi Tauli enda teose teisest kohast paistab, et seda („haritlaste kõnekeelt“) on õigekeelsusküsimuste lahendamise mõõdupuuks soovitand juba Jõgever ja Suits, ja et S. viimaseis kirjutistes kirjakeele arendamiseks soovitav ebamäärane „psühholoogilise otstarbekohasuse“ priintiip (vt. lk. 109) temalt ei leia arvustavat suhtumist. Aaviku keeleuenduslikule tegevusele Tauli suhtub tunnustava arusaamisega, kui mitte arvestada seda, et Aaviku „iganend“ keelekorralduspriintiipidega (nagu keeleajaloolise vanemuse ja hääliksääduslikkusega) opereerimine saab korduvaid etteheiteid. Meieaegseist juhtivaist keelekorraldajaist saab Veski kõige jahedama käsitelu osaliseks, teda võrreldakse kord isegi (lk. 99) Fr. Arveliusega oma priintiipiderakenduselt ja temale pühendatakse suhteliselt vähe ruumi (lk. 97—101), poole vähem kui K. Leetbergile (lk. 85—93), kelle osatähtsus eesti keele arendamises on Veski omast võrratult väiksem. Need ruumiproportsioonid johtuvad küll sellest, et Leetbergiga võrreldes V. on suhteliselt vähe kirjutand teoretiseerivaid kirjutisi keelekorralduse kohta. Kuid sellest saabki tuletada ühe etteheite töö autorile mitte ainult V., vaid ka teiste eesti keelekorraldajate käsitelu suhtes: teatava õigekeelsuslase juhtpriintiipe ei saa välja lugeda ainuüksi tema teoreetilistest seisuko-

havõttudest, vaid neid tuleb tähtsal määral tuletada ka tema reaalseist keelelelistest „tegudest“, keelekorralduslikest reaalsammudest. Muidu peab üldiselt konstateerima kõnealuse ajaloolise ülevaate asjalikkust, ülevaatlikkust ja rohke uudse, seni osalt arhiivitolmus leband materjali esinemist. Uudislik on näit. kuulda (lk. 44) Grenzsteini printsibiiteadlikkusest keelearenduse alal. Autori mõnikordne kalduvus polemiseerivasse tooni (näit. Kettuse käsitlemisel lk. 121 jj.) ei tundu alati päris hääkskiidetav. Koosolekute protokolle ta mõnikord tunnukse võtvat liiga usaldavalt, kuna aga just nendest sõnavõttudest, kuna viimased tavaliselt protokollitakse vaid katkendlikult-ebatäielikult, on raske välja lugeda sõnavõtja printsiipiaalseid seisukohti. Viimast asjaolu arvestades näit. allakirjutanu ei loe täiesti märkitavaks enda seisukohtade näilise vastuolu käsitletu lk. 116—117.

Eesti keelekorraldajate printsiipiaalsete lähtekohtade selgitamise järel asutakse ligemalt vaatlema, „kuidas lahendada õigekeelsuse ja kirjakeele korraldamise probleem“ tegelikult ja esitatakse taas väga mitmete välismaiste ja eesti keelekorraldajate seisukohti selles küsimuses (lk. 143—7). Autor tunnustab teadliku keelekorralduse vajadust, leides seejuures lepliku üleminekuvormeli (lk. 147): „Keele teadliku korralduse jaatus ei tähenda veel seda, et ei ole lubatud üldse paralleelvorme või et tuleb panna maksma sundnorm“. Edasi (lk. 147 jj.) antakse „Õigekeelsusprobleemi seniste tähtsamate lahenduste kriitika“, avalikult õeldes, kaunis karm. Setälä „ei ole edasi viind“ (lk. 155) selle probleemi lahendust, isegi autorile muidu väga sümpaatne Jespersen (lk. 155—6) „ei anna mingit juhust“ ega „ei anna ... mingit p(õhimõte)t ega meetodit“ neis asjus, Aavik olevat (lk. 158) vaid „probleemi asetand“, kuid mitte lahendand, jne. Õigekeelsusprobleemi otstarbekama lahenduse otsinguil leitakse (lk. 160), et selleks peab tõusma uus iseseisev teaduslik distsipliin, uute meetoditega. Vaadeldes ja kritiseerides eri maade keelekorraldajate vaateid tegeliku keelekorralduse ja keeleteaduse suhete kohta, jõuab autor otsusele (mis edaspidigi teoses leiab korduvat väljendust), et dilettantidel pole õigust kaasa rääkida õigekeelsusküsimustes (lk. 167, 169), kuna nad „koolmeisterdavad iganend p(õhimõte)te järele“. Seda laadi uue teadusharu ettepanekuga on juba varem esinend A. Marty, proponeerides selle nimeks glossonoomiat ehk glossotehnikat (vt. lk. 172—3). Tauli kaugeulatuslik ettepanek igatahes pole teht kergekäeliselt, vaid seejuures määratellakse ligemalt selle uue lingvistikaharu, nn. praktilise lingvistika, asendit lingvistika traditsioonilises süsteemis (lk. 175—8), võttes tema ülesanded kokku (lk. 178) järgmiselt: „Praktilise lingvistika ülesanne on olevaid keeli korraldada, arendada ning kui tarvis, parandada ja kui vaja, luua uusi keeli, nagu rahvusvaheline abikeel ja uus kirjakeel rahvale, kel see veel puudub“. See, mida me tavaliselt mõistame keeleteaduse all, oleks nn. teoreetiline keeleteadus, ja tema kõrval peaks seisma praktiline keeleteadus omade ülesannete ja meetoditega, põhi- ja abidistsipliinidega (üldkeeleteadus, võrdlev ja kirjeldav keeleuurimine, kirjakeele ajalugu, psühholoogia, loogika, eksperimentaalne pedagoogika; vt. lk. 182—3). Muide peaks viimaste seas küll tingimata mainitama ka foneetikat. Sest kui praktilise lingvistika ülesandeks on juhtida keelekorraldust ja -kohendust keele sisemise, loomupärase edu suunas (selle Jespersenilt päritud keele edu, progressi mõistega opereerib T. teose lõpposas korduvalt, näit. lk. 169, 179, 181 jm., eriti lk. 228—9), siis on foneetika üks selle edumõiste määrustegureid. Praktilise lingvistika ülesanded, süsteem ja meetod võetakse võrdlemisi mitmekülgse vaatluse alla (lk. 183—193), kusjuures jälle sekka tsiteeritakse nii välis- kui ka eesti autoreid. Paistab, et siin ja mujal teose lõpupooles esitatavaist tsitaatidest teose kom-

paktsuse hääks ja korduvuste ning venimise vältimise huvides oleks vähemalt osa võidud esitada juba eespool, keelekorralduse ajaloo ülevaates.

Teose lõpposa kujundavas uue praktilise lingvistika käsitelus on huvitavaim päätükk „Missuguseid õigekeelsusprintsiipe arvestab praktiline lingvistika?“ (lk. 194—229). Siin on ant autori kokkuvõtlikku esialgset kriitikat kõigile seni rakendatud õigekeelsuspõhimõtetele, kuigi üksikasjus lõppotsus enamail kordadel jäetakse sellele loodetavasti väljaarenevale teadusharule hiljem otsustada. Siingi jälle on rohkesti tsitaate eri autorite seisukohtadest, kõigile seni rakendatud õigekeelsuspõhimõtetele, kuigi üksikasjus lõppotsus enamail kordadel jäetakse sellele loodetavasti väljaarenevale teadusharule hiljem otsustada. Siingi jälle on rohkesti tsitaate eri autorite seisukohtadest, mida oleks saadud ehk osalt juba teose algosasse põimida. T. arvates peaks prakt. lingvistika tegelikus keelekorraldustöös arvestama järgmisi põhimõtteid: selgus ja ilmekus (lk. 194—5), ökonoomia ja lühemus (lk. 196), lihtsus (kaasa arvatud reegliparasus jm., lk. 196—200), pedagoogiline põhimõte (keele kergõpitavus jm., lk. 200—204), rahvakeelsus (väga mitmete alajaotustega, nagu rahvakeele enamusprintsiiibi rakendus kirjakeeles, ühiskeelsus jm., lk. 205—210), kirjakeele uusus (traditsioon, lk. 210—211), keele ilu (lk. 211—219), omapärasus (220—3, seda T. kalduks arvestama kahtlemisi küll ainult süntaksi korraldamisel), loogilisus (lk. 225—8, selle õigekeelsusprintsiiibi rõhutamise vajaduses T. kahtleb väga tugevasti) ja uue, seniste õigekeelsusteoreetikute poolt mitte rakendatud põhimõttena edu p. (lk. 228—9: „keelendi otstarbekohasust ja ideaalile lähenemist tuleb vaadata terve süsteemi piirides ja keele üldise edu perspektiivis...“). Täiesti kõrvalejätavaiks tuleviku keelearenduses peab T. (lk. 223—4) seni Eestiski mitmelt poolt (Aavik jt.) rakendatud keeleõpilist ehk keeleajaloolist põhimõtet, mille järgi kirjakeeles tuleks eelistada keeleajalooliselt vanemaid või „õigemaid“, häälikäävuslikult arenend keelendeid. Sama otsus langetatakse võõrkeelsuse p. kohta (mis eestis näit. olevat ilmnend soome k. eeskujude soovitamises), kirjandusajaloolise p. (mille järgi parimate kirjanike keeletarvitus oleks õigekeelsuses juhtnööriks) ja autoriteedi p. suhtes („Autoriteedi p. ei tule muidugi arvesse õigekeelsusp-na“, s. t. T. ei tunnista mõne üksikteadlase, -autori või -teose määrajakaks võtmist keeleküsimustes). Uuel teadusharul tuleks muidugi lõplikult otsustada, mil määral üht või teist põhimõtet edaspidi tuleb rakendada — T. seekordsed seisukohavõtted ei taha üksikasjus olla lõplikud. Kuid neis esialgseiski seisukohavõttudes on muidugi vaieldavusi. Tähendatagu vaid, et nn. kirjandusajaloolise põhimõtte tasalülitamise, mida juba eelnevailgi lehekülgedel T. korduvalt väidab iganenuks, ei lähe nii libedasti. Ka eesti teadliku keelearenduse lühike ajalugu näitab seda, sest on ju teada näit., kuivõrra suure tähtsusega on eesti keele arengus ja keeleuenduse edasiamitamises olnud „Noor-Eesti“ ja ka „Siuru“ parimate esindajate-kirjanike keeletarvitus. Printsiiibiteadlike keelearendajate teoreetilised sõnavõtted üksi vaevalt oleksid meie keele juhtind ta praegustele radadele. Et viimaseil aegadel valdav osa eesti kirjanikkonnast ei hooli oma keelekujundajakutsesest ja on selle loovutanud korrektoreile, see peaks olema küll teatava üleminekuaja nähtus. Eesti praegusi olusid ei saaks võtta õigekeelsuse printsiiibiõpetuse aluseks, sest täiesti normaalse tempoga arenend vanemate kultuurkeelte suhtes pole korrektori suigutav mõju kaugeltki nii võimas. Ja edasi soome mõjustusi eestis ei saaks vaadelda ainult võõrkeelsuspõhimõtte seisukohalt, vaid tuleks meeles pidada, et nende soovitajad ja pooldajad meil on oma põhjendustes harilikult ikka lähtunud eesti k. omapärasustatolusest, pidades soome keelest laenamist nagu

mingist kaugemast, palju ürgeestilist säilitand eesti k. murdest ammutamiseks, eriti kui on tulnud võidelda germanismidega. Iseasi on muidugi, kui õige on pidada soome keelt eesti murdeks. Omapärasuspõhimõte ei ole eesti keelekorralduses vähemalt tagantjärele mitte taunitav, sest käesoleva sajandi alguse eesti keele russiaismide- ja germanismideuputusest on see meid tunnustaval määral päästnud. Võib ju olla, et praeguste olude edasi kestes edaspidi selle printsiibi rakendus osutub tarbetuks eesti keeles, aga maailmas on edaspidigi nii välismõjudest ohustet noori kultuurkeeli, milledele omapärasustootlused võivad mõjuda aina tervendavalt, toimugu need mõnikord kas või niigi iganend printsiibisildi all nagu keeleajalooline esmasünniõigus vms. Allakirjutanu pole vist üksinda eesti keelemeeste peres, kui ta julgeb väita, et eesti astmevaheldusprintsiibile kui eduvastasele nähtusele kao kuulutamine sugugi nii kerge pole, nagu T. näikse arvavat (lk. 221—2). Meil on hilisemad laensõnadki (näit. *pood* — *poe*, *praad* — *prae*, *pekk* — *peki*, *vaat* — *vaadi*) alistunud astmevaheldusele, kõnelemata eesti keele väga keerukast vädetevaheldusest, küllap siis ikka astmevahelduses on olnud mingi salapärane edu. Eesti k. ja sugukeelte edu ei saa vaadelda samast vaatenurgast kui näit. indo-euroopa keelte uurija *Jesper* enda erinevate uurimisobjektide edu. Indo-euroopa keeltele on eduks olnud käändelõppude atrofeerumine ja sellest tingitult prepositsiooniliste konstruktsioonide tekkimine, s. o. areng nn. analüüsi suunas, sellest hoolimata eesti keelele võib eduks lugeda näit. vastupidist arengut sünteesi suunas kaasaütleva käände lõpus *-ga* tekkides kaasa-postpositsioonilistest konstruktsioonidest. Isegi väga lähedais sugukeelis võib ühes ja samas küsimuses edu mõiste olla erinev — tuletatagu meelde näit., et eesti k. ühes lähisuguluses, liivi keeles, on astmevaheldusprintsiip koguni kõrvaldunud, teises aga, nimelt vadjas, mitmeti veel hoopis täiuslikumalt esinemas kui eestis. Nii ühele kui teisele asjadekäik on olnud „eduks“. Eelnevaga allakirjutanu ei taha eitada edupõhimõtte rakendamist õigekeelsuses, kuid selle tõelise mõiste selgitamine, näit. eesti keele puhul, nõuab palju tööd. Teisalt T. poolt täie tunnustuse saav ühiskeelsusprintsiip (s. o. kõnekeele võtmine õigekeelsuse üheks määrusteguriks), nii õige kui see ka puhtteoreetiliselt on, kohtab eesti keeles rakendatavana raskusi vähemalt seni, kui ühiskeele mõiste üksikasjus pole selgund ning eri murrete jooned veel peavad oma „maitseõda“ ühiskeelsuskantsile pääsemise õiguse pärast. Lõppeks autoriteediprintsiibi eitamine. Selles asjas võiks ju isegi väita, et teose autor oma ettepanekuga piirata seniste keeleautoriteetide (olid need lihtsalt „diletandid“, teoreetilise lingvistika esindajad või nn. hääd kirjanikud) mõjuvõimu keelekorralduses ja selle asemel anda keelearendusprobleemide otsustamine erikoolitusega praktiliste lingvistide kätte, katsub luua uue, senisest autoriteetsema autoriteetkonna keeleasjus. Ta on küll õnneks hästi teadlik, et teaduses, niisiis ka uues praktilises lingvistikas, pole garanteerit lihtne üheainsa, absoluutse, igimaksva tõe juurde väljajõudmine. Sellest tingitult ongi ta oma töö viimses, kirja keele normimist käsitlevas peatükis (lk. 229—255) õigusega kõhklevalt ettevaatlik, kuigi ta (näit. lk. 237, 245 jm.) vahest siiski liiga kõrgelt hindab prakt. lingvistika võimet teha vahet hää ja kurja vahel keeles, öeldes ms.: „Peaks olema tõenäoline, et kui edaspidi õigekeelsusküsimusi käsitletakse täiesti objektiivselt ja jäetakse maha senised eelarvamused ja veendumused ning lähenetakse asjale uult seisukohalt teadusliku vaatlusviisi ja meetoditega, suuremate teadmistega ja selgema sihiga, et siis on keeleküsimustes ka vähem lahkarmumusi.“ Teoreetiliselt normiküsimusele lähenedes jätab T. esialgu lahtiseks normi vajaduse (lk. 246—7), kuid karmi reaalsust ligemalt analüüsind, siiski ta viimaks (lk. 253)

mööna, et „Seepärast peab p(raktilise) l(ingvistika) püüd olema soetada võimalikult ideaalne ja autoriteetne norm; loobuda tuleb normi sunduslikust pealesurumisest ligal juhul ja selle pedantselt järgimise nõudest“. Eriti ei tohiks norm olla sunduslik praktilisile lingvistidele, aga seda vabadust „võib laiendada ka teoreetilistele lingvistidele ja ka kirjanikele, kui need ei taha leppida ametliku normiga“ (lk. 251), kuid teiselt poolt isegi luulekeele jaoks ei peaks maksma proosakeelest erinev norm (lk. 253). Viimane väide on eesti kirjakeele praeguste olude taustalt pisut eluvõõras või tulevikukauge. Nüüdsesse keelenormimisviisi Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonnas T. suhtub arvustavalt (lk. 248), tal pole suurt usku komisjonilaadilisse keelekorraldustöhe. Edaspidi peaksid muidugi normijaiks olema praktilised keeleteadlased, aga möödaminnes kaalutellakse isegi teoreetilist võimalust keelenormimistööga koormata meie niikuinii oma ülesannete rohkuse all ägavat Teaduste Akadeemiat. Emakeele Seltsi, kes ka viimasel ajal taoti on tegelnud eesti keelekorraldusküsimustega, pole kahjuks normimisprobleemi ühenduses puudutet.

Oleme eelnevas T a u l i teose tutvustamise kõrval peatund mitmelgi selles leiduval vaieldavusel, jõudmata kõiki töö lugemisel kerkivaid küsimusmärke siin loendada. See kriitiline hoiak käsitledava teose suhtes ei tähenda, et temas oleks ainult vaieldavusi või isegi domineerivalt vaieldavusi. Selles on lehekülgede kaupa asju, millele kulmu kortsutamata võib alla kirjutada. Peatund pikemalt mõnel töös puudutet probleemil, allakirjutanu on soovind näidata, et meil on siin tegu väga probleemiderohke, omapärase teosega. Autor on sõandand minna alale, kus pole ees nimetamisväärseid metoodilisi jälgi ega eeskujusid, ja osutab julgust ning võimet oma teemal iseseisvalt arvustavalt mõelda.

Eesti kirjakeel oma järsu, tihti revolutsioonilise arengukäiguga ning tema arendamises ilmnend erisuunaliste tendentsidega on sobiv, õpetlik lähtekoht õigekeelsusteoreetilisele arutlusile. Selle lähtekoha taustal on autor keeleteaduslikus ja õigekeelsusteoreetilises kirjanduses seni tundmatu üksikasjalisusega võtnud vaatlusele üldised õigekeelsus- ja keelekorraldusprobleemid, mis peaksid äratama tähelepanu ka väljaspool Eesti piire, ja seejuures ta on eriti oma teose algupooles, aga vähem süstemaatiliselt ka selle järgosas eesti näitematerjali kaudu, õigekeelsuse printsiibiõpetuse aspektilt andnud ajaloolise läbiloike eesti keelearendustööst. See on autori esimene teaduslik katsetöö, seepärast pole imestada, et dispositsioonilt see on veidi laialivalgub, sisaldab mõningaid ebaküpsigi väiteid, mõnel määral tsitaadivigast (näit. ungari nimesdes) ja trükivigu (näit. lk. 201 *keeluendus*, 254 *ei jääd pro ei jää jm.* — õnneks mitte palju). Olgu praktilise lingvistika kui uue teadusharu tulevik milline tahes, autori teeneks on igatahes, et ta nii tugevate ja mitmekülgsede argumentidega on üles kutsund süstemaatilisemalt, kaalutumalt ja teoreetiliselt põhjendatumalt käsitlema keeleküsimsusi. Ta on end varustand üldiselt õige käsitusega keele olemusest ning dünaamikast ja esineb harilikult liberaalse, salliva keelekorraldusteoreetikuna (vrd. väidet „Keeleline konservatism ... on põhimõtteliselt taunitav“ lk. 210). Loodame, et ta oma paljusid huvitavaid mõtteid edasi arendab, viimistleb ning täpsustab ja avaldame talle eesti kirjakeelest huvitetute nimel siirast tänu teht suure töö ning selle loodetava jätku eest. T. mahukas ja teretulnud uurimuslik ettevõte näitab, et eesti keele teoreetiliste, asjassesüvenend käsitlejate väike salk võib saada tõsisemavilisi ja -võimelisi lisajõude eesti keele õpetajate perest viimase kutsekoorma rõhuvusest hoolimata.

J. MAGISTE

VEEL KORD MÄRKUS „SIHITEADLIKKUSE LOOGIKAST“

Minu omal ajal ennustet surnuksvaikimine „Varamu“ poolt jätkub endise käärikusega. Lisaks selle ajakirja toimetuse allkirjata „vaimukusile“ ja faktide moonutamisele on mul tegemist Erni Hiire uue, seekord juba päris sangaristiililise rünnakuga, pääkirja all „Sihilikkuse „loogikast““. Hiir, kelle fantaasia väljaspool luulet töötab suurima elavusega, leiutab olematuid olukordi, omistab mulle mõtteid ja seisukohti, mis on mulle sajabrotsendiliselt võõrad, ning konstrueerib neist hirmuäratava pildi, mis võib mõne lugeja panna meelesegaduses taanduma. Selles kõiges ta küll vaid rakendab pisut intensiivsemal kujul oma seniseid meetodeid. Sügavaimaks põhjuseks — nagu väga selgesti näitavad pikad passused tema artiklis — on see, et ma ei kiida tema värsse (kuigi ta endale üsna osavasti mõistab minu seniseistki ütlust pooltsitaatide kaudu tunnustust välja noppida ning minus näha mingit sihilikku meelemuutust tema puhul). Kahjuks mul pole vähimatki võimalust tema kiidusoove rahuldada, vaid pean teda ikka edasi värsitgelaseks, kelle lihtsakoeline vaim ja keeruline, tehitud stiil teevad ta võrdselt vastuvõtmatuks nii tavalisele lugejale kui ka nõudlikumale kirjanduseharrastajale. Järelikult pean tema silmis edaspidigi jääma „demagogiks“, välismaale piilujaks, meie kirjandusliku õhkkonna demoraliseerijaks jne. Säärane on juba kord arvustusega tegelevate inimeste traagika, kui nad satuvad käsitlema pisut liiga auahneid autoreid. Püüan oma koormat vapralt kanda.

Korralikult vaielda ma Hiirega muidugi ei saa. Tema silm näeb musta valgena ja valget mustana. Kes teab, milleks ma tulevikus veel võin osutada? Hiire annalides ma olen juba Boris Taggo endine sõber ja seltsiline, kuigi ma selle härraga olen vaid korra või kaks 10—15 minutit koos istund — tõsi küll, ilma juttu ajamata, sest Taggo asus kohe oma värsse ette lugema. Samuti on Hiir juba sõnandand väita, et ma prantslasi põlgan põhjusel, et nad on liiga elulähedased — sest et korra seda muide väga ebamäära adjektiivide nende puhul tarvitasin jutumärkides ehk „hanejalgades“ („Akadeemia“ 1937, lk. 245), mis teatavasti väga oluliselt muudavad sõnade tähendust. Kui ma ütlen, et minu arvustaja sellel puhul on olnud liiga „fark“, siis see ei ole seesama, kui liiga tark. Peenutsemine, harimattus, kultuuritus, „paruniteaegsete kultuuritraditsioonide jätkamine“ on mõned minu väiksematest pahedest Hiire silmis. Jatkaku tema senises stiilis oma tegevust meie üldsuse ees. Argumente tal enam ei ole, minu omi ta ei suuda ümber lükata, ta jääb oma vaidlusis ja ka muidu ikka seniseks „luuletaja Erni Hiireks“ — ning jäägugi selleks. Selles on tema elu kõige tõsisem traagika. Seda ta muide kannab väga sõjakalt ja pahaselt.

„Varamu“ lubab tema sõjakusele lahkesti ruumi. See ei ole ime. Hiire kurjustused on kõik sõnastet selges eesti keeles, kuna selle ajakirja toimetuse hiljuti ei leidnud minu kohta emakeelest enam sõnu, vaid oli sunnit appi võtma vene keele ja Krölovi, et oma tundeid jumekalt väljendada. Hiire suurem sõnaleidlikkus ja parem eesti keele oskus on „Varamu“ toimetaja kobavale stiilile hääks täienduseks. Koos nad moodustavad omamoodi fondimaalijate frondi, kellega maadelda enam ei ole mõtet — kuni uute sisuliste seikade juurdetulekuni olen kõik öelnud ega tarvitse sõnagi tagasi võtta. Et see mitte väga viljakas maadlemine muutub äärmiselt igavaks, seda vist ei tarvitse erilisel toonitadagi. Ma ei ole oma poleemilisis vastaseis leidnud uusi omadusi.

ANTS ORAS

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse: Alfred Koort, Hans Kruus, Ants Piip,
tegev- ja vastutav toimetaja Jaan Ots.

Talitus avatud kella 11—14 Toimetaja kõnetund kella 13—14.

Väljaandja: Üliõpilasseltside Villistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ülikooli
15—3 Tartu, telefon 13-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Ilmus 10. juunil 1939.

RESERVEERITUD

*Sisukas ja alati huvitav on
Eesti rahvuslik suurpäevaleht*

POSTIMEES

Ilmub iga päev varahommikul

Väärtrükiseid valmistavad „Postimehe“

TRÜKIKODA
KÖITEKODA & TSINKOGRAAFIA

E. K.-Ü. „POSTIMEES“

Tartus, Ülikooli 21/23. Telef. 40-80